

Oscar de Boer
id. 0651799 d.d. 29-08-2013
Architecture, Building & Planning

Stadsvernieuwingsverzet als katalysator voor De Pijp

Een onderzoek naar de invloed van de kraakbeweging op de ontwikkeling van de Amsterdamse wijk De Pijp.

Voorwoord

Voor u ligt u mijn afstudeerscriptie voor de opleiding Architecture, Building & Planning aan de Technische Universiteit Eindhoven. Gedurende de afgelopen vijf jaar heb ik mij ontwikkeld binnen de verschillende facetten binnen bouwkunde. Het afstudeerproject vormt hierbij de afsluiting van mijn studie.

In september 2012 ben ik begonnen aan het afstudeerproject *Revisiting the urban renewal areas of the 70's and 80's in Amsterdam* onder begeleiding van dr. ir. Gijs Wallis de Vries en drs. Marieke van Rooij van de Technische Universiteit Eindhoven. Daarnaast hebben ir. Machiel Spaan en ir. Marc Reniers van M3H Architecten uit Amsterdam mij intensief begeleid op hun bureau in Amsterdam gedurende het project. In een groep van negen studenten zijn we begonnen aan een onderzoek naar de stadsvernieuwing in Amsterdam. Tijdens de jaren zeventig en tachtig is de stadsvernieuwing in elke wijk anders uitgevoerd. Ik heb mij hierbij gefocust op de Amsterdamse wijk De Pijp, gelegen in het stadsdeel Oud-Zuid.

Deze scriptie is samen geschreven met mijn afstudeerverslag De Fabriek 2.0. Het afstudeerverslag staat volledig in het teken van vrijplaats Ostade233 in de Van Ostadestraat in De Pijp. De scriptie benadert de theoretische kant van het afstudeeronderwerp en dient daarnaast als basis voor het verdere ontwerp van Ostade233. Het verslag is echter geen direct gevolg van de scriptie, maar een voortdurende wisselwerking tussen de theoretische benadering van de scriptie en de praktische kant van het afstudeerverslag. Daar waar het ontwerp en het concept volledig geïnspireerd zijn op de conclusies uit de scriptie, heeft het praktische onderzoek naar De Pijp mij weer nieuwe inzichten gegeven voor het schrijven over De Pijp en de kraakbeweging.

Deze scriptie, het afstudeerverslag, de maquettes en de posters worden van 29 september tot en met 20 oktober 2013 gepresenteerd op de tentoonstelling *Learning from the Seventies* in het ARCAM te Amsterdam. Deze tentoonstelling zal worden geopend met een symposium waarin architecten uit de stadsvernieuwingsperiode het gesprek aangaan met een generatie nieuwe architecten.

Oscar de Boer

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	Blz. 2
Inhoudsopgave.....	Blz. 3
Hoofdstuk 1. Inleiding.....	Blz. 4
Hoofdstuk 2. Ruimtelijke Ontwikkeling van De Pijp	Blz. 9
2.1 Ontstaansgeschiedenis De Pijp.....	Blz. 9
2.2 Eerste uitbreidingsplannen.....	Blz. 10
2.3 Plan Van Niftrik.....	Blz. 11
2.4 Plan Kalff	Blz. 15
2.5. Plan Lambrechtsen van Rithem, Plan Zuid I en Plan Zuid II	Blz. 16
Hoofdstuk 3. Stadsvernieuwingsplannen voor De Pijp.....	Blz. 19
3.1. Jaren vijftig: 'cityvorming' in De Pijp.....	Blz. 19
3.2 jaren zestig: uittocht suburb.....	Blz. 20
3.3 jaren zeventig en tachtig: strijd voor een betere leefomgeving.....	Blz. 21
3.4 Eerste Nota Stadsvernieuwing.....	Blz. 22
Hoofdstuk 4. De Kraakbeweging.....	Blz. 24
4.1. Krakers in Amsterdam.....	Blz. 25
4.1.1 Jaren zestig: grote woningnood, leegstand en speculatie.....	Blz. 25
4.1.2 Jaren zeventig: kraken als actiemiddel tegen stadsvernieuwing.....	Blz. 28
4.1.3 Jaren tachtig: een kortstondig florerende kraakbeweging.....	Blz. 31
4.1.4 Jaren negentig: veranderend imago kraakbeweging.....	Blz. 33
4.1.5 Laatste jaren: de erfenis van de kraakbeweging.....	Blz. 35
4.2. Krakers in De Pijp.....	Blz. 37
4.2. Typen Krakers.....	Blz. 40
Hoofdstuk 5. Vrijplaatsen als inspiratiebron voor de stad.....	Blz. 42
5.1 Vrijplaats versus Broedplaats.....	Blz. 42
5.2 Begripsafbakening en historie.....	Blz. 43
5.3 Effecten vrijplaatsen.....	Blz. 46
5.4 Referenties vrijplaatsen.....	Blz. 48
5.4.1. Vrijplaats Christiania.....	Blz. 49
5.4.2 Vrijplaats Tetterode.....	Blz. 51
5.4.3 Broedplaats Westerdok.....	Blz. 55
5.4.4 Wilhelmina Gasthuisterrein.....	Blz. 57
5.4.5 De Ruyterhoeck (Zuidpoort) Delft.....	Blz. 59
5.5 Een hernieuwd woonwerkconcept.....	Blz. 61
Hoofdstuk 6. Conclusie	Blz. 62
Nawoord.....	Blz. 65
Literatuurlijst.....	Blz. 66

Hoofdstuk 1. Inleiding

Midden in De Pijp staat een uniek pand met daarin evenzo unieke gebruikers en bewoners. Voormalig kraakpand Ostade233 in de Van Ostadestraat wordt gebruikt door en voor de echte Pijp-bewoners en heeft daardoor een belangrijke functie voor de buurt. Echter, steeds meer buurtfuncties in de wijk dreigen verloren te gaan door bezuinigingen en de komst van grote winkelketens. Ook het erfpachtcontract met deze vrijplaats loopt af en de gemeente wil het gebouw slopen om te vervangen door nieuwbouw. Er dreigt dus wederom een pand met een belangrijke buurtfunctie te worden gesloopt. Het woonwerkpand vormt een grote uitzondering in de hoge negentiende eeuwse bebouwing in de Van Ostadestraat. Mijn interesse werd direct gewekt door het uitbundige spandoek aan de voorgevel: *Hoezo slopen? Deze vrijplaats moet blijven!!!!* Bij binnenkomst in het gebouw werd ik direct vriendelijk ontvangen door Guido, één van de ex-krakers die al meer dan dertig jaar in het pand werkt en woont. Met veel enthousiasme en eindeloze verhalen leidde hij mij rond door de vrijplaats. Ik zag hoe in fietsenwerkplaats 'Smerig' buurtbewoners gratis aan hun kapotte fiets aan het sleutelen waren. De vrijwilligers, allen ongesubsidieerd, hielpen de amateur-fietsmakers bij het repareren van hun fiets en zorgden daarbij voor de koffie, uit een dertig jaar oud koffiezetapparaat, tijdens de gesprekken die op gang kwamen. Hetzelfde gold voor het houtatelier aan de andere kant van de geïmproviseerde wand. Bewoners knutselden hier aan zelfgemaakte meubels of konden een hamer lenen om zelf thuis een schilderij op te hangen. Guido nam me ook mee het dak op waar ik de degelijke constructie en sheddaken van het gebouw kon aanschouwen. Hij wilde me laten zien dat zowel de constructie als de bedrijvigheid van de vrijplaats nog springlevend waren.

Afb. 1.1: Vrijplaats Ostade233 in de Van Ostadestraat. Bron: Ostade233

De Amsterdamse Pijp is de laatste jaren veranderd van een grauwe sobere arbeidersbuurt naar een levendige en populaire wijk om in te wonen. Mede door de nabije ligging van het centrum en de vele voorzieningen trekken er steeds meer jonge mensen met relatief hoge inkomens naar De Pijp (Bulletin De Pijp, 2004). Bedrijfjes, winkels en horeca nemen hun intrede op de begane grond van de negentiende eeuwse panden. De populariteit van De Pijp lijkt in grote mate afhankelijk van de sfeer en charme van de voormalige arbeiderswijk met zijn karakteristieke gerenoveerde straatbeeld. De Pijp verwierf landelijk beruchtheid als toonbeeld van revolutiebouw met alle bijbehorende gebreken van dien. De bebouwing werd gekenmerkt door lange smalle straten met panden van soms wel meer dan vier woningen boven elkaar. Daarom gold de negentiende eeuwse Pijp tot aan de jaren zestig als een ellendige woonwijk. Aannemers en bouwmaatschappijen gingen zelf woningen bouwen en verkochten deze op de vrije markt. De productie van huizen steeg snel, maar de bouwkwiteit daalde drastisch.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw waren de woningen in De Pijp inmiddels in bouw- en vooral woontechnisch slechte staat. Er heerste verpaupering en gezinnen met hogere inkomens vertrokken naar overloopgebieden net buiten de stad. De overheid zette het middel van aanschrijvingen in waarbij bewoners verplicht waren hun panden op te knappen. Het gevolg was dat een flink aantal woningen werden dichtgetimmerd omdat huiseigenaren niet wilden of konden voldoen aan de bouwkundige aanpassingen die werden geëist aan hun woning door de overheid. De monumentale complexen van De Pijp waren vooral in het bezit van corporaties. Deze zijn destijds met grote financiële bijdragen van de overheid op hoog niveau gerenoveerd. De discussie tussen de overheid en huiseigenaren over wie en op welke wijze moest bijdragen aan de stadsvernieuwing duurde voort.

Afb. 1.2: Straatbeeld De Pijp. Bron: Roeland Koning

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw vertrokken veel inwoners van de Pijp naar de buitenwijken van Amsterdam. In 1930 woonden er nog 75.000 mensen in de wijk en in 1985 waren dit er nog slechts 21.249, waarvan de meerderheid tussen de twintig en veertig jaar oud was (Bulletin De Pijp, 2004). De Pijp had juist voor deze doelgroep veel te bieden: lage huren, specialistische winkeltjes, cafés en de nabijheid van theaters en bioscopen. De levendige wijk met het Sarphatipark en de Albert Cuypmarkt was voor hen een reden om de ongemakken van het stadsleven voor lief te nemen. De revolutiebouw was weliswaar gehorig en voorzien van gebrekkig sanitair en elektra, de bouw van de huizen was relatief goed: de fundering, het gevelmetselwerk, de buitenkozijnen, het zinkwerk van het dak, de houten balkenlagen en de vloeren waren allen degelijk aangelegd (De Liagre Böhl, 2010).

Afb. 1.3: Vervallen negentiende eeuwse woningvoorraad. Bron: Roeland Koning

Door de verschillende stedenbouwkundige veranderingen en vernieuwingen door de jaren heen, kwamen er ook verschillende ontwikkelingen op gang in de sociale structuur van De Pijp. Voorheen woonden er vooral arbeiders in De Pijp. Momenteel is er sprake van een grote sociale vermenging van klassen en culturen. Er wonen tegenwoordig, naast studenten, ook veel kapitaalkrachtige jongeren, ook wel Yuppen (Young Urban Professional) genoemd in de oude Pijp (Dienst Onderzoek en Statistiek Gemeente Amsterdam, 2008). Door samenvoeging en verbetering van woningen hebben zich hier riante woningen gevormd met een aanzienlijke kwaliteitsverbetering en waardestijging tot gevolg. Hierdoor wordt op een subtiele manier meer diversiteit gecreëerd in de sociale structuur en, in architectonisch opzicht, op het universele karakter van Oude Pijp. Dit universele karakter wordt voornamelijk geleid door de monotone gevels die op eenzelfde rooilijn liggen in het starre stratenpatroon. Door samenvoeging van verschillende woningen is een subtiele mate van diversiteit gecreëerd binnen de sterke architectonische eenheid van het bouwblok. Deze architectonische eenheid werd verkregen door toepassing van telkens eenzelfde bebouwingstypologie over het volledige blok. De revolutiebouw zette deze eenheid nog eens kracht bij met behulp van bepaalde details als een doorlopende dakrand, winkelplint en dakkapel. Door de subtiele diversiteit binnenin het gebouw ontstond er ook een diversiteit van bewoners in het gehele bouwblok.

Afb. 1.4: Levensdigheid in De Pijp. Bron: Oyster.com

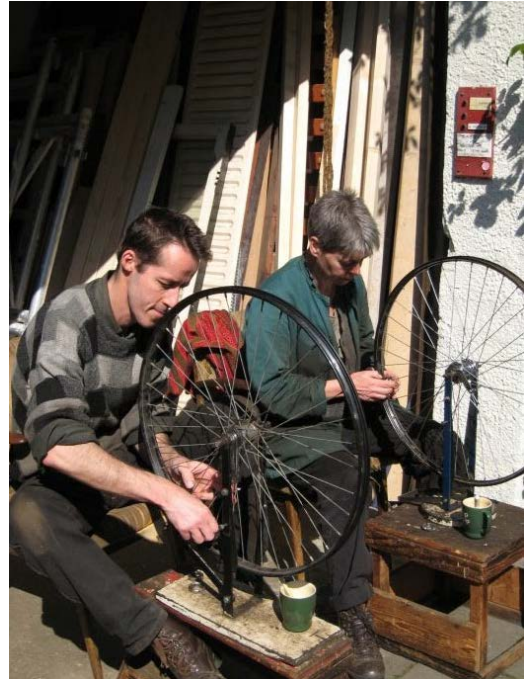
Afb. 1.5: Sporadische stadsvernieuwing uit de jaren tachtig in De Pijp. Bron: Oscar de Boer

In de Amsterdamse Pijp wonen tegenwoordig meer dan 140 nationaliteiten en de wijk is een van de meest populaire wijken om in te wonen en te leven. Veel mensen kennen De Pijp bijvoorbeeld van de Albert Cuypmarkt of van de vele kroegjes waar de hele avond de muziek van André Hazes gedraaid wordt. Maar er is meer; De Pijp heeft een veelzijdige geschiedenis, welke de wijk gevormd heeft zoals deze nu is. De historie is bepalend voor de hedendaagse populariteit van de wijk. Door onderzoek te doen naar de geschiedenis van De Pijp, wordt getracht een beter beeld te verkrijgen van deze kleurrijke buurt, en tevens te verklaren waar de grote waardering vandaan komt. De Pijp is, als een van de weinige uitbreidingswijken buiten de Singel in Amsterdam, grootschalige stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig bespaard gebleven. Het originele stratenpatroon is behouden en de karakteristieke negentiende eeuwse panden zijn gerenoveerd. Hoe bepalend zou dit zijn geweest voor de huidige voorzieningen, levendigheid en populariteit van de buurt? Had het huidige klimaat in De Pijp er ook kunnen zijn als deze was vervangen door veel bredere straten met monotone portiekflats, bekleed met trespas, doorzonramen en een overvloed aan balkons? Of als het straatbeeld bijna geheel gesloten en privaat was geweest? Om hier een uitspraak over te kunnen doen is het van groot belang te weten waarom De Pijp eruit ziet zoals hij er vandaag de dag uit ziet.

Nadat naar een dieper begrip van de ontstaansgeschiedenis van De Pijp is gezocht, wordt er verder ingegaan op een fenomeen dat voor de wijk veel heeft betekend. Het is namelijk niet toevallig dat De Pijp de stadsvernieuwing bespaard is gebleven. Zonder het felle verzet van de kraakbeweging in de jaren zeventig en tachtig had De Pijp er totaal anders kunnen uitzien. Bestaat er een directe relatie tussen de krakers van toen en de hedendaagse populariteit? Zou men kunnen stellen dat de kraakbeweging verantwoordelijk is voor het huidige succes van De Pijp? Zijn de krakers, over wie er veel negatieve vooroordelen bestaan, verantwoordelijk voor het behoud van de negentiende eeuwse karakteristieke buurt? Of zijn dit te voorbarige conclusies? Met het oog op de ex-krakers in Ostade233 wordt geprobeerd hier een antwoord op te vinden door de geschiedenis van de kraakbeweging in Amsterdam te onderzoeken. Het is namelijk erg wrang dat juist deze groep voormalige krakers nu moet vertrekken van de gemeente, terwijl zij dertig jaar geleden voor een groot deel verantwoordelijk lijken geweest voor het behoud, en daarmee wellicht de huidige populariteit, van de De Pijp. Guido vertelde me met tranen in zijn ogen hoe hij zich dertig jaar geleden elke dag weer inzette om zijn Pijp te behoeden voor de sloopplannen van de gemeente. Hoewel de sloopplannen voor zijn vrijplaats al een aantal maanden bekend zijn kan hij nog steeds niet beseffen dat de gemeente juist hen wil verbannen uit dit unieke pand in de wijk die tegenwoordig levendiger is dan ooit. Na dertig jaar zit er nog altijd veel potentie in de bedrijvigheid van deze vrijplaats. Het woon- werkpand aan de Van Ostadestraat is voor het grootste gedeelte in goede bouwkundige staat. Toen in 1980 de eerste krakers voet zetten in de lege bedrijfshal, zijn zij onmiddellijk aan de slag gegaan om het pand te

verbouwen en geschikt te maken voor de vijftig gebruikers en bewoners van nu. Dat de gemeente deze kostbare plaats graag wil verdichten en nieuwbouwwoningen wil toevoegen is op zich niet vreemd te noemen. Maar wellicht zijn er meer oplossingen voor de gemeente dan alleen totale sloop en nieuwbouw. Voor het Ostadetheater is een nieuwe locatie gevonden, maar de rest van de gebruikers wil graag blijven op de plek waar ze al meer dan 30 jaar zitten. Door onderzoek te doen naar de ontstaansgeschiedenis van De Pijp en de invloeden van de kraakbeweging van de jaren zeventig en tachtig, kom ik tot een beter totaalbeeld van de Pijp en vrijplaats Ostade233. Hierdoor kan dit onderzoek van grote meerwaarde zijn in het latere ontwerpproces en kan ik evenwichtige ontwerpbeslissingen maken gebaseerd op mijn scriptie.

Vrijplaatsen als Ostade233 zijn een direct voortvloeisel van de kraakbeweging. Deze voormalige kraakpanden zijn door de krakers zelf verbouwd om in te werken en te wonen. Er zijn nog veel meer vrijplaatsen die tegenwoordig op de nominatie staan om gesloopt te worden. De gemeente wil ze vervangen door nieuwbouw waarin voor de huidige gebruikers vaak geen plaats meer is. Hoe tegenstrijdig is het dat de mensen die destijds de wijk behoed hebben voor grootschalige sloop nu zelf uit hun woonwerkpand worden gezet. De vrijplaats is daarnaast ook nog eens een actueel onderwerp als hernieuwd woonwerkconcept. Het begrip vrijplaatsen komt daarom tenslotte ook nog aan bod. Er wordt onderzocht hoe deze unieke plekken in de stad van meerwaarde kunnen zijn voor een stad als Amsterdam.

Afb. 1.6: Fietsenwerkplaats Smerig. Bron: Ostade233

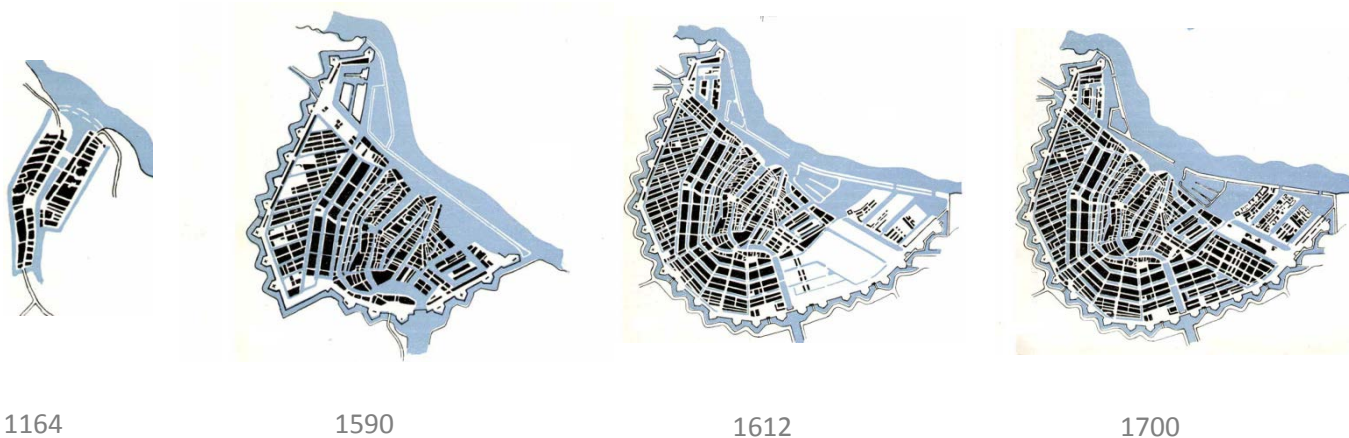
Hoofdstuk 2. Ruimtelijke Ontwikkeling De Pijp

Vrijplaats Ostade233 is gelegen aan de Van Ostadestraat midden in De Pijp. De Pijp is het resultaat van vier verschillende uitbreidingsplannen en voormalig kraakpand Ostade233 ligt nog net binnen de 'Oude Pijp'. De bebouwing van dit gedeelte van de wijk wordt gekenmerkt door negentiende eeuwse revolutiebouw terwijl de zuidelijk gelegen 'Nieuwe Pijp' vooral bestaat uit woningen die na de Woningwet gebouwd zijn volgens de Amsterdamse School. In dit hoofdstuk wordt de ontstaansgeschiedenis van De Pijp nauwkeurig uiteengezet. Het unieke fenomeen van de herwaardering van deze buurt kan niet toevallig zijn. Hoe kan het zijn dat deze buurt veertig jaar geleden bekend stond als een grauwe sobere arbeidersbuurt maar tegenwoordig zo populair is om in te wonen en te verblijven? De negentiende eeuwse bebouwing heeft blijkbaar een grote invloed gehad op het accommodatievermogen voor verschillende functies in de wijk. Buurtbewoners en krakers zagen destijds wel de waarde in van de oude bebouwing en het stratenpatroon terwijl de gemeente de wijk al had afgeschreven. Een beter besef van de historie van de wijk zal helpen om de waardering voor de hedendaagse Pijp beter te kunnen verklaren.

2.1 Ontstaansgeschiedenis De Pijp

Vanaf de zestiende eeuw stonden op het gebied van de huidige Pijp voornamelijk herbergen, landhuizen, tuinhuisjes, molens en zelfs enkele fabrieken. In de noordwestelijke punt tussen de Boerenwetering en de Singelgracht stonden de luxe buitenverblijven van de meer welgestelde Amsterdammers (Mattie & Moor, 1996). Op de plaats van het oude Heineken-gebouw bevond zich vanaf 1867 bierbrouwerij de Hooiberg. Een tweede concentratie bebouwing was te vinden aan weerszijden van de Zaagmolensloot. Deze sloot was de levensader van de vele houtzaagmolens die in het gebied gevestigd waren. De sloot liep ter hoogte van de huidige Albert Cuypstraat die zijn huidige, relatief brede straatbeeld, te danken heeft aan de afmetingen van het oude water. Ditzelfde geldt in tegenover gesteld principe ook voor de slechts tien meter brede Govert Flinckstraat die is ontstaan uit de gezamenlijke breedte van het vroegere Zuidelijk Zaagmolenpad en het gedempte Pijpslootje. Alle resterende bebouwing in de omgeving bevond zich op het grondgebied van de gemeente Nieuwer Amstel. Het dorp strekte zich uit langs de poldersloten tussen de Amstel en de Boerenwetering tot aan de huidige Van Ostadestraat (Mattie & Moor, 1996).

Tot aan de tweede helft van de negentiende eeuw speelde het stedelijk leven zich voornamelijk af binnen de stadswallen en verdedigingswerken van Amsterdam (Rapport van de Stedebouwkundige Studiegroep 'De Pijp'/Technische Hogeschool Delft, 1973). Deze bevonden zich op de plaats van de huidige Singelgracht maar verloren in de negentiende eeuw hun functie. De stad groeide daardoor niet meer in omvang maar slechts in dichtheid.

Afb.2.1: Ontwikkeling Amsterdam. Bron: <http://www.cittasostenibili.it/>

In de tweede helft van de negentiende eeuw trad er, na een periode van stagnatie en verval, een versnelde economische ontwikkeling op, onder andere door de toenemende industrialisatie (Lintsen, 2005). Ook in Nederland brak de industriële revolutie aan die werd gekenmerkt door een hogere productiviteit, een langdurige bevolkingsgroei en een toename van de gemiddelde leeftijd van de bevolking. Deze eerste vorm van 'vergrijzing' werd voornamelijk veroorzaakt in een trendbreuk in de voedselsituatie en de daar op volgende omwenteling in de hygiëne.

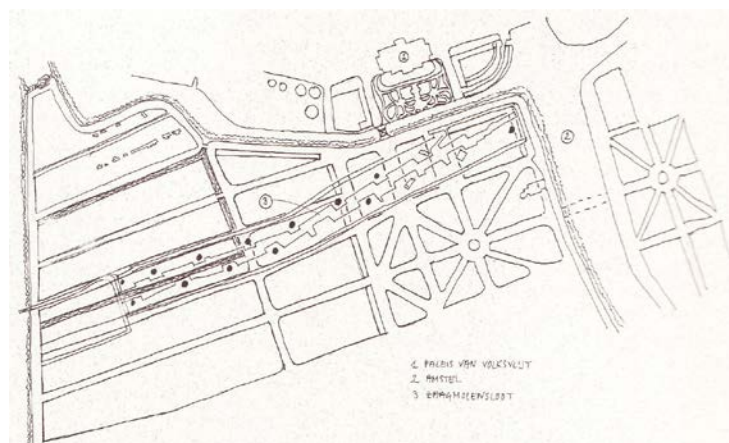
Door deze ontwikkelingen groeide Amsterdam explosief. Arbeiders van het platteland trokken massaal naar de stad waar de industrie zich gevestigd had. Dit alles werd nog eens versterkt door de crisis in de landbouw. De bevolkingstoename resulteerde in eerste instantie tot een proces van verdichting van het bestaand stedelijk weefsel, met als logisch gevolg een kwalitatieve achteruitgang van de woon- en leefomstandigheden in Amsterdam (Rapport van de Stedebouwkundige Studiegroep 'De Pijp'/Technische Hogeschool Delft, 1973). De meerderheid van de nijverheidsbedrijven en grote ondernemingen bleef zich vestigen in de binnenstad waar de uitbreidingsmogelijkheden beperkt waren en de milieuoverlast steeds groter werd. De bedrijven kozen de binnenstad om dezelfde reden als de inwoners: het was het enige deel van Amsterdam waar onderdak voor een betaalbare huur te vinden was (Jonker, Noordegraaf & Wagenaar, 1984).

De overheid was aanvankelijk niet van plan de volkshuisvestingsproblematiek zelf aan te pakken maar liet dit over aan het particuliere initiatief. Pas later, door de steeds groter wordende misstanden, werd de overheid gedwongen tot een actievere rol (Heijdra & De Milliano, 2002).

2.2 Eerste uitbreidingsplannen

Vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw begonnen een aantal ondernemende Amsterdammers na te denken over stadsuitbreidingen buiten de Singelgracht (Jonker, Noordegraaf & Wagenaar, 1984). Amsterdam was niet meer gegroeid in omvang sinds het einde van de zeventiende eeuw. Er was een grote behoefte ontstaan aan betaalbare huurwoningen voor het toegenomen arbeidersproletariaat maar voor de bouw van arbeiderswoningen was nauwelijks plaats binnen de Singelgracht. In eerste instantie werd nog ruimte gevonden op de plantage en vroegere vestinggronden maar deze was ook gering waardoor men over moest gaan tot al dan niet planmatige stadsuitbreiding aan de overzijde van de Singelgracht.

Samuel Sarphati, eigenaar van een broodfabriek en dokter van huis uit, was een van de eersten die iets op het gebied van huisvesting wilde ondernemen voor het groeiend aantal inwoners van Amsterdam. In 1858 verkocht de Amsterdamse gemeenteraad de grond aan de 'Vereniging van Volkswijf'. Deze vereniging werd door Sarphati zelf opgericht voor de bouw van 'het paleis van volkswijf' op de plaats van het huidige Frederiksplein (Achterstraat, 1977). In 1862 diende Samuel Sarphati een plan in tot verfraaiing en bebouwing van de omtrek van dit zogenaamde paleis aan de beide Amsteloevers en het huidige Sarphatipark. Dit ambitieuze plan omvatte maar liefst het gehele Amsterdamse gebied van de Pijp tot aan de huidige Van Ostadestraat. De nadruk van het plan lag op goede huizen en hotels met veel tuinen en fraaie woonblokken voor de welgestelde burgers. Sarphati was van mening dat Amsterdam niet mocht achterblijven bij andere wereldsteden waar degelijke groene en gezonde wijken al veel langer bestonden. Van huisvesting specifiek voor de arbeidersklasse was in de plannen nog geen sprake (Heijdra & De Milliano, 2002).

Afb. 2.2: Stedebouwkundig Sarphati. Bron: Historisch Nieuwsblad

Het plan van Sarphati werd goed ontvangen door de gemeente Amsterdam en in datzelfde jaar volgde een concessie voor de verfraaiing van de omgeving (Heijdra & De Milliano, 2002). Het gemeentebestuur verbond hieraan echter wel enkele voorwaarden waarbij de concessiehouder moest opdraaien voor alle kosten. Zo moesten bijvoorbeeld de demping en de aankoop van de molenwerven zelf betaald worden en moest de grond en het water die bestemd waren voor openbaar gebruik, zoals een park, kosteloos afgestaan worden.

Sarphati richtte voor de uitvoering de 'Nederlandse Bouwmaatschappij' op die de concessie overnam en de gronden ging aankopen. Maar door de strenge voorwaarden zag deze als snel in dat het plan tot grote verliezen zou gaan leiden (Heijdra & De Milliano, 2002). De noodzaak tot grootscheepse verplaatsing, onteigening, sloop, demping en herverkaveling maakte het plan erg riskant. Verreweg de meest ingrijpende operatie was de verwerving van de zaagmolensloot, gelegen op de huidige Albert Cuypstraat. De Zaagmolensloot, de levensader van de houtbouw, vormde een obstakel waarop de oorspronkelijke plannen van Sarphati zijn stukgelopen.

Projectontwikkelaars, in die tijd, dienden over ruime middelen te beschikken om aan de voorwaarden te voldoen van de gemeente. Voor aannemers die voor eigen risico bouwden was de bouw van zo'n luxueuze uitbreidingswijk minder aantrekkelijk dan de middelstandsbouw die aan veel minder regels verbonden was en waarnaar veel vraag was. Daarnaast was het ook nog lang niet zeker of de stedelijke elite überhaupt wel wilde verhuizen naar de nieuwe, qua status nog onzekere woonwijk (Jonker, Noordegraaf & Wagenaar, 2002).

In de tweede helft van de zestigerjaren verkeerde de 'Nederlandse Bouwmaatschappij' in grote geldnood waardoor zij noodgedwongen de gronden moesten verkopen aan particuliere bouwers (Mattie & de Moor, 1996). Dit had als gevolg dat er gebruikers in het gebied kwamen die daar eigenlijk niet thuis hoorden. De bierbrouwerij van G.A. Heineken vestigde zich aan de Stadhouderskade en even later volgde een metaalfabriek. Aan Sarphati's idealistische plannen leek nu daadwerkelijk een einde te zijn gekomen (Jonker, Noordegraaf & Wagenaar, 1984). Het plan is uiteindelijk dan ook nauwelijks van invloed geweest op de stedenbouwkundige ontwikkeling van De Pijp. Het Sarphatipark is een van de weinige nog zichtbare vormen van het plan, zij het wel in een forse oppervlaktevermindering.

2.3 Plan van Niftrik

Omdat de misstanden in Amsterdam alleen maar verder opstapelden, vond de gemeente Amsterdam het uiteindelijk dan toch nodig zelf een plan te maken voor georganiseerde stadsuitbreiding. Het gemeentebestuur werd langzamerhand wel gedwongen om een actieve rol aan te nemen (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992). Zij bedong langzaam dat er meer vaart achter de stadsuitbreiding moest worden gezet. De gemeente realiseerde zich dat de stadsuitbreiding alleen kans van slagen had als men uitging van een stedenbouwkundig totaalconcept, zoals in Parijs, Wenen en Brussel het geval was. Daarnaast was men ook van mening dat de gemeente als initiatiefnemer zou moeten optreden om alle belangen in het oog te kunnen houden.

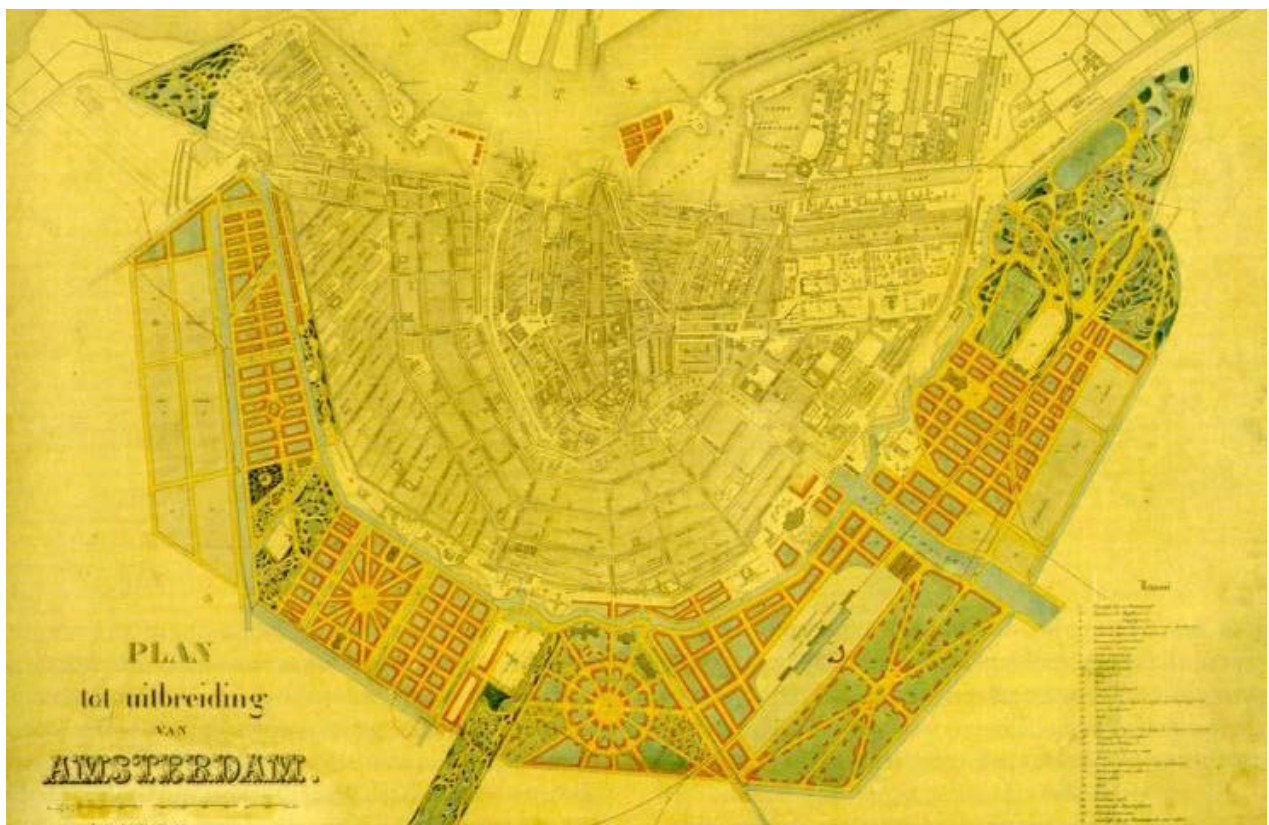
Het planologisch instrumentarium van de gemeente was in die tijd echter erg beperkt. De gemeente bezat simpelweg niet de middelen om de benodigde gronden voor stadsuitbreiding te onteigenen van particuliere grondbezitters (Jonker, Noordegraaf & Wagenaar, 1984). Pas met de invoering van de Woningwet van 1901 kreeg de gemeente de eerste middelen om onafhankelijk van de eigendomstitel regels te stellen bij ruimtelijke ordening en stedenbouw. Op deze manier kon men uiteindelijk bereiken dat een wijk door architecten werd ontworpen.

In 1866 krijgt stadsingenieur J. G. van Niftrik de opdracht om een totaalplan te maken voor de Amsterdamse stadsuitbreiding (Heijdra & De Milliano, 2002). Van Niftrik ontwierp een plan voor de hele gordel buiten de Singelgracht en had, evenals Parijs, Wenen en Brussel, een gecombineerd esthetisch en civieltechnisch karakter (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992). Het groots opgezette en concentrische plan werd namelijk gekenmerkt door een duidelijke zonering, een orthogonaal en stervorming stratenpatroon, ronde pleinen en veel groen. Verschillende geometrische vormen werden afgewisseld met de gebogen lijnen van parken in Engelse landschapsstijl (Mattie & de Moor, 1996).

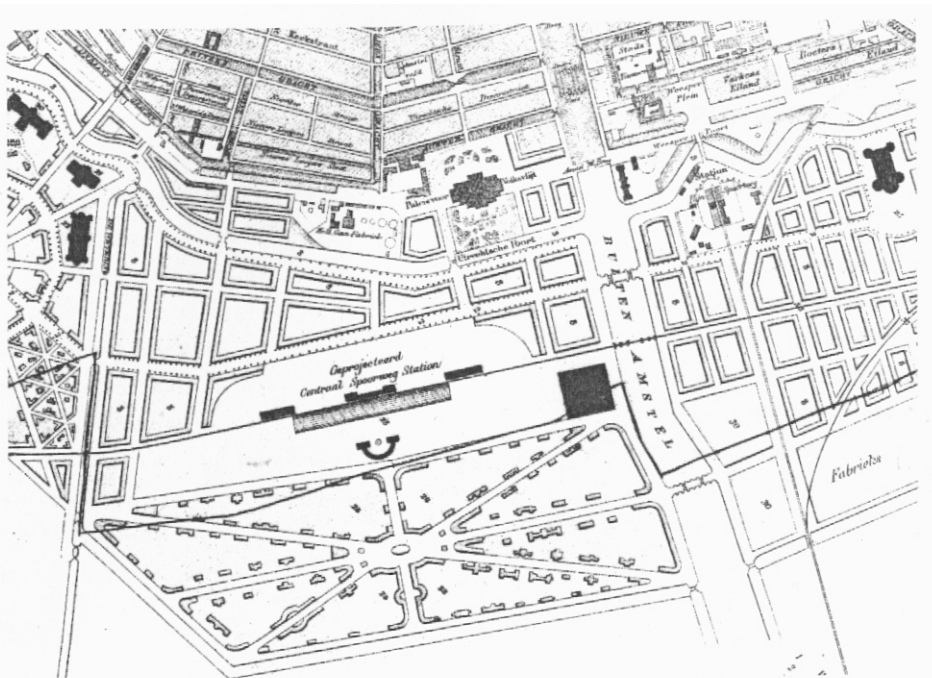
Van Niftrik's plan ging uit van arbeiders-, burgers-, luxe- en fabriekswijken die van elkaar

gescheiden waren door parken en ruime wegen en werd gekenmerkt door herverkaveling en strikte scheiding in sociale structuur (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992). Alle polderbebouwing zou hierdoor gesloopt moeten worden. Sloten moesten worden gedempt zodat een vrij en opgehoogd terrein ontstond waarop een nieuw stuk stad kon ontstaan met een geheel eigen structuur (Heijdra & De Milliano, 2002). Van Niftrik hield dus, evenals Sarphati, totaal geen rekening met de bestaande bebouwing, wegen en sloten (Rapport van de Stedebouwkundige Studiegroep 'De Pijp'/Technische Hogeschool Delft, 1973).

Van Niftrik zag de huidige Pijp in drie gedeelten: in het noorden woonblokken, in het zuiden een aan Sarphati's plan verwant villapark en hiertussen een centraal spoorwegstation. De verbinding met de oude stad werd gelegd door een brug in het verlengde van de Vijzelstraat (Mattie & de Moor, 1996). De Kamer van Koophandel steunde in eerste instantie het idee van het centraal station omdat Amsterdam op dat moment slechts ver van elkaar gelegen kopstations had. Doordat in het plan allerlei verkeersvoorzieningen waren opgenomen werd de waarde van de grond sterk beïnvloed. Ondernemers waren hierdoor bereid een hogere prijs te betalen voor de grond. De rijksoverheid besliste echter dat het centraal station aan het IJ gebouwd moest worden bij de nieuw geplande havens. Hiermee werd het plan van Van Niftrik ontdaan van een van de meest bepalende structurelementen. De gemeenteraadsbehandeling in 1968 uitte ook nog eens stevige kritiek op Van Niftrik's plan. Men vond het plan te omvattend, te gedetailleerd, moeilijk uitvoerbaar en de stervormige patronen van de brede straten en de dure parken te onrealistisch (Heijdra & De Milliano, 2002). De herverkaveling en massale onteigening zou wegens de toenmalige eigendomsverhoudingen te duur zijn en werd daardoor onuitvoerbaar geacht (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992).

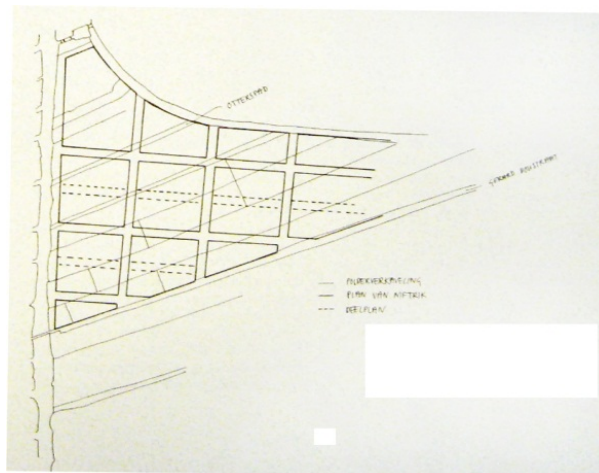
Afb. 2.3: Stedebouwkundig Plan Amsterdam Van Niftrik. Bron: vanniftrik.nl

Afb. 2.4: Stedebouwkundig Plan De Pijp Van Niftrik. Bron: vanniftrik.nl

Het plan zou alleen gerealiseerd kunnen worden bij volledige onteigening van agrarische kavels wat in die tijd op ideologische gronden nog zo goed als onbespreekbaar was. Uiteindelijk werd voorgesteld de uitvoering van de plannen simpel te houden en slechts enkele wegen vast te leggen waardoor de bebouwing vanzelf wel zou komen (Heijdra & De Milliano, 2002).

Toch werd in 1869 een deel van Van Niftrik's plan aangenomen en goedgekeurd (Rapport van de Stedebouwkundige Studiegroep 'De Pijp' / Technische Hogeschool Delft, 1973). Het betrof het deelplan voor de driehoek ten noorden van het Zaagmolenpad. Dit was het noordwestelijke gedeelte van de huidige Pijp, gelegen tussen de Stadshouderskade, Ruysdaelkade en de Gerard Doustraat. De verstedelijking in dit gebied rondom de Zaagmolensloot was al langzaam aan begonnen. De hoeveelheid (houtzaag)molens langs het water nam al af door de vervanging van de molens door machines terwijl woningen geleidelijk de bedrijven vervingen die weinig winst maakten. De Binnendijkse Buitenveldersche Polder ontwikkelde zich tot een nieuwe woonwijk. De verwerving van de benodigde gronden door de gemeente verliep echter traag (Heijdra & De Milliano, 2002). Men probeerde de grond door minnelijke schikking in bezit te krijgen, maar ook omdat het maar de vraag was in hoeverre de Nederlandse Bouwmaatschappij verplicht was de gronden te leveren voor dit nieuwe plan.

Afb. 2.5: Deelplan noordwestelijke Pijp Van Niftrik
Bron: vanniftrik.nl

Op de plaats waar de huidige Govert Flinckstraat en de Van Woustraat elkaar kruisen, werden in 1868 als eerste 68 woningen gebouwd aan het toenmalige Zaagmolenpad. De woningen werden gebouwd op het niveau van de bestaande polder en de grond werd dus niet eerst opgehoogd waardoor deze woning vrij vochtig waren. Later, toen dit wel gedaan werd, bleven er dus lager gelegen stukken woningbouw bestaan wat moeilijkheden opleverden bij de ontwatering en aanleg van de riolering (Achterstraat, 1977). Vanaf 1870 ging de gemeente onteigenen ten behoeve van de aanleg van wegen en drie jaar later was de bouw van buurt YY in volle gang (Mattie & de Moor, 1996). Vanaf 1873 werd er volop gebouwd en rond 1884 was het grootste deel van de Frans Halsbuurt en de noordelijke Gerard Doubuurt klaar (Fennis, 2000).

Door de noodzakelijke ophogingskosten van het polderland bleek uitvoering van het gehele oorspronkelijke uitbreidingsplan niet haalbaar. Om toch goedkoop verder te kunnen bouwen werd, op aandringen van de Nederlandse Bouwmaatschappij, in 1875 in de Quellijn- en Saenredamstraat gebouwd met straten van niet twintig maar vijftien meter breed (Fennis, 2000). Door deze stedelijke verdichting werd de oorspronkelijk geplande burgerwijk een arbeidersbuurt met betaalbare arbeiderswoningen. Slechts in het noordwesten kwamen enkele kwalitatief betere woningen (Mattie & de Moor, 1996). Langs de Stadhouderskade en de Amstel werden door particulieren grotere duurdere woningen gebouwd vanwege de betere locatie. (Rapport van de Stedebouwkundige Studiegroep 'De Pijp' / Technische Hogeschool Delft, 1973).

Opvallend is de bebouwing daar waar het orthogonale grid aansluit op de schuine Zaagmolensloot en de polderstructuur. Aangezien de Zaagmolensloot destijds als industriegebied nog volop functioneerde was Van Niftrik gedwongen zijn haakse bouwblokken aan de grens van het plangebied af te schuinen. Dit resulteerde in de Gerard Doustraat in de karakteristieke wigvormige blokken. Aan de westzijde wordt de stompe hoek die door de aansluiting op de polderstructuur ontstaat opgevangen door een knik in de Gerard Doustraat (Mattie & de Moor, 1996).

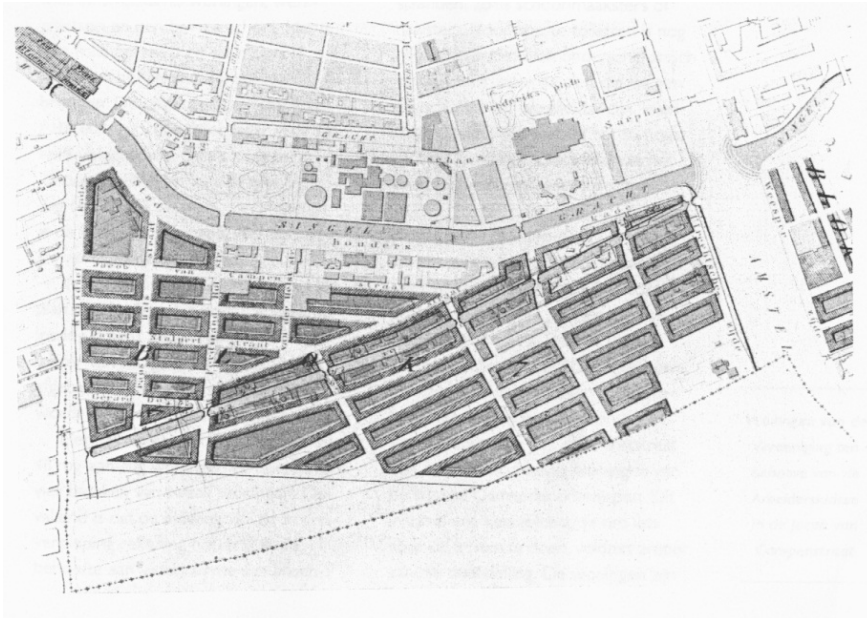

Afb. 2.6: Hoek Gerard Doustraat
Bron: Sander Knol

De traditionele en vakbekwame bouwers konden in deze periode al snel niet meer voldoen aan de grote vraag naar betaalbare arbeiderswoningen. Hierdoor veroverden onbekwame en onbemiddelde ondernemers een groot deel van de markt (Bakker, Van Oudheusden & Poll, 1992). Deze nieuwe particuliere bouwers gebruikten de goedkoopste materialen en bouwden zonder enige planmatige aanpak of oog voor de langere termijn. Het enige doel was om zo veel mogelijk winst te maken met het minste werk. Dit was echter niet altijd in het belang van de kwaliteit van de straten en woningen. Deze bouwperiode werd later berucht als 'speculatiebouw' of 'revolutiebouw'. Het was een product van het negentiende eeuwse kapitalisme welke werd aangewakkerd door speculatie en werkte met een geheel nieuw systeem van financieren. Het kapitaal dat benodigd was voor de bouwkosten was afkomstig van hypotheekbanken. De grote woningnood en nieuwe kredietfaciliteiten deden de particuliere bouwers besluiten om zoveel mogelijk goedkope huurwoningen te bouwen. Zo ontstond de revolutiebouw in omvangrijke volkswijken, waaronder naast de Pijp, de Oosterparkbuurt, Dapperbuurt, Transvaalbuurt en Indische buurt.

2.4 Plan Kalff

In 1874 kwam ingenieur J. Kalff aan het hoofd van een nieuw ambt 'Dienst Publieke Werken' en maakte in 1875 een geheel nieuw en meer pragmatisch plan voor een gordel rond de stad (Mattie & de Moor, 1996). Kalff week hierbij sterk af van het voorgaande plan van Van Niftrik. Het nieuwe plan was namelijk gebaseerd op het verkavelingspatroon van het landelijk gebied en voorzag in wijken met parallel lopende straten en langgerechte bouwblokken die in een ring rondom de oude stad waren gelegen. Deze zouden worden verbonden door een doorgaande weg, de latere Ceintuurbaan. Deze belangrijke ader had hiermee dezelfde functie als de middelste boulevard uit het plan van Van Niftrik.

Afb. 2.7: Stedebouwkundig Plan De Pijp Kalff. Bron: bronnenuitamsterdam.nl

Het plan van Kalff was sober en veel minder fraai dan het voorgaande. Ruimte voor openbare voorzieningen werd tot een minimum beperkt en de wegen waren smal ontworpen om zoveel mogelijk woningen te kunnen bouwen (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992).

Kalff handhaafde in zijn plannen de bestaande structuur van de polder, geheel naar wens van de bouwondernemers (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992). De hoofdlijnen van de al aanwezige agrarische verkaveling- en eigendomsstructuren werden aangehouden als toekomstig stratenpatroon. Wel moesten voor deze stadsuitbreiding aanpassingen gedaan worden in de bestaande infrastructuur. De gemeenteraad greep echter ook bij dit plan weer waardoor in 1876 een gewijzigd plan kwam met meer ruimte voor het Sarphatipark en waarin de Ceintuurbaan zich duidelijk aftekende (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992). Kalff kwam met een gewijzigd plan met daarin ruimte voor een park ter grootte van twee bouwblokken en een bebouwing die in de zuidwesthoek reikt tot aan de gemeentegrens. Dit uitbreidingsplan werd voor het grootste deel in de jaren tachtig en negentig uitgevoerd waarbij men werkte van noord naar zuid (Jonker, Noordegraaf & Wagenaar, 1984). De uitvoering van het plan werd bijna volledig overgelaten aan particulieren waardoor ook deze huizen werden gebouwd volgens de eerder genoemde revolutiebouw. De bouwondernemer en speculant werd een maximale vrijheid van handelen geboden.

Hoewel er nog luid geprotesteerd werd, werd er in 1880 begonnen met de demping van de Zaagmolensloot ter hoogte van de Amstel en in 1891 was de gehele sloot gedempt (Fennis, 2000). Kort na de aanleg van de 68 arbeiderswoningen aan het Zaagmolenpad werd de Zaagmolensloot toch in delen gedempt. Het bouwen in De Pijp ging vervolgens zo voorspoedig dat in nog geen twintig jaar het gebied zo goed als geheel volgebouwd was (Rapport van de Stedebouwkundige Studiegroep 'De Pijp'/Technische Hogeschool Delft, 1973). Van de oude Pijp werd zelfs 95% van de woningen voor

1905 gebouwd (Achterstraat, 1977). Dit gebeurde veelal door particuliere ondernemers en een enkele keer door de eerste woningbouwverenigingen die actief waren in de buurt (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992).

Het bouwblok was het meeste opvallende verkavelingsprincipe binnen de stratenplannen van de revolutiebouw. Het bouwblok had destijds als een lange geschiedenis in de ontwikkeling van de stad. Al in de middeleeuwse stad voegde de bebouwing zich aaneen tot gesloten bouwblokken. Het bouwblok van toen kan ook wel begrepen worden als een getransformeerd kavelblok uit de zeventiende eeuw. In de negentiende eeuw transformeerde het bouwbloksysteem echter op een aantal punten. Het belangrijkste type woonhuis dat gebouwd werd, is het getransformeerde burgerlijke woonhuis uit de zeventiende eeuw, bestaande uit een brede beuk met kamers en suite of met alkoof en een smalle beuk waarin de trap was opgenomen. Deze trap werd als zelfstandige ruimte uitgevoerd wat de mogelijkheid bood meerdere gezinnen in een huis te laten wonen. Het systeem van voor- en achterhuis werd verlaten, waardoor de woningen ondieper werden en allen een zelfde oriëntatie kregen op de straat. Door de woningen te bouwen als een specifiek type werd het mogelijk deze in serie uit te voeren. Er ontstonden langwerpige blokken, samengesteld uit woningen met minimale variaties. Door de vorm van de bouwblokken werden maximale gevallengte mogelijk en daardoor dus een maximaal aantal woningen. Er was verder weinig aandacht voor de vormgeving van de bouwblokken. Men beperkte zich tot gepleisterde banden met enkel enige stuc-ornamenten die verwezen naar de Hollandse renaissancestijl. De gevels waren vlak waardoor monotone gevelwanden met eindeloze herhaling van dezelfde ramen en deuren ontstonden. Binnen bepaalde wijken werden de bouwblokken wel naar maatschappelijke status gedifferentieerd. De wijze van stadsuitbreiding was dus eigenlijk meer te beschouwen als een manier van verkavelen en een systeem van percellering van de stad als een architectonisch plan (Doevendans & Stolzenburg, 2000). Er was echter wel de mogelijkheid om allerlei uitzonderingen op te nemen in dit systeem. Het verkavelingssysteem met het bouwblok als constituerend element, was dus niet puur functioneel.

De Pijp is een goed voorbeeld van deze kenmerkende verkaveling in gesloten bouwblokken. Er is sprake van een duidelijke scheiding in openbare ruimte met een privaat karakter (binnenterrein) en openbare ruimte met een openbaar karakter (straten en voor zover aanwezig pleinen, plantsoenen en parken). De meeste binnenterreinen zijn lang en smal en zijn een voortvloeiende uit de agrarische structuur en de hiervoor beschreven revolutiebouw. Ze bestaan voor het grootste deel uit erven en tuinen die behoren bij de begane grond van de aangrenzende panden. De straatbreedte is overal vrij constant, ongeveer 14 tot 15 meter. In de regel is de verhouding tussen de breedte van de straat en de aanliggende bebouwing gelijk aan 1:1. De bredere straten zijn bedoeld om het doorgaande verkeer af te wikkelen. Zij hebben tevens een afwijkende functiebezetting, in de begane grond zijn voornamelijk winkels gevestigd.

Afb. 2.8: Stedebouwkundig Plan Amsterdam Kalff
Bron: bronnenuitamsterdam.nl

2.5 Plan Lambrechtsen van Ritthem, Plan Zuid I en Plan Zuid II

Aan de zuidelijke zijde van de Ceintuurbaan ging de uitbreiding in een fors tempo door, ondanks het ontbreken van een verder uitbreidingsplan gebouwd (Rapport van de Stedebouwkundige Studiegroep 'De Pijp'/Technische Hogeschool Delft, 1973). De particuliere bouwondernemers bleven plannen indienen en zo werd er tussen de sloten verder gebouwd op dezelfde wijze. In 1896 werd Amsterdam aan de zuidzijde vergroot dankzij annexatie van grote delen van de gemeente Nieuwer-

Amstel (Fennis, 2000). De toenmalige directeur Publieke Werken, Lambrechtsen van Ritthem, ontwierp een nieuw uitbreidingsplan dat, evenals zijn voorganger Kalff, bepaald werd door de bestaande eigendomsverhoudingen (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992). In de gemeenteraad bestonden, deze keer, geen bezwaren tegen de opzet van het plan. In deze tijd werd tevens de particuliere grondexploitatie aan banden gelegd door invoering van een erfpachtstelsel. Hierbij werden voor het eerst ook esthetische eisen gesteld aan het stedenbouwkundig ontwerp (Bakker, van Oudheusden & Poll, 1992). Met het oog hierop werd architect H.P. Berlage aangetrokken, die in 1900 een nieuw plan voor het gehele stadsdeel Zuid ontwierp. Door de invoering van de woningwet werd het plan nog enkele keren aangepast maar in 1905 werd het definitieve plan aangenomen. Toch liet de uitvoering enige tijd op zich wachten waardoor Berlage opnieuw was genoodzaakt zijn plan grondig te herzien. Dit stelde hem wel in staat om zijn gewijzigde stedenbouwkundige inzichten te verwerken in zijn tweede plan Zuid uit 1915.

Afb. 2.9: Stedenbouwkundig Plan Berlage. Bron: bronnenuitamsterdam.nl

Door de woningwet van 1901 werd het merendeel van het bouwen overgenomen door de woningbouwcoöperaties (Rapport van de Stedenbouwkundige Studiegroep 'De Pijp'/Technische Hogeschool Delft, 1973). De zuidelijke Pijp zou daarmee een geheel ander uiterlijk krijgen dan de noordelijke Pijp uit de eeuw daarvoor met zijn vele revolutiebouw (Fennis, 2000). De wet is ontstaan als antwoord op de zeer slechte woningtoestanden en het inzicht dat dit ongunstige effecten had op het arbeidersbestand en in de toename van de macht der liberale bourgeoisie. Er ontstond vanaf nu woningbouw met uiting van woonidealen zoals meer licht en lucht, bredere straten en meer groen. Door bouwverordeningen werden de rug- aan rugwoningen verboden, wat de grotere woningen verklaart in de later ontstane nieuwe Pijp. Er kwam een functiescheiding tussen wonen en werken, en winkels zaten nu alleen nog op straathoecken (Rapport van de Stedenbouwkundige Studiegroep 'De Pijp'/Technische Hogeschool Delft, 1973). Het tweede Plan Zuid dat werd aangenomen in 1917, werd in overeenstemming met de architect bijna volledig uitgevoerd in de jaren twintig en dertig (Fennis, 2000).

De levendigheid in de Oude Pijp is inherent aan de verscheidenheid aan functies in de wijk. De Pijp is niet meer een pure arbeiderswijk waar alleen gewoond wordt, het is een veelzijdige buurt met veel winkels, bedrijfjes en kroegen in de plint van de negentiende eeuwse bebouwing. Net zo als de oude grachtenpanden in het centrum van Amsterdam blijken de panden uit de revolutiebouw ook over een accommodatievermogen te beschikken om andere functies aan te nemen. Daar komt nog eens bij dat de begane grond en de bovenliggende verdiepingen veelal eenvoudig gescheiden konden worden. Hierdoor kon bedrijvigheid zich vestigen in de plint en de bovenliggende verdiepingen konden gebruikt worden voor wonen. Op deze manier is er een gevarieerde samenstelling ontstaan in de buurt die de levendigheid bevordert. Door de nabije ligging tot het centrum en de vele voorzieningen trekken jonge mensen massaal richting De Pijp. Daarnaast ben je vanuit de buurt ben je ook snel op het museumplein, het Vondelpark, de Universiteit van Amsterdam en de Hoge School. De bereikbaarheid van de wijk zal in de toekomst alleen maar toenemen als de Noord/Zuidlijn klaar is en de metro's vertrekken vanaf de Ferdinand Bolstraat. Naast het aanpassingsvermogen van de oude panden in De Pijp is het ook van grote invloed op de sfeer en charme van de voormalig arbeiderswijk. Het karakteristieke gerenoveerde straatbeeld met de smalle lange straten en intieme pleinen geven De Pijp sfeer die niet gevonden wordt in andere stadsvernieuwingswijken. Blijkbaar geven de bruine bakstenen gevelwanden met klassieke gevelindeling een sfeer die ontbreekt in stadsvernieuwingswijken met monotone portiekflats met wit gepleisterde gevels met kunststofkozijnen en trespas dakopbouw.

Afb. 2.10: stadsvernieuwing naast gerenoveerde revolutiebouw in de Dusartstraat: Bron: Google Streetview

Hoofdstuk 3. Stadsvernieuwingsplannen voor De Pijp

In het voorgaande hoofdstuk is beschreven hoe de bebouwing in De Pijp tot stand is gekomen en in hoeverre deze bepalend is voor het hedendaags leven in de wijk. Toch had de huidige Pijp er totaal anders uitgezien als deze, net zoals andere uitbreidingswijken, helemaal gesloopt was tijdens de stadsvernieuwing. De stadsvernieuwingsperiode is daarom een belangrijk hoofdstuk in de geschiedenis van De Pijp. In de jaren vijftig boog de gemeente Amsterdam zich over de vraag wat er moest gebeuren met uitbreidingswijken zoals De Pijp (Mattie & de Moor, 1996). Nederland zou een leidende rol moeten nemen op het gebied van de versnelde technologische ontwikkelingen. Deze veranderingen moesten leiden tot een dynamische en hoogstaande stad waarbij alles moest wijken voor de auto. Een grootschalige reconstructie van de oude wijken in Amsterdam was nodig om de economische groei ook op stedenbouwkundig gebied gestalte te kunnen geven. De woonfunctie in het centrum moest plaats maken voor grote kantoren, winkels en banken (Heijdra & De Milliano, 2002). Deze grote plannen voor stadsvernieuwing zijn uiteindelijk nooit uitgevoerd in De Pijp. Hierin verschilt De Pijp van andere saneringsbuurten waar de stadsvernieuwing radicaal is uitgevoerd. De ingrijpende sloopplannen en het merkwaardige verloop van uitvoering van de stadsvernieuwing in De Pijp zullen eerst kort besproken worden.

3.1 Jaren vijftig: 'cityvorming' in De Pijp

In de jaren vijftig boog de gemeente Amsterdam zich over het vraagstuk van de bestemming voor de Pijp (Oskam, 1983). De gemeenteraad wilde het liefst een grote voorraad kantoren aanleggen in de uitbreidingswijk onder het mom van 'cityvorming'. Dit begrip kwam steeds meer ter sprake en betekende het transformeren van een buiten het centrum gelegen stadsdeel tot stads-kern met vele kantoren en een bruisend karakter waar ook theaters en een universiteit thuis hoorden. In de eerste plannen wilde men de grachten dempen om zo brede wegen naar de Pijp te kunnen bouwen. Dit alles werd voorkomen door een fel pleidooi van de Bond Heemschut, de grootste en oudste particuliere vereniging voor bescherming van cultuurmonumenten (Oskam, 1983). Zowel de gemeente als de bewoners zagen de binnenstad van Amsterdam als een monument op zich met haar unieke grachtenstructuur en vele herenhuizen.

Door de vele slechte woningen was De Pijp toe aan sanering en werd daarom gezien als ideale locatie om het gebrek aan bedrijven op te vangen. De Pijp was zeer centraal gelegen en goed te verbinden met de richtingen 't Gooi, Utrecht en Den Haag. De waarde van de architectuur werd dusdanig laag geacht dat dit niet zou botsen met de ideeën destijds over moderne architectuur (De Sitter, datum n.b.). Enkele jaren na de plannen van de Bond Heemschut over cityvorming in de Pijp, kwam professor Jokinen met een tweede plan met vergelijkbare elementen. Hij wilde een

Afb. 3.1: Okura Hotel. Bron: Roeland Koning

verhoogde cityweg van zes en een halve meter breed dwars door De Pijp aanleggen, die pas aan de grond zou komen halverwege de Lutmastraat (De Sitter, datum n.b.). Deze weg zou ten koste gaan van minstens zeven blokken van Berlage. De wijk zou het karakter krijgen van een moderne stad met kantoren, hotels, congrescentra en een universiteit. Uiteindelijk is het plan nooit uitgevoerd. Echter, het heeft wel invloed gehad op de latere plannen die ontwikkeld werden voor De Pijp.

Het derde plan dat op tafel kwam, behandelde een metronet door Amsterdam. Het zuidelijke deel van de lijn zou veel gevolgen hebben voor De Pijp. Bij het Weteringcircuit splitste de lijn zich in tweeën en zou de Pijp in gaan in de Frans Halsstraat en de Ferdinand Bolstraat waarbij het station aan de Ceintuurbaan zou komen te liggen. Door fel protest van de buurtbewoners is het gehele plan nooit door gegaan (De Sitter, datum n.b.).

Een vierde plan, ontwikkeld door de Nederlandse Spoorwegen, werd ook nooit uitgevoerd. Een spoorlijn van Schiphol via de Boerenwetering naar het Museumplein is er nooit gekomen (De Sitter, datum n.b.). Als een van de voorgaande plannen was doorgegaan, dan was de wijk veranderd in een echte citywijk. Knooppunten van vervoer vormen interessante locaties voor winkels, kantoren en hotels. Door het vele particuliere eigendom in De Pijp zouden zulke speculatieve ontwikkelingen een stuk makkelijker te realiseren zijn dan elders in de stad. Daarnaast kende De Pijp nog geen bestemmingsplan waardoor dergelijke ontwikkelingen moeilijk tegengehouden konden worden.

Het laatste plan, dat wel is gerealiseerd, was het plan voor de aanleg van het Okura Hotel aan de Ferdinand Bolstraat, op de plek van de oude RAI. Het hotel maakte deel uit van een groter plan waarvan ook de Opera deel zou uitmaken (De Sitter, datum n.b.). Berlage maakte het oorspronkelijke stedenbouwkundige plan waarbij op dezelfde plaats een schouwburg en een concertzaal zou komen in combinatie met een volkshuis. In 1958 wees het gemeentebestuur het terrein van de oude RAI aan als potentiële locatie voor een nieuwe opera en architect B. Bijvoet kreeg de opdracht om een ontwerp te maken. Het plan werd echter gezien als een aanzet voor verdere cityvorming van De Pijp en er ontstond verzet in de buurt. Uiteindelijk kwam de Stopera, een combinatie van Opera en stadhuis, op het Waterlooplein. Voor het Okura Hotel was dit een grote klap omdat zij juist vanwege de opera een mooie toekomst zagen als locatie in De Pijp.

Dat er veel plannen voor cityvorming niet zijn doorgegaan in De Pijp, was het gevolg van een nieuwe denkwijze over de toekomst van de wijk. Door de veranderende bevolkingssamenstelling werden er ook andere eisen aan de buurt, en daarmee de voorzieningen, gesteld. Er trokken steeds meer gezinnen met jonge kinderen weg uit De Pijp naar een nieuwe groene omgeving aan de rand van de stad. In 1930 woonden er nog vijfenzeventig duizend mensen in De Pijp, maar was 1984 is dit aantal gehalveerd (De Sitter, datum n.b.). De meeste bewoners waren tussen de twintig en veertig jaar oud en De Pijp had vooral voor hen veel te bieden: winkels, cafés en de directe nabijheid van theaters en bioscopen. Zij vonden de buurt juist een aantrekkelijke en levendige wijk om in te wonen en namen de ongemakken voor het stadsleven daarbij graag voor lief.

3.2 jaren zestig: uittocht suburb

Door de herwaardering van De Pijp waren ook steeds meer mensen bereid om zich in te zetten voor de buurt. Er was een grote afkeer tegen de cityvorming en de betrokkenheid bij de gezellige kleinschalige Pijp groeit. Men begon te beseffen dat ze samen als buurtbewoners moesten strijden voor een leefbare buurt (Heijdra & De Milliano, 2002). Op dat moment was in heel Europa sprake van een gezamenlijke strijd voor een leefbare samenleving. In Parijs gingen jongeren en actievoerders de barricades op en in Amsterdam werd het Maagdenhuis bezet. Een jaar na deze historische gebeurtenis werd Werkgroep de Pijp opgericht, ontstaan uit een jongerengroep van de katholieke kerk. De

katholieke jongeren wilden zich inzetten voor De Pijp en meer doen dan alleen het organiseren van kerkdiensten. De wijk heeft een groot aantal speelplaatsen voor kinderen te danken aan deze Werkgroep. Een ander belangrijk punt waar de groep zich mee bezig hield was de verkeersoverlast in de buurt. In januari 1973 kwam een oud echtpaar om het leven door een woningbrand in de Govert Flinckstraat omdat de brandweer het huis niet kon bereiken vanwege foutgeparkeerde auto's. Op aandringen van de Werkgroep werden er lege olievaten

Afb. 3.2: Protesten tegen verkeersoverlast. Bron: Roeland Koning

geplaatst door de gemeente tegen fout parkeren. De Werkgroep vulde ze met zand en zo werd het foutparkeren verholpen. Een eerste stap richting een meer leefbare wijk was gezet. Wijkcentrum Ceintuur speelde tevens een belangrijke rol in de geschiedenis van De Pijp. Zij zorgden voor meer samenhang onder de buurtbewoners en organiseerde allerlei sociaal-culturele activiteiten.

De volgende jaren waren erg roerig in de wijk. Werkgroep de Pijp werd steeds radicaler en ging ook steeds meer een actieve rol in het wijkcentrum spelen (Heijdra & De Milliano, 2002). Daarnaast ging de Partij van de Arbeid zich met De Pijp bemoeien. Jan Schaefer, later staatssecretaris en wethouder, was lid van de Werkgroep en mede door hem werd er een meer radicaal beleid gevoerd. Om ook de buurtbewoners zelf meer actief bij de wijk te betrekken organiseerde Wijkcentrum Ceintuur in 1972 in de oude RAI de manifestatie Pijp in, Pijp uit. Tijdens deze manifestatie konden bezoekers zich voor allerlei activiteiten opgeven die De Pijp ten goede kwamen. Veel mensen schreven zich in en er werden werkgroepen opgericht op het gebied van verkeer, wonen en groen. Het geloof bij de buurtbewoners keerde terug om van De Pijp een leefbare buurt te maken. Architecten Goudriaan en Guido van Overbeek maakten plannen voor De Pijp waarbij de verbetering van de buurt centraal staat. Er werd een verkeersplan opgesteld gebaseerd op het model van democratie. Er werden eenrichtingsstraten ontworpen en de Ferdinand Bolstraat zou helemaal autovrij moeten worden. Grote delen van het plan zijn later ook daadwerkelijk uitgevoerd.

3.3 jaren zeventig en tachtig: strijd voor een betere leefomgeving

Vanaf begin jaren zeventig begonnen buurtbewoners zich te beseffen dat het heft in eigen handen nemen, de enige manier was om de buurt leefbaar te houden (Heijdra & De Milliano, 2002). Opnieuw ontstonden er meerdere buurtgroepen en straatcomité's die zich met de directe woonomgeving bezighielden. De strijd voor een betere leefomgeving is tevens een strijd tegen het grootkapitaal. Het kapitalistisch systeem werd voor velen gezien als het kwaad van alles. Een van de radicale groepen, De Bond voor huurders in De Pijp, nam het initiatief tot kraken van de melkfabriek in de Eerste Jan Steenstraat. De actie bleek later geen groot succes omdat de fabriek snel daarna gesloopt werd. Er volgden snel meerdere kraakacties geleid door Kraakgroep De Pijp. Er stonden veel woningen leeg voordat deze daadwerkelijk gesloopt werden. Het kraken was een logisch vervolg op de heersende woningnood en de buurtbewoners begonnen in te zien dat door de aanwezigheid van krakers de straat nog enigszins leefbaar bleef. In hoofdstuk 3 zal nader worden ingegaan op dit onderwerp.

Veel bedrijven, zoals melkfabriek Hollandia en de drukkerij in de Van Ostadestraat, moesten De Pijp verlaten vanwege een gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden. Deze panden werden niet veel later gekraakt en gereed gemaakt voor bewoning voor de krakers. Door de uittocht van voorzieningen in De Pijp werd in de Van Ostadestraat een bedrijfsverzamelgebouw opgericht door de krakers (Heijdra & De Milliano, 2002). Er huisvestte zich een drukkerij, een fietsenwerkplaats en een nieuw op te richten buurttheater. Vergelijkbare plannen voor een bedrijfsverzamelgebouw in het gesloten Ceintuurtheater mislukten. In hoofdstuk 4 zal nader worden ingegaan op dit onderwerp.

Afb. 3.3: Stadsvernieuwing in De Pijp. Bron: Roeland Koning

3.4 Eerste Nota Stadsvernieuwing

In 1969 werd de Eerste Nota Stadsvernieuwing gepresenteerd, maar het duurde dan nog zeker een aantal jaren voordat de gemeente met duidelijke plannen voor De Pijp kwam (Heijdra & De Milliano, 2002). In het begin ging het plan niet verder dan het dichttimmeren van slechte woningen zonder dat men enig idee had wat nu verder te doen met deze panden. Na onderzoek bleek dat meer dan de helft van de woningen in slechte bouwtechnische staat was. Het onderzoek van de gemeente was echter zeer simplistisch en de bewoners hechtten er weinig waarde aan. Waar men het wel mee eens was dat er nu eindelijk eens actie moest worden ondernomen tegen verdere verloedering van de wijk. De buurtbewoners drongen aan op een actieve aanpak van de stadsvernieuwing. In 1974 werd de Ambtelijke Werkgroep de Pijp opgericht (Heijdra & De Milliano, 2002). Zij gingen praten met de buurt over hoe de stadsvernieuwing moest gaan plaatsvinden. In hetzelfde jaar werd ook daadwerkelijk begonnen met de stadsvernieuwing. In de Govert Flinckstraat werden twintig nieuwe woningen

gebouwd op de plek van een bouwvallige stoomwasserij. Het plan werd ook wel het Nieuweweg-woningenplan genoemd. Het project werd echter nooit opgevolgd door meerdere nieuwbouwplannen, wat vooraf wel de bedoeling was. De gemeente bleek namelijk een totaal andere visie te hebben dan de buurtbewoners. De Ambtelijke Werkgroep kwam met een ambitieus plan waarin groen, lucht en licht centraal staan om hogere inkomensgroepen en gezinnen met kinderen terug in De Pijp te krijgen. Het stratenpatroon moest hiervoor drastisch gewijzigd worden en de mooie plekjes aan de Ruysdaelkade en de Ferdinand Bolstraat zouden gesloopt moeten worden. Logischerwijs stuitte dit plan op felle weerstand van de Pijp-bewoners. De buurtbewoners waren nog altijd van mening dat De Pijp een fijne buurt was om te wonen en wilden graag meer kleinschaliger projecten om zo het karakter van de wijk te behouden. De bewoners van De Pijp behoorden niet tot de rijkste klasse en daarom wilden zij graag sociale woningbouw in de wijk. Het conflict tussen gemeente en bewoners liep echter zo hoog op dat het overleg tussen de twee partijen werd stopgezet. In 1978 kwam hier pas weer verandering in toen twee activisten van De Pijp wethouder werden. 'Bouwen voor de Buurt' werd de centrale richtlijn. Dit moest resulteren in behoud van het stratenpatroon en hiermee gepaarde verbetering van de wijk. Woningen werden slechts gesloopt als het echt niet anders kon, maar bij voorkeur gerenoveerd. Er kwam een grootst restauratieplan van architect J. van Stigt waarbij het uiterlijk van de straten hetzelfde bleef, maar van binnen werden de huizen verbouwd om het leven aangenamer te maken (Heijdra & De Milliano, 2002). De nieuwbouw werd op grote schaal aangepakt. In de buurt rondom de voormalige melkfabriek werden 53 woningen gebouwd waarbij de fundering van de oude fabriek gebruikt werd. Na 1980 wordt er steeds meer nieuwbouw toegevoegd in De Pijp. Oude huizen en moderne architectuur leefden naast elkaar binnen het originele stratenpatroon.

Hoofdstuk 4. De Kraakbeweging

In het voorgaande hoofdstuk over de stadsvernieuwingsperiode is duidelijk geworden dat deze jaren erg bepalend zijn geweest voor De Pijp. Anders dan in andere uitbreidingswijken heeft de stadsvernieuwing als een katalysator gewerkt om de wijk te renoveren. Niet slopen en vervolgens opnieuw bouwen maar de bestaande bebouwing een hernieuwde waarde geven door het te hergebruiken en op te knappen. Buurtbewoners en krakers hebben zich in de jaren zeventig en tachtig gezamenlijk ingezet voor het behoud van De Pijp. Zonder kraakacties en protesten had De Pijp niet kunnen overleven. In dit hoofdstuk wordt daarom dieper ingegaan op de invloeden van de Amsterdamse kraakbeweging.

De kraakbeweging in Amsterdam kent een veelzijdig geschiedenis die veel invloed heeft gehad op Amsterdam en met name het centrum en De Pijp. Over het algemeen bestaan er veel vooroordelen over de kraakbeweging en hun activiteiten. Wat weinig mensen weten is hoe de krakers samen met de buurtbewoners ten tijden van de stadsvernieuwingsplannen de handen ineensloegen om de buurt leefbaar te houden en te behoeden voor sloop. In veel saneringsbuurten ging dit gepaard met veel geweld maar met weinig succes: veel stadsuitbreidingswijken zijn gesloopt en vervangen door nieuwbouw. De Pijp is een uitzondering hierop omdat deze wijk grotendeels gerenoveerd is en het oude slotenpatroon hierbij behouden bleef. En juist aan deze oude karakteristieke bebouwing in combinatie met de smalle straten en intieme pleinen lijkt De Pijp haar charme en populariteit te danken. De kraakbeweging is dus een bepalende factor geweest in de ontwikkeling van de buurt. Er zijn tegenwoordig nog aantal broed- en vrijplaatsen te vinden in Amsterdam met een belangrijke functie voor zijn directe omgeving maar ook zeker voor de stad als geheel. De gebruikers van Ostade233 worden vandaag de dag bedreigd met uitzet terwijl zij zich dertig jaar geleden samen met de buurtbewoners hebben ingezet voor de wijk en de bebouwing. Om een beter inzicht te krijgen in de geschiedenis en achtergronden van de voormalig krakers, van onder andere vrijplaats Ostade233, wordt eerst de geschiedenis van de kraakbeweging in Amsterdam onderzocht. Hierbij wordt onder andere gekeken naar de totstandkoming, de organisatievormen, de relatie met de gemeente en buurtbewoners, de doelen en opbrengsten van kraken, typen krakers en natuurlijk de reactie op de stadvernieuwingsplannen. Op deze manier wordt meer inzicht verkregen in de achtergronden en het gedachtegoed van de kraakbeweging die vandaag de dag nog voortleeft in Ostade223.

Afb. 4.1: krakers onderweg naar een te bezetten pand. Bron: Roeland Koning

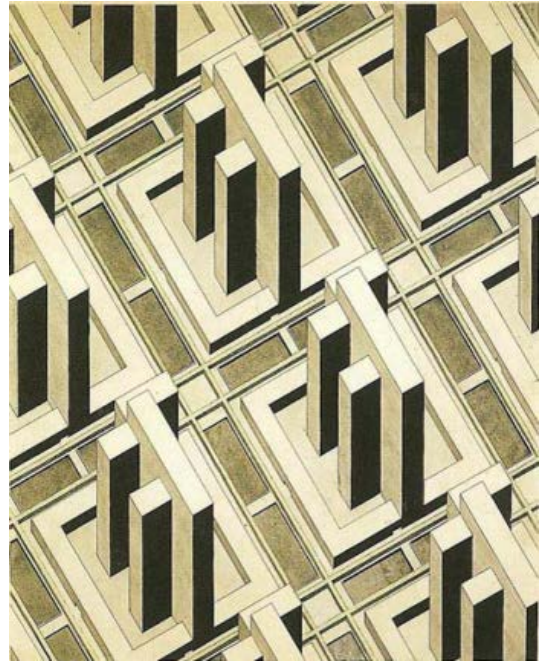
4.1 Krakers in Amsterdam

4.1.1 Jaren zestig: grote woningnood, leegstand en speculatie

Al in 1926 maakte bouwmeester Cornelis van Eesteren een schets genaamd : *gedeelte der zakenwijk eener hedendaagsche groote stad*. Een patroon van eenvormige kantoortorens die omgeven waren door een grid van snelwegen. De combinatie van snelwegen, kantoortorens en grote winkels zouden de controversiële basis vormen van de latere 'cityvorming' (Oudenampsen, 2009). De gemeente Amsterdam wilde na de Tweede Wereldoorlog ook haar binnenstad inrichten voor winkels, kantoren en banken. Eigenaren van onroerend goed zagen kansen voor nieuwe projectontwikkeling. Hierdoor hadden zij er veel belang bij om hun panden voor langere tijd leeg te laten staan en de plannen van de gemeente af te wachten. De verwachting was dat de grondwaarde van de kavels van de oude woningen als gevolg van cityvorming flink zou toenemen. De leegstand zou op den duur dus veel geld en mogelijkheden opleveren voor de vastgoed eigenaren.

Ondertussen heerste er een enorme schaarste op de woningmarkt in Amsterdam. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er veel huizen beschadigd of verwoest en kwam de wederopbouw moeizaam op gang (Bakker, Noordman & Rietveld- Van Wingerden, 2010). In de jaren zestig kwam er een einde aan de gedwongen inwoning van jonge gezinnen bij hun familie. Toch schoot de woningvoorraad nog steeds tekort ondanks het onophoudelijk bouwen van nieuwe woningen door de regering. Er deed zich een nieuw fenomeen voor waar simpelweg niet tegenop te bouwen was: de snelle groei van eenpersoonshuishoudens. Deze ontwikkeling was het gevolg van een proces van uitdrukking van individualisering (Duivenvoorden, 2002). De huisvestingspolitiek speelde niet in op de kleine wordende huishoudens en de vroeger uit huis gaande jongeren. Er was zowel kwantitatieve als kwalitatieve structurele woningnood ontstaan. Er waren veel te weinig woningen beschikbaar in Amsterdam die bovendien ook niet aangepast waren aan de groeiende markt van alleenstaanden en tweepersoonshuishoudens. Daarnaast was er veel behoefte aan huisvesting voor woongroepen en bedrijfsruimtes aan huis (Duivenvoorden, 2002). De woningmarkt werd op dit moment beheerst door allerlei misstanden: achterstallig onderhoud, verkrotting, woekerhuren, sleutelgelden, intimidatie door huisbazen, speculatieve leegstand, illegale pensionvorming, woningonttrekking of nodeloze leegstand van slooppanden. Woningnood heeft dus niet alleen te maken met een feitelijk tekort aan woningoppervlakte. Er was meer sprake van een behoefte aan kwalitatief betere woningmarkt die beter inspeelde op de veranderende samenstelling van huishoudens. Daarnaast kon het heel goed zijn dat er wel degelijk genoeg goede woonruimte voorhanden was maar dat deze niet voor iedereen beschikbaar kwam. Woningnood lijkt daarom inherent aan politieke beslissingen en economische verhoudingen (Duivenvoorden, 2002).

Hoewel de woningnood hoog was in Amsterdam, stonden er tegelijkertijd talloze panden leeg. De speculatie met onroerend goed en de trage besluitvorming rondom de stadsvernieuwing van negentiende eeuwse wijken waren hier de voornaamste redenen van (Duivenvoorden, 2000). Naast de vastgoedeigenaren maakte ook de gemeente Amsterdam zich schuldig aan speculatie over de stadsvernieuwingsplannen. Studentenblad '*Propria Cures*' maakte in 1964 melding van het feit dat ondanks de grote behoefte aan woonruimte, de gemeente Amsterdam een aantal woningen in de wijk Kattenburg onbewoonbaar maakte (Duivenvoorden, 2000). In het kader van stadsvernieuwing moest, op een paar monumentale panden na, de complete bebouwing van de wijk tegen de vlakte.

Afb. 4.2: schets Van Eesteren. Bron: Cornelius Van Eesteren: *The Idea Of The Functional City*

Vooruitlopend op de ontwikkeling van nieuwbouwplannen werden de woningen nog niet gesloopt maar wel dicht getimmerd en 'onbewoonbaar verklaard'. Voor de studentenvereniging was dit onbegrijpelijk en onder het mom van 'Red een Pandje' riep de studentenvereniging op om de woningen te bezetten voor eigen bewoning.

In de zomer van 1968 kwam 'Werkgroep Ruimte' van de 'Kritische Universiteit' van Amsterdam met twee brochures waarin de bestaande stedenbouwkundige opvattingen worden bekritiseerd (Duivenvoorden, 2000). De werkgroep kreeg steun van de zogenaamde 'heemschutters' die zich onder andere hadden verenigd in de Bond Heemschut die zich inzette voor behoud en restauratie van de oude binnenstad van Amsterdam. Eerder had deze vereniging zich al ingezet tegen de bouw van grote bankgebouwen aan de Vijzelstraat. In 1968 richtten de heemschutters zich op de Nieuwmarktbuurt die vanwege de bouw van de metro geheel van de aardbodem dreeg te worden weggevaagd.

Afb. 4.3: Woning op Kattenburg in 1964 met links onderaan de gevel het beruchte bord: 'onbewoonbaar verklaarde woning'. Bron: Roeland Koning

Hierdoor stonden veel huizen in de Nieuwmarktbuurt er destijds verloren bij. Op zaterdagmorgen 21 december 1968 trok een groep actievoerders, begeleid door bakfietsen met huisraad, door de Keizersstraat om panden in de buurt te bezetten (Duivenvoorden, 2000). Op de avond voor de bezetting verzamelden zich tientallen mensen in de Academie van Bouwkunst aan het Waterlooplein om de actie te bespreken. Men wilde niet alleen een groot aantal mensen aan woonruimte te helpen, maar ook een van de panden als een 'aanloopcentrum' inrichten, van waaruit woningzoekenden hulp geboden kan worden wanneer ze tot een bezetting willen overgaan. Aan de Keizersstraat werd als eerste een pand bezet en worden de planken van de ramen gewrikt. Op het moment dat de initiatiefnemers nog bezig zijn met de onderverdeling van de ruimtes, valt de politie binnen die over gaat tot ontruiming. De actievoerder waren weliswaar binnen in het pand maar ze waren vergeten om direct de tafels, stoelen en bedden in het pand te zetten die noodzakelijk zijn om aanspraak te kunnen maken op het huisrecht.

Ondanks dat de bezetting in de Nieuwmarktbuurt geen succes was, heeft de actie er wel voor gezorgd dat het idee van het bezetten van leegstaande huizen breder bekend werd in de stad. Op 13 februari 1969 vond de eerste kraakactie uit naam van Woningburo de Kraker plaatst in de Dapperbuurt (Duivenvoorden, 2002). Men had geleerd dat groots opgezette bezettingen nog teveel risico's met zich meebrengen en dat de woningen in die gebieden vaak verregaand verkrot waren. Op 28 februari werd een sloopblok in de Wijtenbachstraat gekraakt. De gemeente gaf aan dat er nog geen duidelijke bestemming was voor het pand en vijftientig krakers namen hun intrek in de woningen. De eerste weken verliepen voorspoedig, de politie liet de krakers met rust en de krakers toonden zich solidair met de buurtbewoners. Echter, op 20 maart 1969 begon een sloopbedrijf het dak van de gekraakte panden te verwijderen. De krakers deden aangifte van huisvredebreuk maar vonden weinig gehoor bij de politie. Woningburo de Kraker benadrukte telkens de in de Grondwet geregelde bescherming tegen huisvredebreuk: *niemand mag tegen de wil van de kraker de woning binnenkomen, behalve in bepaalde, bij de wet geregelde gevallen* (Duivenvoorden, 2002). Het sloopbedrijf dacht deze wet te omzeilen door de krakers gewoon te laten zitten en vanaf het dak met de sloop te beginnen. De krakers zouden dan vanzelf wel vertrekken. Er werden grote spandoeken buiten opgehangen met de nodige publiciteit tot gevolg. Zonder resultaat. De officier van justitie liet

formeel weten dat bij het slopen geen strafbare handelingen werden gepleegd. De laatste krakers van de Wijtenbachstraat verlieten eind oktober de nog half overeind staande panden.

Als gevolg van de kraakacties kreeg Woningburo de Kraker veel reacties van wanhopige woningzoekenden die het bureau als laatste redmiddel zagen om aan behoorlijke huisvesting te komen. Om in één keer op alle reacties te kunnen reageren, kwam het woningbureau eind mei 1969 met een Handleiding voor krakers. De brochure was vooral gericht op het kraken van slooppanden en er werden allerlei praktische tips gegeven voor het kraken en opknappen van woningen (Duivenvoorden, 2000):

'Het beste kunt u 's avonds kraken, bijvoorbeeld tijdens een populair tv-programma. Het openbreken van de deur dient snel en zonder veel lawaai te gebeuren. Als de burens aanmerkingen maken op uw kraakwerk, zeg gewoon dat u de nieuwe huurder bent en dat de sleutels weggeraakt zijn. Kraak rustig door! Het is zaak zo snel mogelijk de huisraad naar binnen te sjouwen. Barrikadeer de deur als u het nodig vindt om tijd te winnen. De eventueel door de burens gebelde politie krijgt dan de indruk dat men de deur niet heeft opengekreken, of dat er een ander pand gekraakt moet zijn. Richt uw huis zo snel mogelijk in. Nodig uw burens uit voor de koffie, er is dan voor de buurt niets geheimzinnigs meer aan uw verblijf. Was uw ramen, schilder raamkozijnen en buitendeuren, kom in gesprek met buurtbewoners. Voor woningen zonder glas is de meest snelle methode: een tent opzetten in de huiskamer. Als u het nodig vindt kunt u later de ramen op uw gemak dicht maken met glas of plasticfolie.'

Afb. 4.4: De Korte Krakershandleiding

Bron: Eric van Duivenvoorden

Uit: De Korte Kraakhandleiding, Amsterdam 2005.

Al snel ontdekte men in Amsterdam de politieke kracht van het kraken. De mobilisatie van een groep mensen die bereid zijn om te strijden tegen de gevestigde politieke orde leek rond de verkiezingstijd veel invloed op de politiek te hebben. Men ging nu voor het eerst de strijd aan tegen het onrecht van speculatie en de trage planvorming van de gemeente Amsterdam. Vanaf dit moment nam het aantal kraakpanden explosief toe en bereikte aan het begin van de jaren tachtig een maximum met naar schatting 35.000 krakers (Duivenvoorden, 2000).

Inherent aan de stijging van het aantal gekraakte panden was de stijging van het aantal ontruimingën. Niet alleen door de gemeente maar ook door eigenaren van gekraakte panden. De gemeente Amsterdam voerde hiervoor als reden de verstoring van de openbare aan. Pandeigenaren formeerden knokploegen om zo eigenhandig de krakers uit hun panden te verwijderen.

....Het kraaksetje: Zoals eerder vermeld heb je een tafel bed en stoel nodig, die direct nadat de deur open is naar binnen moeten, dan kun je pas aanspraak maken op huisvrede. Een aantal andere dingen is natuurlijk ook handig. Omdat het de eerste dagen altijd erg onzeker is of je er langer kunt blijven, is het handig niet al te veel spullen mee te nemen. De eerste dagen in een kraakpand is eigenlijk net kamperen. Neem dus je slaapzak, voor de zekerheid brandblusser, wc papier, zaklamp, mobiele telefoon, radiootje en die soort dingen mee. Het is ook handig om wat schoonmaakmiddelen mee te nemen, zoals een emmer, een bezem, vuilniszakken en een stoffer en blik. Als je de woning direct schoonmaakt voel je er sneller thuis, je hebt wat te doen en het geeft een goede indruk naar de buurt. Meestal is de buurt erg blij als ze zien dat er eindelijk weer eens iets gebeurt achter die vieze ruiten....

Uit: De Korte Kraakhandleiding, Amsterdam 2005.

4.1.2 Jaren zeventig: kraken als actiemiddel tegen stadsvernieuwing

In de jaren zeventig werd kraken voor het eerst op grote schaal gebruikt in Amsterdam als actiemiddel. Het kraken vormde een onderdeel van het verzet tegen de grootschalige stadsvernieuwing. Onder andere in de Nieuwmarktbuurt en De Pijp sloten activistische jongeren zich aan bij de buurtbewoners. Vanaf nu viel de strijd tegen de woningnood en de stadsvernieuwing samen (Uitermark, 2004a). De kritiek uitte zich met name op het feit dat oude en goedkope woningen vervangen werden door minder en vooral duurdere woningen. In veel wijken in Amsterdam was de stadsvernieuwing rigoreus doorgevoerd waardoor de woningnood als voornaamste probleem overbleef. Dit had als gevolg dat de verbondenheid tussen de krakers en de buurtbewoners minder sterk werd.

Vanaf 1970 nam het aantal kraakacties in Amsterdam exponentieel toe. Door de kraakacties en betrokkenheid met de buurtbewoners werd in 1972 in de Dapperbuurt de actiegroep 'De Sterke Arm' opgericht (Uitermark, 2004a). Ook in andere buurten die bedreigd werden door stadsvernieuwing, werden buurtactiegroepen opgericht: *Aktiecomité Westelijke Eilanden*, *Aktiegroep Jordaan*, *de Sectie Woon- en Leefklimaat van het Wijkcentrum d'Oude Stadt*, *de Aktiegroep Kinkerbuurt en Werkgroep De Pijp*. Zij streefden er naar om tegenwicht te bieden aan de politiek die in hun ogen als communisten te werk gingen. Het ging hierbij vooral om het belang van de arbeiders. De actiegroepen stelden voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 een gezamenlijk manifest op (Duivenvoorden, 2000):

Afb. 4.5: Krakersverzet. Bron: Roeland Koning

'Er moet een einde komen aan de ontvolking van de binnenstad en verkrotting van de 19e eeuwse wijken. Het wonen moet zwaarder gaan wegen. Er mogen geen verkeersdoorbraken door onze buurten komen. De nieuwe huizen moeten aan bewoners van gesloopte huizen gegeven worden en de huren moeten naar de draagkracht van de huidige buurtbewoners bepaald worden.'

Begin jaren zeventig ging ook de nationale overheid zich nadrukkelijk met het kraakverschijnsel bemoeien wat veel publiciteit opleverde. Vooral onder de afgevaardigden van de rechtse partijen was onrust ontstaan over het huisrecht waarin de kraker beschermd werd. Het ging hen in eerste instantie niet om de woningnood, maar om de hachelijke positie waarin volgens hen huiseigenaren door de uitspraak terecht waren gekomen. Zonder dat de minister de omvang van het probleem goed in kaart had, werd in maart 1973 het wetsontwerp voor de Anti-Kraakwet bij de Tweede Kamer ingediend waarin het kraken strafbaar gesteld werd (Duivenvoorden, 2000). De protesten tegen de Anti-Kraakwet kwamen gelijk op gang en het wetsontwerp werd afgewezen.

De gemeente Amsterdam had haar eigen opvattingen over de wederopbouw van de verpauperde buurten. Vier grote projecten moesten Amsterdam meer welvaart brengen: de IJ-tunnel, een nieuw stadhuis, een vierbaans snelweg door De Pijp en een metro van de Bijlmer naar het Centraal station door de Nieuwmarktbuurt (Uitermark, 2004a). Vanaf 1964 begon de gemeente ter voorbereiding van deze algehele sanering de eerste pandjes op te kopen en te slopen. Als een aantal actiegroepen begin 1975 de koppen bij elkaar stak, kreeg de kraakbeweging in Amsterdam vorm. De vorming van een eenheid werd versneld door de dreiging van grootschalige saneringen in de Nieuwmarktbuurt voor de aanleg van de metro. In de aanloop naar de ontruiming was de hele Amsterdamse actiewereld maandenlang gefixeerd op het verzet van deze buurt.

Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig begon de kraakbeweging aan een onstuitbare

opmars welke in 1980 zou gaan leiden tot een ongekeende protestexplosie die kraken in het middelpunt van de politieke en publieke belangstelling zette. De kraakbeweging stond op het punt uit te groeien van een handjevol kraakgroepen tot een sociale beweging die heel Nederland in beroering zou gaan brengen (Duivenvoorden, 2000). Echt een duidelijke begindatum van de algemene kraakbeweging in Amsterdam is niet te noemen. Bij het protest tegen de Anti-Kraakwet in het najaar van 1975, ontstond een structuur tussen de onafhankelijke kraakgroepen. Amsterdam kende als enige

Afb. 4.6: Ludiek actie van de krakers in de jaren zeventig. Bron: Roeland Koning

stad in Nederland kraakgroepen die per buurt georganiseerd waren. Vanaf nu gingen zij de krachten bundelen en eens per maand, met het oog op gemeenschappelijke belangen tegen de Anti-Kraakwet, vergaderen. In mei 1976 werd geschat dat er in Amsterdam zevenhonderd kraakpanden waren met ongeveer 5000 bewoners (Duivenvoorden, 2000). Organisatorisch stond de kraakbeweging in 1976 nog in de kinderschoenen maar uit de geschatte aantallen kon men concluderen dat verreweg de meeste krakers ongeorganiseerd handelden.

Ook al was er veel protest tegen de Anti-Kraakwet, het was er in eerste plaats voor bedoeld om aan de behoefte van honderdduizenden woningzoekenden tegemoet te komen (Uitermark, 2004b & Duivenvoorden, 2000). Diverse ontwikkelingen uit de jaren zestig hadden er voor gezorgd dat er een enorme vraag naar kwalitatief goede woningen ontstaan was. In de eerste plaats was dit de massale toestroom van naoorlogse jongeren. Als deze jongeren, net zoals vroeger, netjes vanuit het ouderlijk huis trouwen, vervolgens gaan samenwonen en een gezin stichten, dan was de toestroom misschien nog in goede banen te leiden (Duivenvoorden, 2000 & Uitermark, 2004b). Het probleem was echter dat de jongeren steeds vaker en langer een periode van zelfstandigheid claimden waarin zij ook wilden experimenteren. Uiteindelijk zouden zij dan toch wel een partner vinden om zich mee te settelen waarna het gevaar van echtscheiding op de loer lag. Midden jaren zeventig eindigde al meer dan 25% van alle huwelijken wat een enorme vraag naar extra woningen opriep (Duivenvoorden, 2000 & Uitermark, 2004b). De woningnood hing dus voor een belangrijk deel samen met de ontwikkelingen in de samenleving waarbij krakers de meest uitgesproken vorm representeerden.

Vanaf 1976 ontwikkelde zich rond het kraken steeds meer een subcultuur waar niet alleen aparte normen en waarden golden, maar die zich ook onderscheidde door een eigen infrastructuur (Duivenvoorden, 2000). In oktober 1976 verscheen de eerste editie van de Kraakkrant met een oplage van 250 exemplaren. De redactie werd gevormd door krakers uit de Nieuwmarkt- en Staatsliedenbuurt en de oplage steeg als snel naar 850 stuks. Elke twee à drie weken werd er in de kelders van Paradiso een nieuwe Kraakkrant gestencild. In februari 1977 opende kraakcafé *De Vergulde Koevoet* de deuren aan het Haarlemmerplein in de Staatsliedenbuurt en in oktober van dat jaar volgde kraakboekwinkel Fort van Sjakoo (Duivenvoorden, 2000). Een aantal buurtgroepen in De Pijp, die zich in verschillende delen van de wijk met kraken bezig hielden, verenigden zich in 1978 in Kraakgroep De Pijp. In dit jaar kwamen opnieuw de acties tegen de Anti-Kraakwet op gang en op dit moment kon Kraakgroep De Pijp zich qua grootte meten met de Nieuwmarkt- en Staatsliedenbuurt (Duivenvoorden, 2000).

Verschillende kerkelijke organisaties hebben kraken van begin af aan verdedigd en soms zelfs aangemoedigd. Volgens de Raad van Kerken zou door de invoering van de Anti-Kraakwet de speculatieve leegstand alleen maar toenemen waardoor de woningnood verergerde (Duivenvoorden, 2000). De Raad van Kerken beval zelfs de landelijke politiek aan om de Anti-Kraakwet te laten varen en het probleem van de woningnood aan te pakken door het bestrijden van de leegstand. Na een hoorzitting met de Raad van Kerken eind februari 1978 besloot de Eerste Kamer de Anti-Kraakwet niet in behandeling te nemen (Duivenvoorden, 2000). Nu de kraakbeweging niet langer bedreigd werd door de Anti-Kraakwet, barstte begin 1978 de discussie los over de wijze waarop de beweging georganiseerd was. Door de groei van de laatste jaren was de kraakbeweging gestuit op praktische moeilijkheden die een open en niet-hiërarchische structuur met zich meebracht. Hoe groter de beweging en hoe meer kraakgroepen, hoe meer mensen ook een stem in het geheel kregen. In principe kon iedereen over alles meepraten tot een zekere vorm van consensus bereikt werd. Dit ging van de keuze voor de koffie en het bier, die constant werden gescreend op imperialistische dan wel milieuonvriendelijke achtergronden, tot de vraag in hoeverre gesprekken met vertegenwoordigers van de gemeente plaats mochten vinden (Duivenvoorden, 2000). De rol van woordvoerders en leiders is altijd een heikel punt geweest binnen de kraakbeweging. Er heerste een voortdurend wantrouwen tegenover elke vorm van autoriteit, iedereen die zich te nadrukkelijk als leider of woordvoerder opwierp werd onmiddellijk teruggefloten (Duivenvoorden, 2000).

Op 23 november 1978 werd in de Kinkerbuurt, op de hoek van de Jacob van Lennep- en de Nicolaas Beetsstraat een blok huizen ontruimd. Er waren nog geen directe plannen voor nieuwbouw en de panden moesten in eerste instantie plaats maken voor een plantsoentje. De krakers protesteerden en verzetten zich tegen de ontruiming maar werden toch met geweld uit de panden verwijderd (Duivenvoorden, 2000). Het gewelddadige optreden van de politie en de knokploegen betekende eind 1978 het begin voor een derde generatie krakers. Een actieve kern van ervaren krakers, die bijvoorbeeld de Nieuwmarkt-ontruiming nog hadden meegemaakt, waren gewend geraakt aan het geweld. Voor de meeste nieuwkomers was het gebruik van geweld geen vanzelfsprekendheid: *"Kijk, slaan doen ze tóch wel, en is verzetten met geweld dan niet zinloos, voor jezelf, je doel en je publiciteit?"* (Duivenvoorden, 2000).

De twee lijnen waarlangs de kraakbeweging zich vanaf de jaren zestig hadden ontwikkeld, profileerden zich steeds meer. De eerste lijn richtte zich voornamelijk op zelfwerkzaamheid waarbij men was gefocust op het verbeteren van de eigen leefomgeving (Uitermark, 2004b). Samen met anderen je eigen omgeving weer leefbaar maken in vele opzichten, was een belangrijk aspect van de kraakbeweging. Ook het versieren van de straat met bloembakken, het strijden om gratis en schoon vervoer, huurstakingen of gewoon een demonstratie hoorden hierbij. De tweede lijn was van een geheel ander kaliber en was meer op politiek gericht (Uitermark, 2004b). De heersende politieke orde gold als referentiepunt voor het handelen. Deze politieke lijn was veel minder vrijblijvend dan die van de zelfwerkzaamheid en zelforganisatie. Er werd bijvoorbeeld meer belang gehecht aan interne overleg- en samenwerkingsstructuren.

Er was een stedelijke kraakbeweging ontstaan met een eigen dynamiek. Er was echter geen centraal orgaan meer waar beleid werd gemaakt. De beweging ontstond van onderop: bindingen kwamen tot stand omdat de krakers elkaar onderling hielpen bij het kraken en bijdroegen aan gemeenschappelijke voorzieningen als kraakcafés, kraakspreekuren en kraakmedia (Uitermark, 2004b).

Afb. 4.7: Verzet tegen sloopplannen van de gemeente.

Bron: Roeland Koning

4.1.3 Jaren tachtig: een kortstondig florerende kraakbeweging

Begin jaren tachtig, toen de kraakbeweging op haar hoogtepunt was, kon je in Amsterdam van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat terecht in de alternatieve economie die in kraakpanden zoals Wyers floreerde (Uitermark, 2004b). Men was druk aan het timmeren in timmerwinkels en aan het sleutelen aan oude voertuigen in garages. Gereedschap haalde men bij uitleenposten als De Blauwe Duim. Kinderen konden gebracht worden naar crèches als Peutertje Kraak en muziek werd verzorgd door bands als de Loeiende Koevoet of de Fanfare van de Eerste Liefdesnacht. Gewonde krakers konden terecht bij de Eerste Hulp bij Akties(EHBA) en er kon gedineerd worden in de vele goedkope kraakrestaurants als de Gemarineerde Eenheid of de Woeste Walmen (Uitermark, 2004b).

Er waren nogal altijd intern veel conflicten maar naar buiten toe vormde de beweging nog steeds een eenheid: de politieke strijd werd nog altijd gedomineerd door het woningnoodvraagstuk. Dit alles leek opeens te veranderen toen kraakpand Wyers bijna werd gelegaliseerd (Uitermark, 2004b). Bij kraakpand Wyers ging het niet alleen om het recht op een woning maar werd tevens actief eprobeerd de politiek ervan te overtuigen dat het pand behouden moest blijven vanwege de waarde van de culturele en ambachtelijke bedrijvighe id. Juist bij woonwerkpanden als Wyers, met een bont scala aan activiteiten, zou de overheid zich coulanter moeten opstellen(Uitermark, 2004b). Krakers zoals in woonwerkpand Wyers werkten niet zelden met de gevestigde orde samen. Niet alleen om een uitkering aan te vragen of een studiebeurs, ook bijvoorbeeld als men afspraken moest maken met de gemeente voor bijvoorbeeld de aankoop van een kraakpand. Deze dilemma's wekten intern menige discussies op en dit veroorzaakte verdeeldheid binnen de kraakbeweging (Uitermark, 2004b). Deze kwamen voornamelijk voort uit de tegenstrijdigheden die kenmerkend waren voor de kraakbeweging.

Praten met de buitenwereld was aan het begin van de jaren tachtig voor veel krakers nog grotendeels een taboe (Duivenvoorden, 2000). De woningnood en stagnerende stadsvernieuwing waren een combinatie die telkens weer aanzette tot nieuwe acties. In Amsterdam waren er felle botsingen tussen krakers en politie. In 1980 liep het verzet nog verder uit de hand. In de Vondelstraat (3 maart), de Prins Hendrikkade (19 augustus) de Grote Wetering (2 december) en tijdens de kroning van Beatrix (30 april) waren er harde confrontaties tussen krakers en politie (Duivenvoorden, 2000). Maar toch was er iets veranderd in vergelijking met voorgaande jaren: het verzet was grimmiger. En het verzet was veel minder maatschappelijk. Maar waar kwam deze omslag nu opeens vandaan? Eric van Duivenvoorden, ex-kraker en socioloog, komt in zijn boek *Een voet tussen de deur: Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999* niet tot een pasklaar antwoord. Waar voorheen de acties tegen de gevestigde orde werden gevoed met een doordachte ideologie, bestond deze nu veelal uit grimmigheid en egoïsme. Krakers van de jaren tachtig, vaak geboren rond 1960, kwamen voort uit een generatie Nederlanders die geheel in welvaart opgroeiden. Deze groep jongvolwassene werden plots geconfronteerd met massale werkloosheid en afbraak van voorzieningen (Duivenvoorden, 2000).

Amsterdam bood jarenlang een goede voedingsbodem voor een florerende kraakbeweging verwerken (Hendriks, 2000). Er stonden talloze panden leeg in speculatieve afwachting van de onroerendgoedmarkt maar de stadsvernieuwing kwam maar niet op gang. Als rond 1982 de stadsvernieuwing onder Jan Schaefer toch op gang begon te komen, kreeg de kraakbeweging een grote dreun te verwerken (Hendriks, 2000). Veel krakers verdwenen uit de oude wijken, waar ze jaren lang hadden gewoond in distributiewoningen bestemd voor sloop of renovatie. In andere delen van de stad werden kraakpanden gelegaliseerd. De krakers

Afb. 4.8: confrontatie tussen politie en krakers. Bron: Roeland Koning

mochten in dat geval blijven wonen in hun speculatiepanden die door de gemeente werden aangekocht. De legalisering bleek één van de belangrijke oorzaken waardoor de kraakbeweging na 1984 inzakte. Daarnaast waren er nog twee andere belangrijke factoren: verdeeldheid en isolement. Na de nogal gewelddadige ontruiming van de Lucky Luijk op 11 oktober 1982 kwam de discussie over de te volgen strategie onverbloemd naar buiten. Veel krakers hadden inmiddels genoeg gekregen van het 'generaalsdenken' in termen van overwinning en de daarbij horende leuzen. Zij wilden af van het machogedoe van de leidende radicale groep krakers. Daarbij kregen steeds meer Amsterdammers schoon genoeg van de systematische vernielingen die krakers steeds opnieuw in de stad aanrichtten.

De gebruikers en bewoners van kraakpand Wyers besloten als een van de eersten om het over een totaal andere boeg te gooien. Zij probeerden, veelal tevergeefs, steun te verwerven bij gevestigde organisatie buiten de kraakbeweging zoals bijvoorbeeld vakbonden. Op 14 januari 1984 werd het Wyers-complex toch ontruimd omdat de krakers het uiteindelijk niet eens konden worden met de gemeente (Duivenvoorden, 2000). De ontruiming verliep voor het eerst in jaren betrekkelijk geweldloos.

Afb. 4.9: krakersrellen begin jaren tachtig. Bron: Roeland Koning

De radicale leiders van de jaren tachtig hadden zich dan al terug getrokken uit de Staatsliedenbuurt, een van de vele saneringswijken (Uitermark, 2004b). Er werd in die wijken een sfeer van intimidatie en geweld geschept tegen andersdenkenden. Op deze manier verspeelden zij het laatste restje krediet bij hun mede-krakers en Amsterdammers. Men verafschuwde in eerste plaats het geweld op zich maar dit had ook met de hiërarchische structuren binnen de beweging te maken. Grootschalig en effectief verzet bleek alleen mogelijk wanneer aspecten van dominante structuren door de beweging werden gekopieerd (Uitermark, 2004b). De meeste krakers kozen niet voor een carrière als actiekrakers, het protest tegen woningnood was slechts een klein deel van een meer omvattende levensstijl waarbij het inrichten van de eigen leefomgeving centraal stond (Uitermark, 2004b).

4.1.4 Jaren negentig: veranderd imago kraakbeweging en het broedplaatsbeleid

De jaren negentig stonden voornamelijk in het teken van de zogenaamde gefragmenteerde weerstand (Uitermark, 2004b). Wanneer de kraakbeweging een hotel kraakte werd het hotelbeleid aangevallen. Zaten de krakers in een monument dan werden de nieuwbouwplannen bekritiseerd. De doelstellingen wisselden dus al naar gelang de belangen op een specifieke plek. De beweging was op dit moment dusdanig versplinterd dat grootschalige mobilisatie rond symbolische panden niet meer mogelijk was. Natuurlijk was er nog wel altijd kritiek op de stadsvernieuwingsplannen of op speculatie maar dit leidde niet meer tot massaal protest zoals dat bijvoorbeeld ooit bij de Nieuwmarktrellen het geval was. Dit kwam voor een deel omdat er in de jaren negentig minder mogelijkheden waren om te kraken. De leegstand in Amsterdam was teruggelopen en door nieuwe regelgeving werd het makkelijker voor huiseigenaren om krakers met juridische middelen uit panden te verwijderen (Uitermark, 2004b).

Toch ging het kraken aan het begin van de jaren negentig nog steeds door. Officiële aantallen ontbreken maar geschat wordt dat het aantal krakers tussen de 1000 en 1500 lag (Duivenvoorden, 2000). Er mocht dan wel geen duidelijke lijn meer zijn die door de acties heenliep, toch was er nog wel in deze tijd een gemeenschappelijke kenmerk dat de acties met elkaar verbond: plannen van private partijen of de gemeente werden telkens vertraagd door verzet van de krakers. Waar overheden en private organisaties steken lieten vallen of ruimtes slecht gebruikten, sprongen krakers in het gat en kaarten de problemen aan (Duivenvoorden, 2000).

Eind jaren negentig kreeg de gemeente ook oog voor de positieve bijdrage die krakers leverden aan de stad. Dit was voornamelijk het gevolg van veranderingen in de stedelijke economie (Duivenvoorden, 2000). Cultuur zou een steeds grotere rol gaan spelen bij het economisch functioneren van Amsterdam. Het beleid was gericht op prestigieuze en gevestigde vormen van cultuur waarbij ook alternatieve kunstuitingen werden gewaardeerd. Gekraakte woonwerkpanden waar vaak allerlei artistieke en ambachtelijke ondernemingen waren ontstaan, pasten nu opeens ook in het plaatje van de gemeente (Duivenvoorden, 2000).

Dat de gemeente Amsterdam nu eindelijk ook de bijdrage van deze panden ging waarderen had voor een groot deel te maken met de inspanningen van de krakers zelf. Zij probeerden al jaren de gemeente er van te overtuigen dat ontruiming tot culturele en sociale kaalslag leidden. In 1998 werd deze verandering gemarkeerd door het raadsadres van het Gilde van Woonwerkpanden (Duivenvoorden, 2000). Daarbij werd de culturele en economische waarde van deze panden benadrukt. De krakers baseerden zich hierbij onder andere op onderzoek dat door het toenmalige Ministerie van VROM werd uitgevoerd. Hieruit bleek dat kunstenaars weliswaar doorgaans weinig verdienden maar een zeer positieve werking uitoefenden op de economie. Eind jaren negentig startte de gemeente Amsterdam daarom met het zogenaamde broedplaatsbeleid (Duivenvoorden, 2000). Hiermee werd het onder meer mogelijk dat gekraakte woonwerkpanden, die werden bedreigd door ontruiming, met middelen van de gemeente konden worden gelegaliseerd. Aan deze vorm van subsidie waren wel regels verbonden, bijvoorbeeld op het gebied van de oppervlakte dat aan woonruimte werd besteed (Duivenvoorden, 2000). Later wordt nader ingegaan op het thema broedplaatsen.

Met het broedplaatsenbeleid werden nieuwe kraakmogelijkheden gecreëerd. Kraken die voorheen zinloos leken konden nu succesvol zijn omdat met de gemeente kon worden gepraat over legalisatie (Duivenvoorden, 2000). Ook gaf dit de mogelijkheid voor de kraakbeweging om van hun radiale karakter af te komen. Volgens de nieuwe beleidsopvattingen leveren krakers een bijdrage aan het economisch functioneren van Amsterdam. Investeren in kraakpanden kon daarom vanaf die tijd gezien worden als een investering in de stad. Daarnaast werd de kraakbeweging geparticulariseerd (Harvey, 1996). Dat wil zeggen dat het niet langer ging om het verzet tegen maatschappelijk onrecht maar om een reeks van deelproblemen. Krakers die voorheen als kraakdoel hadden het vinden van woonruimte, deden dit nu onder het mom van 'jonge kunstenaars'. Natuurlijk werden ook niet-artistieke woningzoekende geraakt door stijgende huren en het gebrek aan sociale woningen. Maar nu was het niet langer algemene problematiek die telde, maar slechts een specifiek onderdeel ervan (Harvey, 1996).

Afb. 4.10: Vrijplaats Roest. Bron: amsterdamroest.nl

De laatste jaren leek de gemeente Amsterdam zich steeds meer bewust te worden van de woningnood onder studenten. De gemeente vreesde voor haar positie als studentenhoofdstad en er waren allerlei plannen geopperd om iets aan het nijpende tekort te doen. Een studentenboot, een verzameling cruiseschepen, het Shell-gebouw, de Bijlmerbajes, containers, het was allemaal al eens genoemd als (tijdelijke) oplossing (Duivenvoorden, 2000). Toen door het net opgerichte studentenkraakspreekuur een kantoorruimte gekraakt werd in het Olympisch Stadion, kwam er veel pers aandacht voor het probleem. Er werd hiermee een serieus probleem aangesneden maar de actie werd gezien als een aanklacht van een specifieke groep, namelijk de studenten. De gemeente was echter bereidwillig om mee te werken om een oplossing aan te dragen maar die gold dan alleen voor studenten. Het meer algemene probleem ontsnapte dan aan de aandacht. Waar studenten het goed deden in de media, deden kunstenaars dit in beleidskringen (Duivenvoorden, 2000). Bewoners en gebruikers van broedplaatsen hadden ondertussen een vast plekje aan de onderhandelingstafel van de gemeente. Zij vroegen telkens aandacht voor problemen die specifiek voor hen gelden. De opkomst van de studerende en artistieke kraker geeft de kraakbeweging een geheel ander gezicht.

Lange tijd had de gemeente Amsterdam de aanwezigheid van krakers nooit als toegevoegde waarde gezien. Dit begon jaren negentig dus langzaam te veranderen. Bepaalde groepen krakers werden omarmd en sommige eisen werden serieuzer genomen dan andere (Duivenvoorden, 2000). Stedelijke overheden gingen door algemene ontwikkelingen gericht bepaalde groepen aan zich binden en andere proberen te weren. Richard Florida schrijft in zijn boek *The rise of the creative middle class* dat sommige groepen gezien worden als aanwinst (creatievelingen) en andere als last (arme en allochtone groepen). Er zijn krakers die profiteerden van deze beweging en proberen ook duidelijk te maken dat zij een bijdrage leverden aan de nieuwe stedelijke economie (Florida, 2002).

Een belangrijk kenmerk van de nieuwe stedelijke politiek was de selectieve interactie tussen bepaalde delen van de kraakbeweging en de overheid. De gemeente had namelijk de neiging groepen te belonen al naar hun belang voor de stad (Florida, 2002). Tegelijkertijd was er een opleving van kraakacties waarneembaar die zich nadrukkelijk richtten tegen de verkoop van sociale woningen en lange wachtlijsten. Er was een duidelijke fragmentatie tot stand gekomen. De totstandkoming hiervan kwam niet zozeer doordat creatieve krakers breedwillig waren hun idealen bij de eerst de beste

gelegenheid in te leveren. Het was juist het fragmentarische karakter van de beweging die het onmogelijk maakte een beleid en strategie te formuleren (Florida, 2002). Voorheen was dit niet zo belangrijk omdat alle vormen van kraken toch op dezelfde wijze door de overheid werd behandeld. Nu aan deze situatie een einde was gekomen rees de vraag hoe de kraakbeweging zich verder zou ontwikkelen. Justus Uitermark zette hiervoor twee mogelijke scenario's uiteen (Uitermark, 2004b). Ten eerste zou het kunnen gebeuren dat de kraakbeweging alleen nog maar verder fragmenteerde. Hierdoor zouden verschillende onderdelen ook afstand van elkaar gaan nemen. Tot nu toe leek hiervan nog geen sprake en leidde de fragmentatie waarschijnlijk tot het langzaam uit elkaar groeien van onderdelen. Broedplaatsen zouden hun aandacht vooral besteden aan beleidsprocessen en minder aan het mobiliseren van steun binnen de kraakbeweging. Andere krakers zouden juist proberen om aansluiting te zoeken bij partijen die een minder vreedzame relatie met de overheid onderhielden. Ten tweede zouden verscheidene onderdelen van de kraakbeweging, enigszins tegen de traditie in, meer activiteiten en agenda's op elkaar kunnen gaan afstellen. Dit leek moeilijk omdat de fragmentatie al ver was doorgeschoten (Uitermark, 2004b).

4.1.5 Laatste jaren: de erfenis van de kraakbeweging

De Amsterdamse kraakbeweging was nog altijd een actueel onderwerp waarover de meningen sterk uiteen liepen. In de jaren tachtig en negentig waren de krakers veelal negatief in het nieuws geweest door gewelddadige protesten en ontruiming. In juli 2010 trad de Wet Kraken en Leegstand in werking en werd kraken strafbaar (Dohmen, 2011). Wie sindsdien een pand kraakte, pleegde daarmee een strafbaar feit. Kraken was immers een inbreuk op het eigendomsrecht volgens het kabinet. Voorstanders van de nieuwe wet waren daarnaast van mening dat kraakpanden door krakers werden beschadigd en verwaarloosd. De eigenaren mogen vervolgens opdraaien voor de kosten voor herstel. De nieuwe wet zou gemeenten moeten helpen om de leegstand niet illegaal maar legaal aan te pakken. Door de nieuwe wet konden eigenaren worden aangepakt die panden lieten leeg staan. Dit alles wilde echter niet zeggen dat kraken hiermee verleden tijd was. De kraakbeweging mag dan in 2013 lang niet meer zo actief en groot zijn als tijdens de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig, krakers bezetten nog altijd geregeld nieuwe panden in Amsterdam. De nieuwe Kraakwet heeft gezorgd voor een continue spanning tussen de gemeente en krakers (Dohmen, 2011). Het Openbaar Ministerie kan alleen ingrijpen met een ontruiming als de eigenaar van het gekraakte pand aangifte doet van de kraak. Het Haagse Hof heeft bovendien bepaald dat ontruiming van tevoren moeten worden aangekondigd. De krakers kunnen vervolgens een kort geding aanspannen tegen de geplande ontruiming (Dohmen, 2011)

Het bestrijden van kraken is maar tot een bepaalde hoogte een zaak van de gemeente. Zij hebben namelijk niet perse een probleem met de krakers. De gemeente Utrecht baalt zelfs van het kraakverbod (Dohmen, 2011). De Utrechtse wethouder Harrie Bosch zegt hierover:

'De gemeenteraad wil geen heksenjacht op krakers. Utrecht heeft namelijk ook profijt van kraken. Bij gebrek aan betere instrumenten kan kraken een nuttig middel zijn tegen leegstand'.

Afb. 4.11: geweldloos protest tegen de Wet Kraken en Leegstand in 2010. Bron: Eric van Duivenvoorden

Door de invoering van de nieuwe wet konden gemeenten de leegstand in hun stad actief bestrijden. Als een pand langer dan zes maanden leeg stond, dan kon de gemeente een nieuwe gebruiker voordragen. Volgens Freek Ossel, wethouder Wonen en Wijken in Amsterdam, werden eigenaren in Amsterdam wekelijks aangeschreven om leegstand aan te pakken. Er werd bijvoorbeeld gekeken welke kantoorruimtes omgebouwd konden worden naar woonruimtes, en dan vooral studentenwoningen. Amsterdam had hiermee als eerste gemeente in Nederland de mogelijkheden van de nieuwe Wet Kraken en Leegstand uitgewerkt (Dohmen, 2011). Volgens de Delftse hoogleraar volkshuisvesting Peter Boelhouwer ervaren de meeste gemeentes de nieuwe wet nog altijd meer als een administratieve last. Alleen al het verplicht bijhouden van een register met panden die te lang leegstaan is een enorme last (Dohmen, 2011).

In de voormalige grote kraakpanden woonden vaak veel krakers samen waaruit complete subculturen van alternatieve levensstijlen ontstonden (Dohmen, 2011). Veganistische restaurants, alternatieve broodbakkers, ecologische slagers en kunstenaars leefden in de zogenaamde woonwerkpanden samen. Hoe groter de gemeenschap in een krakerspand, hoe groter de slagingskans. Niet alleen bewezen krakers dat zij straten weer leefbaar konden maken door leegstaande panden te kraken, ook zetten zij zich geregeld in voor het behoud van architectonisch en industrieel erfgoed. Het voornaamste argument hiervoor was volgens de kraakbeweging het duurzaamheidsprincipe en kapitaalvernietiging (Dohmen, 2011). Daarbij representeerden de oude industriële gebouwen soms ook perfect de identiteit van de krakers; ongewoon, ongepolijst en ruig. In de volgende hoofdstukken zal nader worden ingegaan op de invloed van krakers anno 2013.

4.2 Krakers in De Pijp

Kraakgroep De Pijp is op het hoogtepunt voor veel krakers een fulltime baan geweest. De kraakgroep organiseerde een kraakspreekuur waar potentiële krakers terecht konden voor kraakadvies.

Aannemelijk is dat er veel geschreven en gepubliceerd is tijdens de hoogtijdagen van Kraakgroep De Pijp, maar dit blijkt niet het geval te zijn. Ten tijden van de plannen voor de stadsvernieuwing werd er volop gekraakt in De Pijp maar stonden de organisatiegraad en de publiciteitsdrang op een laag pitje. Een groot deel van de huidige infrastructuur en organisatiegraad van de kraakbeweging blijkt pas te zijn opgebouwd gedurende de tachtiger jaren (Johan, 1992).

De Pijp behoorde niet bij de eerste buurten van Amsterdam waar gekraakt werd. Op Kattenburg en in de Admiralenbuurt werd al vroeg in de jaren zestig gekraakt (Duivenvoorden, 2002). In De Pijp kwam het echte georganiseerde kraken pas in een laat stadium van de grond. Het speculeren op de vastgoedmarkt als gevolg van de stadsvernieuwingplannen veroorzaakte veel leegstand in De Pijp. Bij een aantal panden ging het zelfs om vergaande verkrotting.

Dat de krakers in het Centrum en De Pijp zoveel succes hadden is toe te schrijven aan een aantal aspecten. Kraakgroep De Pijp had al vroeg een grote groep krakers en een grote voorraad potentieel te kraken panden (Johan, 1992). Als de buurt te klein is, zijn er simpelweg te weinig panden om te kraken. Het is daarom eenvoudig te concluderen dat een kleine kraakbuurt het in tijden van crisis sneller moeilijk zal krijgen dan een grote kraakbuurt. Verwant hieraan is dat een buurt voldoende actieve krakers nodig heeft met goede organisatorische kennis en achtergrond om de kraakbeweging te leiden (Johan, 1992).

In De Pijp was van begin af aan de keuze gemaakt om de gekraakte panden zoveel mogelijk te gebruiken als woonruimte en veelal niet voor zaken als de opbouw van een kraakinfrastructuur. In veel andere buurten werden gekraakte panden veelal gebruikt als ontmoetings-, overleg- of protestruimte (Johan, 1992). Deze vorm van bezetting kon op minder sympathie van de buurtbewoners rekenen omdat op deze manier het pand en het straatbeeld er niet beter van werden. Een belangrijke andere oorzaak van het succes van kraakgroep De Pijp lag verscholen in een merkwaardige verloop van planning en uitvoering van de stadsvernieuwing (Duivenvoorden, 2002). De gemeente Amsterdam maakte al heel vroeg midden jaren zeventig plannen voor een wel heel rigoureuze herstructurering. Er waren grote vraagtekens te zetten bij de totstandkoming van de plannen. Zo werd onder andere de fietsmethode gebruikt. Een ambtenaar beoordeelde al fietsend door De Pijp welke bouwblokken gesloopt moesten worden wegens bouwtechnische slechte staat (Duivenvoorden, 2002). Kraker Piet de Graaf (Johan, 1992) beschreef de werkwijze van de gemeente destijds als volgt:

metrotje hier, autobaanje daar, dan nog wat torenflats enzo, nog een beetje meer slopen en klaar!

Pijp-bewoners reageerden furieus op de stadsvernieuwingplannen en zagen wel degelijk de waarde in van de bebouwing in hun wijk (Johan, 1992). Dit gaf dan ook de aanleiding voor de buurtbewoners om samen met de krakers de handen in een te slaan en gezamenlijk te protesteren tegen de sloopplannen van de gemeente. Dit verklaart deels waarom de kraakgroep tijdens haar hele bestaan zo'n bijzondere diepe verankering in de buurt heeft gehad. Met dezelfde beweegredenen en motivatie stonden de bewoners en krakers sterk in hun offensief. Van 1977 tot 1979 hebben zij samen de buurt weten te behouden voor grootschalige sloop (Johan, 1992).

Vanuit een coalitie van krakers en buurtbewoners ontstaat rond 1977 Kraakgroep De Pijp. Honderden woningen die, in afwachting van sloop waren leeg gehaald en dichtgetimmerd, werden bezet met de eis dat deze werden opgeknapt en behouden bleven (Johan, 1992). Het grote succes van kraakgroep De Pijp was de steun van de hele buurt. De gemeente Amsterdam moest al snel afzien van hun stadsvernieuwingsplannen in De Pijp en behoud en herstel werd al spoedig het devies (Johan, 1992).

Afb. 4.12: krakers in de negentiende eeuwse panden van De Pijp. Bron: hansfoto

Kraakgroepen in Amsterdam-West hadden ook het voordeel van een goede verankering in de buurt maar deze was niet zo natuurlijk en duidelijk ontstaan uit een gezamenlijk verzet tegen de stadsvernieuwing. De stadsvernieuwingsplannen in de Kinkerbuurt en de Staatsliedenbuurt kwamen dan ook meer geleidelijk en heel anders tot stand. Voor De Pijp werden al zeer vroeg onmogelijke plannen voor stadsvernieuwing gemaakt. In de westelijke en oostelijke buurten kwamen de plannen later en beter doordacht van de grond (Johan, 1992). In De Pijp waren de oorspronkelijke plannen geheel van tafel geveegd maar in de andere volksbuurten werden er van begin af aan plannen van een wat realistischer niveau gemaakt die vrijwel ongewijzigd in de praktijk konden worden gebracht met alle gevolgen van dien (Johan, 1992).

De grootte van De Pijp is een bepalende factor geweest voor de mate van stadsvernieuwing (Johan, 1992). In kleinere buurten als de Dapperbuurt en de Indische buurt was de invloed van stadsvernieuwing sneller merkbaar. Daarnaast verliep de planning en uitvoering van de plannen doorgaans minder chaotisch. Deze voorwaarden leidden ertoe dat de voorraad van kraakbare panden in een kleine stadsvernieuwingsbuurt snel afneemt gedurende het proces. Nieuwbouw en gerenoveerde oudbouw vormden namelijk geen gunstige voorwaarden voor kraken (Duivenvoorden, 2002). De Pijp bestond voor het grootste gedeelte nog altijd uit revolutiebouwwoningen uit de negentiende eeuw. Inmiddels is het grootste gedeelte hiervan gerenoveerd. De panden die in te slechte woon- en bouwtechnische staat waren zijn gesloopt en vervangen door stadsvernieuwing (Duivenvoorden, 2002).

Als men kijkt naar het verloop van de kraakbeweging in andere Amsterdamse wijken dan blijkt het succes van kraakgroep De Pijp al snel minder vanzelfsprekend. Kraakgroep Centrum blijkt naast die van De Pijp de enige kraakgroep die ook veel succes heeft geboekt. De overige kraakgroepen

bleken niet in staat om de negatieve tendens om te buigen. Zelfs in de Staatsliedenbuurt, waar ooit de kraakgroep oppermachtig was, is bijna niks meer over van een georganiseerde kraakstructuur. Buurten die in het verleden zeer sterk waren, als de Kinkerbuurt en de Rivierenbuurt, kennen alleen nog een ritueel kraakspreekuur.

Begin jaren tachtig was de voorraad sloopwoningen opgedroogd en moest kraakgroep De Pijp opzoek naar nieuwe bestaansgrond (Johan, 1992). Er vonden in De Pijp een aantal confrontaties plaats rond gekraakte speculatie-panden, maar deze vorm van kraken was geen duurzame oplossing voor de kraakgroep. Tegen de zin van de oudere krakers in ontwikkelde binnen de beweging een nieuwe generatie krakers strategieën om zich in te dringen in een distributiestelsel van goedkope woningen. In hoog tempo werden honderden distributiewoningen¹ gekraakt (Johan, 1992). Het stelsel van sociale woningbouw werkte slecht in De Pijp en een groot gedeelte van de buurtbewoners kon sympathie opbrengen voor deze vorm van kraken. Door het eigen succes van de kraakgroep en door het op gang komen van de stadsvernieuwing namen de mogelijkheden om te kraken steeds verder af.

Door interne verdeeldheid binnen de kraakgroep zag het er eind jaren tachtig naar uit dat de kraakgroep als actieve factor uit de buurt zou gaan verdwijnen. Slechts enkele krakers bleven geloven in het bestaansrecht en wilden de zaak weer nieuw leven in blazen. Met een herkraak aan de Stadhouderskade lukte dit wonderwel en leek er weer een duidelijke opgaande lijn met kraken in de buurt te zitten. Door problemen in de stadsvernieuwing, een uitermate labiel deelraadsbestuur en het wegvallen van particuliere woningverbeteringssubsidies, was de leegstand in de buurt ook weer toegenomen (Duivenvoorden, 2000). Vanaf 1991 sluiten zich weer tal van actieve, jonge mensen aan bij de kraakgroep en werd de kraakgroep nieuw leven ingeblazen (Johan, 1992).

De trage besluitvorming, ondoordachte sloopplannen en het felle verzet van buurtbewoners en krakers hebben er uiteindelijk voor gezorgd dat de stadsvernieuwing in De Pijp laat op gang kwam. Daar waar in andere stadsvernieuwingbuurten de oorspronkelijke plannen met relatief veel sloop en nieuwbouw konden worden doorgezet, werden er voor De Pijp nieuwe uitgebreide plannen gemaakt gericht op behoud en herstel (Duivenvoorden, 2002). Op 11 juni 1980 betrok een groep jonge krakers voormalig drukkerij Holdert & Co (niet-gepubliceerd interview, 2012). De drukkerij was sinds 1881 een van de grootste drukkerijen van Amsterdam. Het pand werd gebouwd in 1900 en is sindsdien een aantal keren verbouwd. De krakers troffen na de kraak een enorme ruimte aan achter de voorgevel. Gelijk ging men aan de slag om de ruim 1700 m² vloeroppervlakte te verdelen. Drukkerij Raddraaier betrok als eerste de nieuwe vrijplaats om met een eenvoudige drukpers de Amsterdamse kraakbeweging te voorzien van posters en brochures. Tevens vestigden zich onder andere de redactie van de Kraakkrant, het Ostadetheater en een fietsenwerkplaats. In 1983 maakte de gemeente kenbaar dat zij het kraakpand en naburige verkrotte panden wilden slopen om te vervangen door nieuwbouw (niet-gepubliceerd interview, 2012). De krakers kwamen samen met de buurtbewoners in opstand om het pand te behouden dat inmiddels een belangrijke buurtfunctie in de wijk had verworven. De gemeente zag uiteindelijk af van het plan en sloot een dertigjarig erfpachtcontract af met de nieuw opgerichte Gebruikers Vereniging Ostade233. Vanaf nu betaalden de gebruikers een bescheiden maandbedrag aan de gemeente en kregen zij officieel de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van het casco en het binnen- en buitenwerk.

¹ woningen die geen deel uitmaken van de vrije sector en bedoeld zijn voor sociale huisvesting

4.3 Typen Krakers

In het artikel *Framing Urban Injustices: the case of the Amsterdam Squatter Movement* in het tijdschrift *Space and Polity*, wordt door Justus Uitermark, een onderverdeling gemaakt binnen de kraakbeweging. Het criterium voor de onderverdeling is gebaseerd op de wijze waarop de krakers betrokken zijn bij hun omgeving en woongemeenschap (Uitermark, 2004a). Aan de wijze van segmenteren valt in alle gevallen wel iets af te dingen maar door het maken van een onderverdeling is toch goed te zien welke groep het meest betrokken is bij zijn directe leefomgeving.

1. Spaar de stad; vooral behouder van cultureel erfgoed

Historische gebouwen, leegstaand, maar in een slechte staat van onderhoud vormen voor deze groep krakers een goed doelwit. De strategie van de krakers is het opkomen voor het behoud van het pand voor de maatschappij. De krakers gaan het pand opknappen en komen op voor het behoud van historisch erfgoed. Deze acties hebben een positieve invloed op de publieke opinie en daarmee een grotere kans op een permanente toegestane bezetting.

2. Fun- en vakantie; kraakt voor eigen, tijdelijk gebruik

Deze groep krakers kraakt omdat dit de goedkoopste vorm van een tijdelijk dak boven het hoofd is. Een binding met het gebouw of de directe omgeving is er hierbij niet. Een duurzame, gebiedsgerichte, ideologie is bij deze groep krakers ver te zoeken. De kraker neemt tijdelijk intrek in het pand om van hieruit een vakantie in een stad door te brengen of gewoon goedkoop te wonen. De gekraakte woning wordt in korte tijd uitgewoond en het imago van de buurt neemt sterk af.

3. Compromisloos woningtekort; strijder tegen misstanden op de woningmarkt

Dit deel van de kraakbeweging worden ook wel de oerkrakers genoemd door hun motieven uit de beginjaren '70. Het gebrek aan betaalbare of beschikbare woningen terwijl er tegelijkertijd veel goede panden staan te verrotten, is de drijfveer van deze groep krakers. Zij kraken uit de behoefte naar een woning, knappen deze op, lichten vervolgens de buurt en de politie in. Dit zijn krakers die werken volgens het boekje.

4. Vrije ruimte; eigen ruimte voor self-management

Deze krakers hebben het liefst zo min mogelijk met de gemeenschap en de gemeente te maken. Zij zonderen zich af van hun omgeving en houden er een eigen leefstijl op na. Ze beschouwen hun onderkomen min of meer als een vrijstaat waar gelijkgestemden welkom zijn. Er zijn binnen deze groep ook meer extremere en agressieve vormen waarin drugs- en drankgebruik veel voorkomt en men zich volledig afzet tegen de maatschappij.

5. Broedplaats; onderneemt en biedt diensten aan vanuit een eigen leefgemeenschap

Het integreren van hun levenswijze in de stad is voor deze groep een randvoorwaarde voor een succesvolle kraak. Er is sprake van een soort symbiose; de verschillende kleine bedrijfjes in het kraakpand hebben een afzetgebied nodig en de buurtbewoners hebben het profijt van diverse niche-diensten. De kraakpanden zijn vaak geschikt voor grotere groepen om in te werken en te leven. Ook hier ontstaat net als bij de 'eigen interne samenleving' een soort vrijstaat, echter kent deze in tegenstelling tot de 'intern gerichte samenleving' een externe, op de buurt gerichte, oriëntatie. De krakers worden met hun bedrijfjes en initiatieven niet langer als bedreigend ervaren. Ze hebben nog steeds hun ruige kant maar ze voorzien in diensten die lange tijd niet gehonoreerd zijn of niet door de plaatselijke gemeente geboden kunnen worden.

6. Werk; behoeft verblijfsruimte tijdens werkseizoenen

Sinds de grenzen tussen de diverse Europese lidstaten zijn opengesteld is het gemakkelijker om over de grenzen werk te zoeken. Nederland wordt tegenwoordig overspoeld met goedkope arbeidskrachten uit de Europese Unie. Deze arbeiders hebben vaak nog geen onderdak geregeld en te weinig inkomen om in een hotel te zitten. Via bestaande krakersnetwerken als het Amsterdamse

Steunpunt Wonen, worden de arbeiders voorzien van informatie over het kraken van een woning. De werkkraaker gebruikt het onderkomen voornamelijk om te slapen; hij spreekt de taal amper dus heeft hij weinig tot geen interactie met de buurt.

De betrokkenheid van de krakers in de buurt blijkt later van groot belang te zijn. Aan de ene kant voor de kraakbeweging zelf, hoe grotere de verbondenheid met de buurt hoe langer de kraakgroep voort bestaat in de wijk. Maar is de samenwerking tussen krakers en buurtbewoners ook daadwerkelijk van invloed geweest op de Stadsvernieuwing?

De krakers in De Pijp kwamen in de jaren zeventig vooral in opstand tegen het gebrek aan betaalbare en beschikbare woningen (categorie 3). Er stonden veel oude panden uit de revolutiebouw te verkrotten in de wijk en de krakers kraakte deze woningen om ze vervolgens op te knappen en gereed te maken voor bebouwing. De tweede drijfveer voor de krakers was om De Pijp te behoeden voor grootschalige sloop (categorie 1). De krakers zagen, in tegenstelling tot de gemeente, wél de waarde in van de historische gebouwen in hun wijk. Op deze manier verworven de krakers met hun acties veel sympathie bij de buurtbewoners die de sloop ook niet zagen zitten. De krakers van Ostade²³³ kraakten de voormalige drukkerij aan de Van Ostadestraat om een vrijplaats te stichten (categorie 5). Hiermee wilden zij met hun eigenzinnige visie hun eigen leefomgeving inrichten. Terwijl de onderlinge banden tussen de vrijplaatsgebruikers erg nauw zijn, hechten zij tegelijkertijd veel waarde aan de integratie in de buurt. De relatie tussen de vrijplaats en de buurtbewoners is hierbij dus van groot belang.

Hoofdstuk 5. Vrijplaatsen als inspiratiebron voor de stad

Tijdens de stadsvernieuwingsperiode heeft de Amsterdamse kraakbeweging veel invloed gehad op de ontwikkeling van De Pijp. Zonder inzet van de krakers was De Pijp waarschijnlijk gesloopt geweest en een monotone woonwijk geworden. Naast het feit dat de krakers De Pijp behoed hebben voor sloop was er tijdens de stadsvernieuwingsperiode nog een uniek fenomeen waar te nemen binnen de kraakbeweging. In de jaren zeventig en tachtig gingen grote groepen krakers samen wonen en werken in de door hen gekraakte panden, zo ook in Ostade233. Deze zogenaamde vrijplaatsen zijn een direct voortvloeisel van de kraakbeweging. De krakers verbouwden geheel naar eigen visie eigenhandig een voormalig drukkerij in de Van Ostadestraat tot een bruisende vrijplaats. Er was een grote behoefte om het leven zelf in te richten en daarbij een eigen identiteit te ontwikkelen waarbij men niet langer leefde volgens de regels van de overheid. Krakers hadden in de jaren tachtig een totaal andere kijk op wonen en leven dan de gemiddelde inwoner van Amsterdam. Zij toonden een grote betrokkenheid bij hun woning en leefomgeving doordat zij deze graag zoveel mogelijk zelf wilden inrichten en onderhouden. Zelforganisatie is hierbij een vanzelfsprekendheid. Deze woon-werkgemeenschappen bestonden uit een breed scala aan bedrijfjes en voorzieningen voor de buurt. Ook vrijplaatsen hebben een roerige geschiedenis gekend en tegenwoordig zijn er niet meer veel over in Amsterdam. Ook vrijplaats Ostade233 staat voor de gemeente(wederom) op de nominatie om gesloopt te worden om te vervangen door nieuwbouwappartementen. Dat is jammer omdat vrijplaatsen als Ostade233 van grote waarde zijn voor de buurt. Binnen vrijplaats Ostade233 werken en wonen dagelijks meer dan vijftig enthousiaste ongesubsidieerde vrijwilligers aan een meer leefbare buurt. Niet alleen op cultureel gebied maar ook op economisch gebied blijken vrijplaatsen verassend van grote betekenis te zijn voor de stad. Daarnaast is de werking van het woon- werkconcept interessant om nader te onderzoeken.

5.1 Vrijplaats Versus Broedplaats

“Een broedplaats is geen vrijplaats, een vrijplaats is vaak wel een broedplaats.” (Sargentini in Mulder, 2006). De term broedplaats heeft de laatste jaren een transformatie ondergaan. Beleidsmakers en andere partijen hebben de term de laatste jaren overgenomen.

Vrijplaatsen zijn machtsvrije ruimtes waar door de mensen zelf (bottom-up) niet-commerciële en experimentele projecten en activiteiten geïnitieerd worden (Breek & Graad, 2001). Ze zijn voornamelijk ontstaan uit gekraakte situaties en werken niet marktconform. Maatschappelijke en culturele functies komen in het pand samen waar men actief kan samenwerken. De bewoners en gebruikers hebben een hoge mate van autonomie en zelfbeheer over het pand waar zij zitten. Door het kraakverleden bevinden de vrijplaatsen zich in de mazen van de wet waardoor weinig regels en overheidsbemoeienis op hen van toepassing is. De plekken vormen als het ware gemeenschappen van gelijkgestemden waar invulling wordt gegeven aan het leven op een manier die men zelf goed acht (Breek & Graad, 2001). Het grote verschil met de broedplaats is dat er in een vrijplaats ook gewoond wordt. Woon- en werkruimtes vallen samen in het pand waardoor ideeën op elk tijdstip van de dag ook uitgewerkt kunnen worden. Deze woon- en werkcombinatie verstevigt de functie van de vrijplaats (Giese, 2010).

Broedplaatsen zijn, in tegenstelling tot vrijplaatsen, top-down ontstaan (Giese, 2010). Een instantie, vaak de gemeente of projectontwikkelaar, beheert het pand. De broedplaats kan men zien als de gelegitimeerde variant van de vrijplaats. De broedplaats kan in beginsel zijn voortgekomen uit een gekraakte vrijplaats middels legalisatie of er wordt door de gemeente een pand beschikbaar gesteld om de creatievelingen te huisvesten. Het grootste verschil met de vrijplaats is dat er in de broedplaats niet gewoond wordt. Juist die woonfunctie en disciplinemenging wordt vaak als versterkend voor het functioneren en het karakter beschreven (Giese, 2010). Een ander groot verschil is dat in de broedplaats vaak alleen aan het kunstzinnige en culturele aspect vorm gegeven wordt. Men hecht weinig waarde aan sociaal-maatschappelijke thema's. Daarnaast hoeven de gebruikers niet per definitie een gemeenschap te zijn. Er vestigen zich veelal kleine bedrijven die werken vanuit een winstoogmerk (Giese, 2010). De locatie hebben zij vaak gekozen met het hoog op de lage huurkosten,

dit zijn voornamelijk de economische broedplaatsen. De broedplaats is in dit geval meer een bedrijfsverzamelgebouw waar vooral startende ondernemers met een commerciële insteek gevestigd zitten (Mulder, 2006). Het collectieve element is in de broedplaats veel minder aanwezig dan in een vrijplaats. De redenen voor een bedrijf om zich in een broedplaats te vestigen zijn niet zozeer van idealistische aard, zoals bij vrijplaatsgebruikers vaak wel het geval is.

5.2 Begripsafbakening en historie

Vrijplaatsen in Nederland zijn het resultaat van de bloeiende kraakbeweging van de jaren zestig en zeventig (Breek & Graad, 2001). Jonge generaties gingen als reactie op voorgaande generaties zich steeds meer afvragen hoe men zou moeten leven waardoor een cultuuromslag plaatsvond. Er bleek behoefte te zijn om het leven zelf in te richten en een eigen identiteit te ontwikkelen en niet langer te leven naar de regels van de overheid (Breek & Graad, 2001). Deze cultuuromslag kwam sterk naar voren in de woonstrijd. Men ging experimenteren met nieuwe leefvormen in woonruimtes wat resulteerde in panden met een belangrijke functie in de buurt, zoals galerieën, kroegen, werkplaatsen, kinderdagverblijven en restaurants. De vrijplaatsen kregen een sociale functie met activiteiten en voorzieningen die voor iedereen toegankelijk waren. Hierdoor werd de leefbaarheid in de buurt opgewaardeerd. In Amsterdam ontstond vanaf 1985 een groot verval in het aantal vrijplaatsen en gingen er meer verloren dan dat er nieuwe ontstonden (Breek & Graad, 2001). Vrijplaatsen werden gezien als plekken waar men werkte aan politiek verzet en versterking van de openbare orde. Hierdoor was er in de jaren negentig een vloedgolf aan ontruiming van vrijplaatsen steeds zeldzamer werden.

Volgens actiegroep de Vrije Ruimte verenigden eind jaren negentig een aantal grote (voormalige) kraakpanden zich in het Gilde van Woonwerkgebouwen met als doel zich gezamenlijk in te spannen tegen de culturele kaalslag in Amsterdam (Vrije Ruimte, datum n.b.). De gemeente had met haar nieuwe beleid ingezet op ontruiming van de panden die veelal op kostbare grond in de binnenstad stonden. Een aantal grote complexen van waaruit krakers, kunstenaars en ambachtslieden jarenlang de stad tot leven hadden gebracht, dreigde nu te worden weggevaagd (Vrije Ruimte, datum n.b.).

Afb. 5.1: levendigheid in de broedplaats. Bron: bronnenuitamsterdam.nl

Het Gilde heeft nooit kunnen voorkomen dat de ooit zo bloeiende subcultuur klap na klap te verwerken kreeg. Spraakmakende panden als De Silio, het Vrieshuis, Ruigoord en de Kalenderpanden werden ontruimd (Duivenvoorden, 2000). Het Gilde heeft wel door middelen van politieke druk de ogen van de stadsbestuurders kunnen openen. De subcultuur was vrijwel geheel verdwenen uit Amsterdam maar de gemeente ontkende een gebrek aan cultuur in de stad. Het anarchistische karakter wat decennia lang aan Amsterdam verbonden was brokkelde langzaam af. Om het tij te keren begon de gemeente in 1998 met het zogenaamde 'broedplaatsenbeleid' (Duivenvoorden, 2000). Amsterdam wilde voor een periode van vijf jaar 90 miljoen gulden vrijmaken om in de stad broedplaatsen te creëren voor kunstenaarsateliers, bedrijfjes en woningen. Het ging om panden die van oudsher gekraakt waren en nog steeds bewoond werden door de voormalige krakers. In totaal ging het om 2.000 kunstenaars en tienduizenden vierkante meters woon- werkruimtes. Het grootste gedeelte van het geld zou gebruikt gaan worden aan subsidies om de huur van de ruimte zo laag mogelijk te houden (Duivenvoorden, 2000).

Het broedplaatsenbeleid leek op het eerste gezicht een goed begin, ware het niet dat het hele idee eigenlijk haaks stond op de wijze waarop deze broedplaatsen van oudsher ontstaan zijn en zich verder ontwikkeld hadden (Vrije Ruimte, datum n.b.). Meestal ging het om onafhankelijke vrijplaatsen waar mensen van verschillende afkomst eigen vormen van wonen, werken en cultuur konden ontwikkelen. Een centraal beleid van bovenaf zoals het broedplaatsenbeleid, stond in groot contrast met de situatie in de kraakpanden volgens de Vrije Ruimte. Het kon niet zo zijn dat het gemeentebestuur de inhoud en opzet van vrijplaatsen ging dicteren (Vrije Ruimte, datum n.b.).

Gebruikers en bewoners van broedplaatsen hadden er voor kunnen kiezen om principieel alle medewerking aan het aanstaande broedplaatsenbeleid te kunnen afwijzen. Echter, de broedplaatsen hadden niet kunnen ontstaan zonder enige overheidsbemoeienis maar deze is juist ook weer gericht tegen diezelfde autoriteiten (Vrije Ruimte, datum n.b.). In Amsterdam ontstonden voortdurende nieuwe initiatieven op het gebied van vrijplaatsen. Deze kraakpanden konden nog geen twee jaar bestaan zonder dat zij, soms meerdere malen, ontruimd werden. Vrijplaatsen die op de langere termijn wilden overleven moesten structurele oplossingen vinden met het vizier op de autoriteiten gericht. Dat men hierbij ook kon samenwerken met de autoriteit waar men jaren tegen gestreden heeft, bewijzen de panden die al jaren succesvol voortbestaan. In bijna alle gevallen gingen hier taaie onderhandelingen aan vooraf met de gemeente die in principe bereid was om tot een oplossing te komen (Vrije Ruimte, datum n.b.).

Het Gilde was vooral bedoeld als een samenwerkingsverband van bedreigde panden. De coöperatieve vereniging 'De Vrije Ruimte' wilde zich tevens inzetten voor de totstandkoming van

Afb. 5.2: vrijplaats Ostade233. Bron: Ostade233

nieuwe plekken die het karakter hebben van een vrijplaats (Vrije Ruimte, datum n.b.). Volgens de organisatie zelf, streefde het naar onderlinge solidariteit die op de lange termijn kon zorgen voor een florerend bestaan van woon- werk en cultuurpanden in Amsterdam. Hiervoor hanteerde zij een aantal uitgangspunten die essentieel waren voor het slagen van de vrijplaatsen: eigen beheer, zelfwerkzaamheid en collectiviteit, maatschappelijke betrokkenheid, openbaar toegankelijk, mengvormen van wonen en werken en cultuur.

De Vrije Ruimte was van mening dat vrijplaatsen in Amsterdam daadwerkelijk iets toe voegden aan de bestaande stad en de buurt waarin zij stonden (Vrije Ruimte, datum n.b.). Zij functioneren niet alleen voor de afzonderlijke gebruikers en bewoners zelf, maar zijn ook een meerwaarde voor haar omgeving. Belangrijk hierbij was dat de openbare ruimtes door de gebruikers zelf beheerd worden. Geen elitaire kunstbunkers maar juist ruimtes met een uitstraling door middel van evenementen, voorstellingen, manifestaties, tentoonstellingen, etc (Vrije Ruimte, datum n.b.). De gemeente wilde in eerste instantie helpen met het redden van een vrijplaats als hiermee een ander kraakpand ontruimd kon worden. Voor De Vrije Ruimte was dit onaanvaardbaar en was elke ontruimde vrijplaats er een teveel (Vrije Ruimte, datum n.b.). Solidariteit was voor de Vrije Ruimte een essentieel onderwerp voor het slagen van de doelstellingen. Niet alleen om draagvlak te creëren, maar ook juist om onafhankelijkheid te kunnen bereiken en in de toekomst zonder subsidie te kunnen voortbestaan. Bestaande woon- werk- en cultuurpanden hebben in de loop der tijd de nodige kennis en vaardigheden verworven en veel voorzieningen opgebouwd. Een belangrijke taak van de vereniging is daarom de uitwisseling van know-how en faciliteiten tussen de leden (Vrije Ruimte, datum n.b.).

Afb. 5.3: kunstenaars in een vrijplaats. Bron: mutualart.com

Bestaande panden verkeren vaak in de omstandigheid dat zij ook op financieel vlak een rol kunnen spelen bij de totstandkoming van nieuwe vrijplaatsen (Vrije Ruimte, datum n.b.). Hierbij viel te denken aan gereserveerd onderhoudsgeld of aan de waarde die een pand als 'onderpand' kon vertegenwoordigen. Veel panden hadden een erfpachtcontract met de gemeente afgesloten met de gemeente die na een bepaalde tijd vernieuwd moest worden. Door samen te werken kon men op die manier de meest gunstige voorwaarden bedingen (Vrije Ruimte, datum n.b.).

De coöperatieve vorm van de vereniging garandeert dat aangesloten panden hun autonomie kunnen behouden (Breek & Graad, 2001). Telkens zal op specifieke aandachtspunten concrete samenwerking gezocht worden met aangesloten panden en groepen. Alleen panden of groepen die de doelstelling van De Vrije Ruimte onderschrijven nemen deel in het samenwerkingsverband. Door het tekenen van een intentieverklaring sluiten panden zich aan bij de coöperatie. Van de leden wordt verwacht dat zij zich naar draagkracht de vereniging financieel ondersteunt.

Culturele vrijplaatsen betreffen voornamelijk grote (industriële) panden of terreinen die meestal gekraakt zijn. Men richt de ruimte op een onafhankelijke, alternatieve en experimentele manier in. Men streeft naar eigen idealen waar ruimte is voor experimenten (Breek & Graad, 2001). Het inrichten van de eigen omgeving is een bewuste keuze. Een belangrijk kenmerk van vrijplaatsen is dat deze bottom-up zijn ontstaan als initiatief van de mensen zelf. Met dit spontane karakter vormen zij een soort van burgerinitiatief en ligt in het verlengde van de Do It Yourself² ideologie (Pieterse, 2002)

"Vrijplaatsen bieden ruimte aan mensen die hun meest directe omgeving naar eigen inzicht willen inrichten met de middelen die hen ter beschikking staan. Van belang achten zij, dat het voor kleinschalige, startende, experimentele en marginale initiatieven mogelijk is zich te

² In de DIY ideologie kiezen mensen zelf hun woon- en werkruimte in leegstaande panden die ze daarna zelf vormgeven. Deze beslissing gaat tegen maatschappelijke verwachtingen in, en is daarmee een politieke keuze. Er wordt geëxperimenteerd met woon- en werkvormen, kunst- en cultuuruitingen (Pieterse, 2002)

ontwikkelen, en dat mensen hiervan kennis kunnen nemen er hieraan kunnen bijdragen. Van belang is bovendien dat mensen zich er vrij kunnen voelen, verrast kunnen worden en het gevoel hebben dat ze in een stad wonen die allerlei onverwachte mogelijkheden biedt. Als laatste zijn vrijplaatsen ook een uitdrukking van maatschappelijk verzet en bieden ruimte aan de ontwikkeling van alternatieven. (...) Met andere woorden: plaatsen waar nu juist niet de 'vrije markt' een hoofdrol speelt. " (Breek & Graad, 2001: p.10)

Naast werken wordt in vrijplaatsen ook gewoond. De gemeenschap is vaak erg zelfvoorzienend en hebben allerlei voorzieningen voorhanden. Breek en Graad (2001) onderscheiden grofweg vier functies die in vrijplaatsen samenkomen:

- Maatschappelijk; aansnijden maatschappelijke thema's als autoriteit, bio-industrie, milieuproblematiek, discriminatie, woningnood, etc.
- Ambachtelijk/werkplaatsen: glasblazers, keramiek, videomontage, drukkerijen, fietsenmakers
- Cultureel: podia voor onder andere theater, muziek, ateliers, lezingen
- Publiekelijk: er zijn vaak ruimtes aanwezig waar bezoekers komen, zoals cafés/restaurants, galeries, kinderopvang
-

Het collectieve en gemeenschappelijke aspect is van groot belang voor een vrijplaats. Het bijzondere en veelal de meerwaarde is dat mensen samen streven naar autonomie en samen een doel bereiken.

5.3 Effecten vrijplaatsen

Volgens Eckhardt en Hesselinks vertegenwoordigen vrijplaatsen een belangrijk maatschappelijk belang. Zij zijn een netwerk van voorzieningen voor mensen met lage inkomens, zelforganisaties, vernieuwende experimenten op sociaal cultureel gebied (Eckhardt, 2007; Hesselink 2006). Men geeft vorm aan alternatieve woon- en werkwijzen, ideeën en visie op de wereld. Daarnaast biedt zij volgens de auteurs ook een kritische blik op de huidige heersende maatschappij en brengt vanzelfsprekendheden in twijfel. De aanwezigheid van vrijplaatsen bepaalt ook het imago van een stad, het is een teken van dynamiek en zegt iets over de mate van tolerantie (Eckhardt, 2007; Hesselink 2006). Zij kunnen een onderdeel zijn van stedelijke levendigheid die van meerwaarde is voor een stad als Amsterdam. Krakers en kunstenaars hebben laten zien dat zij de kracht hebben om een gentrification³ proces in gang te zetten, waardoor buurten opgewaardeerd worden (Zeeland, 2009; Rambonnet, 2009). Dit is een voorbeeld van hoe leefbaarheid in een stad kan worden vergroot door de aanwezigheid van een vrijplaats. Vrijplaatsen bevorderen daarnaast de sociale cohesie en leefbaarheid. Zij organiseren activiteiten die voor iedere buurtbewoner toegankelijk en laagdrempelig zijn en een breed publiek aanspreekt. De vrijplaatsgebruikers staan open voor verschillende sociale en culturele bevolkingsgroepen. De filosofie van gezamenlijkheid werkt aanstekelijk waardoor mensen vanzelf hun steentje willen bijdragen aan de plaats (Zeeland, 2009; Rambonnet, 2009).

Vrijplaatsen bieden ruimte aan initiatieven die anders moeilijk de mogelijkheid hadden gehad zich te ontwikkelen. Er zijn veel kleine theatergroepen, kunstenaars, dichters, muzikanten of filmmakers die graag de opstap naar het grote publiek willen maken (Mulder, 2006). In de vrijplaatsen krijgen zij de mogelijkheid om zich verder te ontplooiën en naar hartenlust te experimenteren omdat de financiële drempel hier laag is. Vrijplaatsen werken daarnaast als controversiële ontmoetingsplaats voor de creatievelingen. Er vindt hier een uitwisseling van gedachten plaats die kan leiden tot vernieuwende projecten en kunstvormen (Mulder, 2006). Het wegvallen van barrières wordt door veel onderzoekers genoemd als belangrijkste voedingsbodem voor lokale kunst en cultuur en een stad juist interessant kunnen maken (Breek & Graad, 2001). In 1985 heeft de gemeente Amsterdam, na een groot verlies van vrijplaatsen, de waarde erkend aan deze unieke ruimtes. Er was een groot tekort

³ Gentrification, vrij vertaald 'verdeftiging', is het proces waarbij een ondergewaardeerd gebied in een stad transformeert op sociaal, cultureel en economisch vlak naar een aantrekkelijk gebied. Dit proces wordt vaak in werking gezet door krakers en kunstenaars. Het kan echter ook als instrument worden ingezet door beleidsmakers bij de (her-)ontwikkeling van steden (Zeeland, 2009; Rambonnet, 2009)

ontstaan aan de nodige goedkope atelierruimtes voor kunstenaars. In het verleden hebben vrijplaatsen bewezen van groot belang te kunnen zijn. De bekendste voorbeelden zijn Paradiso, de Melkweg en het Robodock Festival in Amsterdam, Paard van Troje en Today's Arts Festival in Den Haag en de Tivoli in Utrecht (Breek & Graad, 2001). Er moet een balans worden gevonden tussen hoog- en subcultuur.

De aanwezigheid van vrijplaatsen kan op economisch gebied onderscheiden worden in directe en indirecte spin-offs (Hesselink, 2006). Indirecte spin-offs zorgen in de eerste plaats voor een divers aanbod op voornamelijk cultureel niveau in een stad. De creatieve klasse voelt zich aangetrokken tot steden waar creatieve milieus floreren en subculturen getolereerd worden door de gemeente. De stad krijgt een levendig, divers en dynamisch imago. Vrijplaatsen creëren door te experimenteren een innovatieklimaat voor creatieve productie waaruit mogelijkheden ontstaan voor culturele consumptie (Hesselink, 2006). Als een buurt door een vrijplaats een meer dynamisch en levendig karakter krijgt, wordt het proces van gentrification in werking gezet. Het gebied wordt op deze manier opgewaardeerd wat uiteindelijk tot meer investeringen leidt (Zeeland, 2009; Eckhardt, 2007).

Uit deze indirecte spin-offs kunnen weer directe spin-offs voortvloeien (Hesselink, 2006). Bijvoorbeeld als de creatieve klasse kunst en cultuuruitingen gaat consumeren en produceren. De vrijplaatsen genereren op deze manier een bestedingseffect. Hiermee vestigen zich ondernemers uit verschillende bedrijfstakken zich in Amsterdam omdat het lokale vestigingsklimaat aantrekkelijker wordt. Door de diversiteit die Amsterdam uitstraalt wordt het voor allerlei partijen gunstig om zich in de stad te vestigen wat resulteert in werkgelegenheid (Hesselink, 2006).

Vrijplaats Ostade233 had van begin af aan een belangrijke functie in de buurt verworven. Direct na de kraak in 1980 vestigden er zich verschillende bedrijfjes en voorzieningen die gericht waren op de directe omgeving. De bedrijfjes in het kraakpand hadden een afzetgebied nodig en de buurtbewoners hadden profijt van de diensten die de krakers leverden. Ostade233 heeft de afgelopen jaren hun meerwaarde in De Pijp bewezen en zijn nog steeds erg geliefd onder de buurtbewoners. Mocht de vrijplaats moeten vertrekken om plaats te maken voor nieuwbouw, dan zou dit een groot verlies voor de buurt zijn.

5.4 Referenties Vrijplaatsen

In de volgende paragraaf zal nader worden ingegaan op een aantal referenties van vrijplaatsen. Door andere vrijplaatsen te analyseren wordt getracht tot een beter inzicht te komen hoe deze woon-werkgemeenschappen anno 2013 functioneren en kan de vergelijking worden gemaakt met Ostade233. In Amsterdam zijn nog altijd vele voorbeelden van vrij- en broedplaatsen te vinden die ontstaan zijn uit voormalige kraakpanden. De gekozen referenties hebben allen gemeen dat ze zijn opgericht door een groep krakers rond de jaren tachtig. Er is gekozen voor vijf referenties die naast deze overeenkomst toch weer heel verschillend van elkaar zijn. Op deze manier wordt een beter beeld van deze vrijplaatsen verkregen, bijvoorbeeld hoe de vrijplaatsen de relatie met de gemeente hebben onderhouden. De bewoners en gebruikers van Ostade233 hebben altijd een relatief goede relatie met de gemeente onderhouden. Op deze manier hebben zij kunnen bewerkstelligen dat destijds het kraakpand van de gemeente kon worden overgenomen door middel van een erfpachtcontract. In de afgelopen dertig jaar hebben zij geheel zelfvoorzienend kunnen voortbestaan en zelfs een bescheiden bedrag aan belasting afgedragen. Bij een andere referentie wordt er ingegaan op de vraag of krakers bereid zijn tijdelijk te verhuizen terwijl hun vrijplaats verbouwd wordt en of zij bereid zijn om een deel van hun pand of kavel af te staan voor nieuwbouw. Al deze aspecten zijn van groot belang om te weten met het oog op de ontwerpogave van de vrijplaats in de Van Ostadestraat. Het is namelijk van belangrijk om te weten of krakers bereid zijn tijdelijk te verhuizen om later terug te keren op de vroegere verbouwde locatie. Als men veel moeite neemt om een plan te ontwikkelen waar ruimte is voor de vrijplaatsgebruikers moeten zij ook wel daadwerkelijk bereid zijn om terug te keren. Ostade233 zit complex en erg compact in elkaar maar door het vertrek van het Ostadetheater ontstaan er mogelijkheden voor verschuivingen. Hierdoor zou er nieuwbouw toegevoegd kunnen worden aan de oude vrijplaats. Door naar verschillende voorbeelden te kijken die al eerder met deze uiteenlopende vraagstukken te maken hebben gehad, kan een goed startpunt gecreëerd worden voor de latere ontwerpogave.

Afb.5.4: Vrijplaats Ostade233: Mede mogelijk gemaakt door de kraakbeweging. Bron: Ostade233

5.4.1 Vrijplaats Christiania

Vandaag de dag zien alle vijf referenties er totaal verschillend uit. Vrijplaats Christiania is een onafhankelijke enclave in de Deense hoofdstad Kopenhagen. Christiania is een vrij extreem voorbeeld van opstandige krakers die jaren lang hebben gestreden tegen de autoriteiten en van samenwerking met de gemeente Kopenhagen niks wilden weten. Ze zijn wereldberoemd geworden door hun felle strijd met de regering en confrontaties met de politie. Het valt te bezien of dit de juiste manier is om met de autoriteit om te gaan als je probeert je vrijplaats voor ontruiming te behoeden. Er zijn namelijk ook tal van vrijplaatsen die geprobeerd hebben een fatsoenlijke relatie met de gemeente te onderhouden. Bij deze eerste referentie zal het accent daarom liggen op de relatie tussen vrijplaats en gemeente.

In 1971 kraken een groep hippies een voormalig marine terrein in Kopenhagen en richtten er de vrijplaats Christiania op (Donkers & Van Poppel, 2012). Na ruim 40 jaar dreigt er een einde te komen aan deze vrijstaat door een beslissing van het Hoger Gerechtshof. De staat mag de kostbare grond verkopen aan projectontwikkelaars maar durft dit daarentegen niet.

Christiania is voor veel jongeren, oude hippies en drugstoeristen één van de grootste trekpleisters van Kopenhagen. De 34 hectare grote enclave is gelegen midden in de drukke yppenwijk Christianshavn (Donkers & Van Poppel, 2012). De vrijplaats is omgeven door muren, water en wallen en bij de ingang merk je direct dat je een alternatieve gemeenschap betreedt.

Afb. 5.6: Hoofdgebouw Christiania
Bron: daraparker.com

Afb. 5.5: ingang Christiania. Bron: daraparker.com

Christiania is een groene oase van rust vlakbij het centrum van Kopenhagen. De barakken van de voormalige marinebasis zijn in gebruik genomen als atelier of woonruimte en ingericht door de gebruikers zelf. Echter, Christiania is veel minder dan vroeger een utopische community (Donkers & Van Poppel, 2012). Vroeger waren er veel activiteiten en was er volop bedrijvigheid in de vele ateliers en werkplaatsen. In de jaren tachtig is hier bijvoorbeeld het bedrijf Christiania Bikes ontstaan, de producent van de populaire bakfiets. Deze paste uitstekend in de filosofie van de autovrije en vooral duurzame samenleving. Christiania was jarenlang het voorbeeld van een succesvol sociaal experiment. Goedkope woonruimte was in 1971 erg schaars in Kopenhagen waardoor provo's de leegstaande barakken kraakten (Donkers & Van Poppel, 2012). Zij zagen in het omvangrijke terrein mogelijkheden om een alternatieve gemeenschap op te bouwen en stichtten vrijstaat Christiania. De eerste bewoners streden tegen kapitalisme, materialisme en sociale segregatie en wilden hiermee een alternatief bieden tegen de consumptiemaatschappij. Er ontstonden ambachtelijke

bedrijfjes, ateliers, winkels, cafés, theaters en expositieruimtes.

Na de kraak in 1971 heeft de gemeente Kopenhagen Christiania gedoogd en in 1989 kwam er zelfs een speciale Christiania-wet centrum (Donkers & Van Poppel, 2012). Hierin werd officieel het collectief recht op de grond en de gebouwen geregeld. De inwoners betalen sinds 1994 ook een bescheiden belasting en vergoeding voor elektriciteit en water. Met de komst van de centrum-

rechtste regering-Rasmussen in 2001 wilde de regering een einde maken aan de vrijplaats. Projectontwikkelaars stonden in de rij om de 34 hectare te ontwikkelen. Het complex lag immers in Christianshavn, op dat moment een van de meeste gewilde wijken van Kopenhagen door zijn ligging aan het water en de nabijheid van het centrum (Donkers & Van Poppel, 2012). Het grondgebruik was in de ogen van vele projectontwikkelaars en Denen kapitaalverspilling.

In 2006 maakte de regering plannen voor appartementen voor 400 mensen. Door het toevoegen van privéwoningen doorbrak het hiermee het principe van collectief eigendom en zouden de huurprijzen worden opgetrokken centrum (Donkers & Van Poppel, 2012). Daarnaast schreef de regering een architectuurprijsvraag uit voor het gebied na de ontruiming waarbij Christiania een gewone wijk moest worden. De regering ging onderhandelen met de inwoners van Christiania en bood hen ruim 10 miljoen euro om het terrein over te kopen. Na een aantal dagen overleg gingen de bewoners en gebruikers van het complex in juni 2011 akkoord met de aangeboden deal. Er werd een fonds opgericht dat eigenaar werd van het terrein en de gebouwen; Christiania blijft hierdoor collectief bezit (Donkers & Van Poppel, 2012). Er moesten alleen nog wel twee geschilpunten opgelost worden. Christiania wilde inspraak houden in wie er in de appartementen zou komen te wonen. Zij stelden dat 'als je er wilt wonen, moet je ook wat voor de gemeenschap doen'. Het tweede discussiepunt waren de ongeveer 300 bouwswel op de historische vestingwallen. De regering eiste dat deze illegale bouwwerken gesloopt zouden worden.

Door samen te werken met de autoriteiten konden de bewoners en gebruikers van Christiania bewerkstelligen dat zij konden blijven bestaan, zij het in een iets andere vorm. Er kon een doorstart worden gemaakt onder andere voorwaarden en omstandigheden. Het laat zien dat vrijplaatsen nooit helemaal autonoom kunnen functioneren. Christiania mocht dan binnen haar eigen 'grenzen' prima hebben kunnen functioneren, het complex ligt wel midden in de hoofdstad van Denemarken. Jarenlang hebben zij op gespannen voet geleefd met de gemeente Kopenhagen en of dit nu de beste methode was lijkt achteraf twijfelachtig. Als men van begin af aan beter had samengewerkt met de autoriteiten had de vrijplaats van begin af aan meer inspraak kunnen hebben in de toekomstplannen. Aan de andere kant, Christiania is door haar recalcitrante karakter wel een van de meest populaire en bekendste vrijplaatsen ter wereld geworden. Als Christiania zich altijd netjes aan de regels had gehouden, belasting had betaald en had vergaderd met het gemeentebestuur, was misschien ook het succes van deze vrijplaats niet zo vanzelfsprekend geweest. Het is daarom moeilijk te zeggen of de samenwerking met de gemeente bepalend is voor het succes van een vrijplaats. Wat wel duidelijk is geworden is dat vrijplaatsen die van begin af aan een goede band hebben gehouden met de overheid vandaag de dag betere overlevingskansen hebben. De gemeente is bereidwilliger te praten over een oplossing voor de toekomst met de vrijplaatsen waar zij goede contacten mee heeft dan met de vrijplaatsen die hier niks van willen weten.

Afb. 5.7: Christiania. Bron: Bron: daraparker.com

5.4.2 Vrijplaats Tetterode

Bij de volgende referentie hebben de krakers er voor gekozen om samen te werken met de projectontwikkelaar, gemeente Amsterdam en woningcorporatie Het Oosten om het voortbestaan van de vrijplaats te kunnen bewerkstelligen. De woningcorporatie heeft het casco opgeknapt en vervolgens verhuurd aan de (ex-)krakers. De krakers waren verantwoordelijk voor de inbouw van het pand net zoals ze dat al jaren gedaan hadden. Een nieuw en uniek woonwerkconcept was geboren. Deze referentie is hét voorbeeld van hoe een voormalig kraakpand de inspiratiebron van een woonwerkconcept kan zijn. Het is erg schrijnend te noemen dat veel vrijplaatsen op de agenda staan om te worden gesloopt terwijl ze zo waardevol zijn voor de stad.

In 1902 ontwierp architect J.W.F. Hartkamp aan de Bilderdijkstraat in Amsterdam het eerste speciaal industrieel gebouwde pand in Nederland (Roubos, 2011). Door de toepassing van veel glas werd er een prettige werkomgeving gecreëerd voor werknemers van de drukkerij en machinefabriek Tetterode. Kenmerkend voor het gebouw is de staalskeletconstructie, hiermee werden grote beukmaten verkregen waardoor ruime werkruimtes ontstonden. In 1906 begon men met de bouw van een derde bouwlaag bovenop het okergele pand (Roubos, 2011). Doordat het bedrijf bleef groeien ontwierp Hartkamp in 1912 een nieuw pand aan de Da Costakade aan de achterkant van de bestaande fabriek. Dit gebouw werd tevens opgetrokken uit baksteen en is met loopbruggen verbonden met het eerder gebouwde pand. Het nieuwe gebouw kreeg een veel hogere vleugel en is door dezelfde architect gebouwd in de stijl van de Delftse School (Roubos, 2011).

Afb. 5.8: Tetterode aan de Bilderdijkstraat. Bron: Bjorn Roubos

In 1947 volgde er wederom een nieuwe uitbreiding. Architecten Merklback, Karsten en Eling ontwierpen een complex gebouwd volgens De Nieuwe Zakelijkheid (Roubos, 2011). De gevel van het gebouw bestaat uit glas en staal en is in Amsterdam een van de weinige voorbeelden van het Nieuwe Bouwen. In 1961 werd Merkelbach stadsarchitect van Amsterdam en de latere architectuurprijs van de stad Amsterdam is ook naar hem vernoemd (Roubos, 2011).

In 1981 verhuisde de lettergieterij waarna het pand gekraakt werd door een groep van buurtgenoten, kunstenaars en sympathisanten. De gemeente Amsterdam was een plan aan het

ontwikkelen voor 80 nieuwbouwwoningen, een parkeergarage en kantoorruimte op de plek van het huidige Tetterode (Roubos, 2011). De krakers zagen wel degelijk de waarde in van het schitterende complex en wilden, in tegenstelling tot de gemeente, dat het complex behouden bleef. De krakers verenigden zich en begonnen met het opknappen van het complex, wat ondertussen sterk verwaarloosd was. In samenwerking met architecten Roel van Nek en Alphons Holslag werden plannen gemaakt voor behoud en herstel.

Op 1 september 1982 begon Frank Bijdendijk als algemeen directeur bij woningcorporatie Het Oosten in Amsterdam. Kraken was voor Bijdendijk een nieuw fenomeen: *'Hoe konden jonge mensen zo maar ongestraft andermans huis in bezit nemen? Was dat geen vorm van diefstal en criminaliteit?'*

(Bijdendijk, 2006). In februari 1983 kreeg Bijdendijk, als een van de buurtbewoners, een uitnodiging van de krakers van kraakpand Tetterode. De krakers wilden een brug slaan tussen de gewone burgers, de buurt en de kraakbeweging. Bijdendijk was vooraf van alle kanten gewaarschuwd: *'Frank, het is zinloos'* en *'Krakers zijn volstrekt onbetrouwbaar'*

(Bijdendijk, 2006). Echter, Bijdendijk ging toch en trof een prachtig gebouwencomplex aan waar hij een enorme variëteit ontdekte aan mensen en activiteiten. Hij zag met eigen ogen hoe er werd gewerkt in de ateliers, werkplaatsen, een theater, een restaurant, een kunstgalerie, een kledingwinkel en daarbij een heleboel woonruimten. De krakers verbouwden het gebouw zelf met materiaal dat ze beetje bij beetje bij een sloper hadden gekocht. In het uur dat de rondleiding duurde ging Bijdendijk met andere ogen naar de mentaliteit van de krakers kijken. Hij zag jonge mensen met een inkomen van nog geen zevenhonderd gulden in de maand in een stad met grote woningnood. Jonge mensen hielden 's nachts de wacht om hun pand te beschermen. Hij zag de pioniers van de grote stad. Ze gingen liefdevol om met hun gebouw, hun wereld, hun leefomgeving. Geen enkele kraker was hierbij gelijk: iedereen in het pand wilde wat anders en bouwde ook wat anders. Met het belangrijke gegeven was dat dit alles in één gebouw gebeurde. De krakers vonden dat wonen, werken, recreëren en allerlei andere activiteiten ondeelbaar met elkaar verbonden zijn (Bijdendijk, 2006).

Afb. 5.9: Bellenbord Tetterode. Bron: Bijdendijk

Aan het einde van de rondleiding besloot Bijdendijk om uit de anonimiteit te stappen en te vertellen wie hij was, wat hij deed en vooral hoe hij de rondleiding ervaren had: *'Jullie zijn in mijn ogen woningzoekenden met een laag inkomen, daarom wil ik proberen iets voor jullie te doen. Ik bied aan jullie te helpen om hier te kunnen blijven.'* Tot nu toe was het niet eerder voorgekomen dat een gevestigd instituut samenwerking aanbood aan leden van de kraakbeweging (Bijdendijk, 2006). Na jaren van overleggen met de gemeente en krakers was het in 1986 bijna zover: de gemeente zou het pand kunnen kopen. Enige voorwaarde voor een subsidie was dat Bijdendijk samen met de krakers een plan zou indienen bij de gemeente. De krakers wilden het gebouw flexibel kunnen gebruiken naar hun individueel verschillende en steeds wisselende behoeften. Bijdendijk kwam voor het dilemma dat het opknappen en opnieuw indelen van het pand veel te veel geld zou gaan kosten. Tot hij de ingeving kreeg om helemaal niets te doen. Het pand werkt op dit moment uitstekend en waarom zou het dan verbouwd moeten worden? Hij besloot alleen het casco op te knappen en te verhuren. De binnenkant van het gebouw werd hierbij over gelaten aan de krakers die dit naar eigen wens konden verbouwen.

Maar in hoeverre zijn de architectuurstijlen nu van invloed geweest op de ontwikkelingen van Tetterode? Het complex is gebouwd in verschillende tijdperiodes en bestaat hierdoor uit meerdere

architectuurstijlen. Kleuren, geuren, hoeveelheid licht, locatie, materiaalgebruik, grootte van het pand, het zijn allemaal aspecten die van invloed kunnen zijn op hoe een gebouw beleefd wordt. In het Tetterodecomplex zijn twee totaal verschillende bouwstijlen te onderscheiden, namelijk de sierlijke Jugendstil en de strakke Nieuwe Zakelijkheid (Roubos, 2011). Deze tegenstelling wordt nog eens benadrukt door de uitspraken van architect Merkelbach en zijn collega's van architectengroep 'De Acht'. De groep ontwierp volgens de strikte regels van het functionalisme. Functiescheiding van wonen, werken en recreëren is hier een onderdeel van. De kunstenaars zagen in 1981 de mogelijkheden voor atelierruimte in het Merkelback gebouw aan de Da Costakade (Roubos, 2011). Door de hoge ruimtes en de enorme lichtinval hadden de ruimtes voor hen de ideale omstandigheden om in te werken. Door het bouwen van een entresol behoorde ook nog eens de combinatie van wonen en werken tot de mogelijkheden of het creëren van extra vloeroppervlak. Tetterode was door de functionaliteit en de daaruit voortvloeiende mogelijkheden, het ideale gebouw voor de krakers om te kraken (Sep, 1987). Dit is een direct gevolg van de architectuur van het pand waarbij ook nog eens originele details bewaard gebleven zijn. De bewoning van het pand was niet het voornaamste argument voor de krakers om het pand te betrekken. De krakers kraakten het gebouw om de architectuur en uit protest tegen de stadsvernieuwing. Het pand was in zo'n slechte staat dat wonen niet eens bij de betrokkenen opkwam.

Bij het tekenen van de casco huurovereenkomst werd tegelijkertijd een nieuw woningconcept in het leven geroepen. Een concept wat eigenlijk iedereen zou willen, namelijk geheel de eigen zeggenschap over je eigen woning eruit moet zien. Vandaag de dag wordt dit nog wel mondjesmaat toegepast maar in die tijd was dit geheel nieuw. Frank Bijdendijk, toenmalig directeur van Het Oosten, zegt hierover in zijn boek *Met andere Ogen*: *"In de jaren '80 vonden corporaties dat huurders eigenlijk met hun handen van hun woningen af moesten blijven. Veranderingen moesten altijd door de huurder ongedaan worden gemaakt. En hier deden we het precies andersom"* (Bijdendijk, 2006).

Afb. 5.10: Entresol. Bron: Bjorn Roubos

Binnen het Tetterode complex leefde een gevoel van saamhorigheid. Door samen te bouwen aan een nieuwe wereld met alle medewerking van de woningcorporatie was een heus dorpsgevoel ontstaan. Het enthousiasme werd met de dag groter doordat er steeds meer mensen bijkwamen.

Achteraf gezien lijkt het onwaarschijnlijk dat Tetterode zonder tussenkomst van de gemeente en Bijdendijk had kunnen blijven voortbestaan. Projectontwikkelaars hadden hun plannen al klaar liggen en de krakers zouden worden uitgezet. Doordat Hartkamp en Merkelbach grote werkruimtes ontworpen hadden was het makkelijk om de 11.000 vierkante meter te verdelen in kleinere ruimtes. Tevens konden door de hoge verdiepingsvloeren extra tussenvloeren gemaakt worden voor meer bruikbaar vloeroppervlak (Roubos, 2011).

Tegenwoordig is Frank Bijdendijk bestuurder van woningcorporatie Stadgenoot en bedenker van het Solid-principe (Bijdendijk, 2006). Kraakpand Tetterode en de manier waarop de krakers woonden en werkten binnen het Tetterode-gebouw was de inspiratiebron voor een nieuw woonwerkconcept. *"De essentie van de Solid is, dat het de gebruiker volledig respecteert"*, aldus Bijdendijk. Mensen verschillen van elkaar en behoeften veranderen voortdurend waardoor een gebouw zou moeten kunnen transformeren in de tijd (Bijdendijk, 2006).

Het door Bijdendijk bedachte Solids-principe is hierbij de moderne interpretatie van een kraakpand. Een nieuw en uniek nieuwbouwconcept waar de huurder de baas is. Het beeld en de vooroordelen die woningcorporatiedirecteur Bijdendijk had van kraakpanden was geen uitzondering. Veel mensen waren sceptisch tegenover de kraakbeweging en hun alternatieve leefvormen. Toch is het dan mooi om te zien hoe kraakpand Tetterode heeft gefungeerd als grondlegger van een nieuw woonconcept. Het concept dat bij huurwoningen onbespreekbaar leek in de jaren tachtig maar ondertussen al lang gebruikt werd in vrijplaatsen.

Afb. 5.11: Tetterode aan de Da Costakade. Bron: Bjorn Roubos

5.4.3 Broedplaats Westerdok

De derde referenties betreft broedplaats Westerdok. Om meer diversiteit in de wijk te creëren werd aan de westzijde van Amsterdam Centraal Station nieuwe broedplaatsen gerealiseerd. De krakers van het voormalige kraakpand maakten in 2000 een deal met de gemeente om terug te mogen keren in een nieuwbouwcomplex met daarin voor hen gereserveerde ruimte voor broedplaatsen. Echter, er zaten vele jaren tussen het moment van sloop en de oplevering van de nieuwe broedplaats. Hadden de krakers eigenlijk nog wel behoefte om na zo lange tijd terug te verhuizen? Er is veel moeite gedaan voor de krakers om hen een plek terug te bieden op hun vertrouwde stek maar was deze moeite niet voor niks? Bij deze referentie wordt daarom gekeken of het überhaupt de moeite waard is om een plan te maken waarbij de voormalige krakers kunnen terug keren.

Op het Westerdokeiland is in 2008 een nieuwe broedplaats ontwikkeld in een nieuwbouwcomplex van ruim 1600 vierkante meter. Eigenaren Ymere en Eigen Haard ontwikkelden op het nieuwbougebied ten westen van het Centraal Station ook sociale huur- en koopwoningen en commerciële bedrijfsruimten (Rijpers & Plaum, 2009). De broedplaats was door zijn ligging in het centrum van Amsterdam en de nieuwbouw erg in trek bij jonge kunstenaars en ondernemende creatievelingen. In eerste instantie waren de broedplaatsen bestemd voor de krakers die tot 2000 in de Douaneloods hebben gezeten. Zij kregen echter een alternatief aangeboden op het Zeeburgereiland waarna zij konden terugkeren in de nieuwbouw. De krakers hebben er uiteindelijk voor gekozen om op het Zeeburgereiland te blijven en niet van de mogelijkheid gebruik te maken om terug te keren op hun oude plek (Rijpers & Plaum, 2009). Hierdoor kwam de nieuw gerealiseerde ruimte in de broedplaats vrij voor een nieuwe groep kunstenaars.

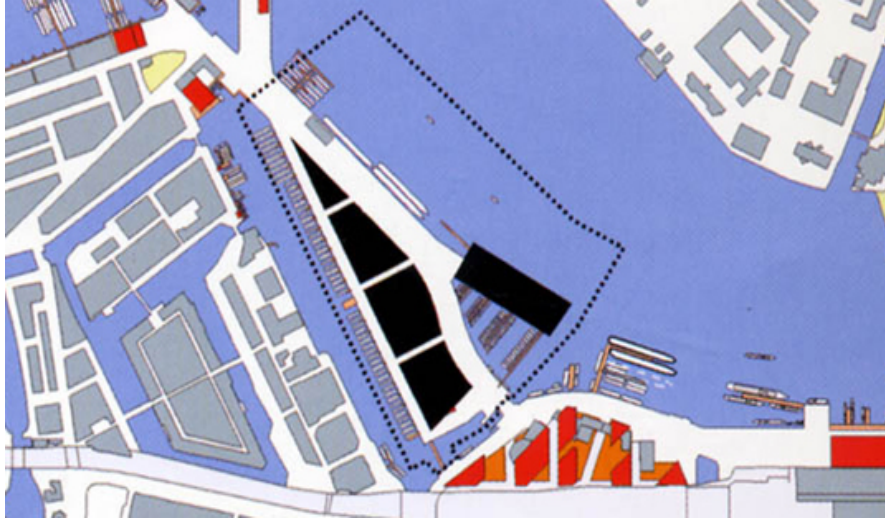

Afb. 5.12: situatie Westerdok. Bron: broedplaatswesterdok.nl

Tot 2000 werden de oude Douaneloodsen, een complex van schuren en opslagruimten op het Westerdok, gebruikt en bewoond door krakers (Rijpers & Plaum, 2009). In 2000 sloten de krakers een deal met de gemeente Amsterdam waarbij zij vervangende woonruimte kregen op het Zeeburgereiland zodat er plaats kon worden gemaakt voor nieuwbouw. De krakers kregen hierbij het recht op terugkeer in bijna 2000 vierkante meter goedkope broedplaatsruimte die in de nieuwbouw op het eiland zou verrijzen (Rijpers & Plaum, 2009). De krakers kregen deze toezegging voor een periode van 15 jaar. In deze tijd was het broedplaatsenbeleid net van start gegaan en deze overeenkomst was het eerste praktische resultaat. Toen het nieuwbouwcomplex werd opgeleverd in 2007 besloten de voormalige krakers om op het Zeeburger eiland te blijven en niet van de mogelijkheid gebruik te maken om terug te keren naar hun oude plek.

Bij de herontwikkeling van het Westerdok is bij het ontwerp rekening gehouden dat de bewoners, de voormalige krakers, terug zouden keren op hun oude vertrouwde plek. In het proces is hierop ingespeeld door op de begane grond atelierruimtes te ontwikkelen voor deze specifieke groep gebruikers. Echter, de krakers besloten om niet terug te keren naar de plaats waar zij jaren lang gewoond en gewerkt hadden. Tussen het moment van het vertrek van de krakers en de oplevering van de nieuwbouw zat zeven jaar. In deze zeven jaar hadden de krakers al helemaal hun plekje

gevonden in de voor hun nieuw toegewezen locatie. Zij zagen er dus niet de meerwaarde van in om nogmaals te gaan verhuizen. Tijdelijk verhuizen blijkt dus geen optie om een vrijplaats te verbouwen met als doel om de huidige bewoners te kunnen behouden. De gemeente kan hier dus voor het dilemma komen te staan wanneer zij met veel moeite een vrijplaats probeert te verbouwen voor de huidige gebruikers en zij besluiten niet terug te keren.

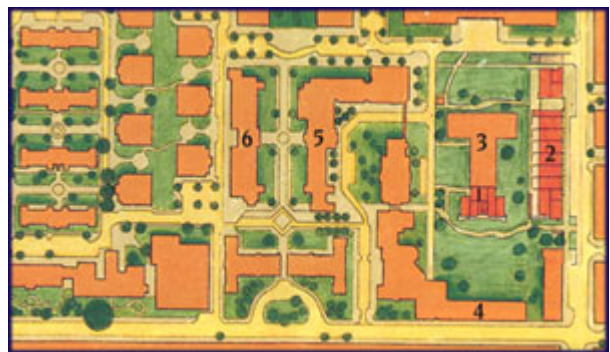

Afb. 5.13: situatie Westerdok. Bron: broedplaatswesterdok.nl

5.4.4 Wilhelmina Gasthuisterrein

Op het Wilhelmina Gasthuisterrein is te zien hoe men nieuwbouw heeft weten te combineren met een oud ziekenhuis uit 1635 waarin een broedplaats is gevestigd. Het is een mooi voorbeeld hoe de voormalige krakers hebben besloten een deel van hun grond af te staan voor nieuwbouw zodat zij (een deel) van hun eigen plekje konden behouden. Zij kregen hiermee een stem in de nieuwbouwplannen op hun oude grond. Deze vierde referentie staat daarom in het teken van compromissen. Door de moeilijke beslissing te maken een stuk van de broedplaats af te staan aan de gemeente kan men wellicht bewerkstelligen om te blijven wonen en werken in een afgeslankte vorm.

In de Kinkerbuurt in Amsterdam bevindt zich een terrein van 23 hectare groot met dertig heel verschillende gebouwen (Haan, 2002). Ze representeren architectuur die terug gaat tot 1635, toen op dat moment ver buiten de stadsgrenzen een Pesthuys in gebruik werd genomen. In de achttiende eeuw breidde het opvanghuis voor besmettelijke ziekten uit met een psychiatrische inrichting. In de negentiende eeuw werden er in rap tempo nieuwe gebouwen bijgebouwd, waaronder het beroemde poortgebouw van architect Hendrik Leguijt (Haan, 2002). In 1925 was het Wilhelmina Gasthuis, vernoemd naar de tienjarige prinses Wilhelmina die de eerste steen legde, het grootste ziekenhuis van Nederland. Het ziekenhuis bood plaats aan 1.700 patiënten verspreid over twintig paviljoens. Inmiddels lag het na al die jaren al midden in de stad, begrensd door de dichtbebouwde Kinkerbuurt (Haan, 2002).

Afb. 5.14: situatie 1925. Bron: wilhelminapaviljoen.nl

Aan het begin van de jaren vijftig voldeed de paviljoenstructuur niet meer. Binnen het ziekenhuis werd de samenwerking tussen de diverse specialisaties belemmerd. In 1953 werd een drastisch plan opgesteld met algehele sloop en grootschalige nieuwbouw in de Kinkerbuurt die immers toch al gesaneerd zou worden (Haan, 2002). In de jaren zeventig gingen groepen uit de samenleving zich verzetten tegen grootschalige sloop van hun wijk en ziekenhuis. In 1983, toen het Wilhelmina gasthuis verhuisde naar het AMC in Amsterdam-Zuidoost, stonden drommen krakers aan de poort. Hiermee konden zij sloop van het complex voorkomen. De krakers hebben het WG-terrein tot 2002 tot een van de bloeiendste wijken in de stad gemaakt. Er was een groene enclave ontstaan met allerlei woningtypes door elkaar. Het complex voorzag in woningen voor hoge en lage inkomens, bedrijfsruimtes, kunstenaarsateliers en diverse sociale en culturele voorzieningen (Haan, 2002).

Al sinds 1980 werkt de gemeente Amsterdam samen met buurtbewoners en woningbouwcorporatie Het Oosten voor plannen voor hergebruik (Haan, 2002). Deze samenwerking resulteerde in een Nota van Uitgangspunten waarin bijvoorbeeld stond dat het groene karakter van het complex behouden moest blijven.

Afb. 5.15: Nieuwbouw tegen de oude gevel. Bron: wilhelminapaviljoen.nl

Na jaren van speculeren over de locatie en mate van nieuwbouw vond er aan de Eerste Helmersstraat, langs de rand van het WG-terrein, een verbouwing plaats die het gevelbeeld nauwelijks aantastte. Er stonden veel panden op de nominatie om gesloopt te worden maar architect Tamminga maakte een overtuigend ontwerp waarbij voorgevel, zijgevel en dragende muren behouden bleven (Haan, 2002). De achtergevel werd echter geheel vernieuwd en uitgevoerd in houtskeletbouw. De architect gebruikte veel hout: vuren kozijnen, hemlock deuren, grenen binnen kozijnen en eiken leuning. In 1999 werd het project opgeleverd en samen met twee nieuwbouwblokken kreeg het de status van *Voorbeeldprojecten Duurzaam en Energiezuinig bouwen* (Haan, 2002). Door de grote plafondhoogte van het oude gebouw was het mogelijk om entresols toe te passen boven bijvoorbeeld sanitaire groepen. Op deze manier was extra bruikbaar vloeroppervlak gecreëerd. Door het gebruik van een vide bleef er tevens een relatie tussen alle ruimtes.

Buurtbewoners en gebruikers van de vrijplaats hadden er voor gekozen om samen met de gemeente een Nota van Uitgangspunten op te stellen. Op deze manier kon elke partij zijn wensen uitspreken en laten vastleggen in de overeenkomst. Hierdoor hadden dus ook de voormalige krakers een stem in de toekomstplannen van het omvangrijke terrein. Zo konden zij bereiken dat de karakteristieke bouw van het voormalige ziekenhuis behouden bleef en de vrijplaats ook op een klein gedeelte van het terrein kon voortbestaan. Tevens werd het groene karakter van het complex gewaarborgd. Hier tegenover stond dat er nieuwbouw toegevoegd zou gaan worden die direct tegen de monumentale gevels aan het binnenterrein gebouwd werd.

Afb. 5.16: nieuwbouw tegen de oude gevel. Bron: wilhelminapaviljoen.nl

5.4.5 De Ruyterhoeck (Zuidpoort) Delft

In de vijfde en laatste referentie wordt gekeken naar de De Ruyterhoeck in Delft. De eerste reactie van de projectontwikkelaars was om de voormalig kraakpanden te slopen en te vervangen door nieuwbouw. Gelukkig waren er ook mensen die de waarde inzagen van deze plek en hebben laten zien dat er meer opties zijn dan alleen slopen. Architectenbureau AAArchitecten heeft hier gezocht naar een oplossing voor het toevoegen van een groot volume aan nieuwbouw in combinatie met het behoud van voormalige kraakpanden. Het architectenbureau heeft hier twintig nieuwbouw appartementen over de voormalige kraakwoningen gebouwd die de krakers sinds 2005 zelf hebben verbouwd tot woon- werkgemeenschap. Het thema van deze laatste referentie is alternatieven voor sloop.

Aan de Nieuwelaan in Delft neemt een groep krakers in 1981 intrek in een aantal zogenaamde professorenwoningen (Nieuwelaan, datum n.b.). De professorenwoningen werden gebouwd in 1912 en sinds de jaren tachtig maakte de gemeente Delft plannen voor grootschalige nieuwbouw in het Zuidpoortgebied. Hierbij dreigde ook sloop van de karakteristieke professorenwoningen. Na 12 jaar verenigen de krakers zich in de bewonersvereniging De Oude Nieuwelaan met als doel betaalbare groepswoningen te creëren voor een zo divers mogelijke groep bewoners (Nieuwelaan, datum n.b.). De krakers zetten in op een alternatief plan waarin behoud van de oude panden en nieuwbouw integraal benaderd werden. Uiteindelijk hebben de bewonersvereniging en de krakers de gemeente kunnen overtuigen dat behoud van de woningen waardevol voor de stad was. Na een lange periode van onzekerheid heeft de bewonersvereniging in 2005 de panden zelf aangekocht en zijn zij vanaf 2004 begonnen met een grootschalige renovatie van zes huizen (Nieuwelaan, datum n.b.). De krakers hebben in totaal zo'n 7000 uur geïnvesteerd in de verbouwing van de panden en kregen hierbij hulp van een aannemer. Verdeeld over vier woongroepen wonen er momenteel 28 ex-krakers in de panden.

Afb. 5.17: overbouwing professorenwoningen
Bron: AAArchitecten

Architectenbureau AAArchitecten kreeg de opdracht om een plan te ontwerpen op dezelfde locatie met plaats voor appartementen, bedrijfsruimte, basisschool en een parkeergarage (AAArchitecten, 2008). De locatie ligt langs één van de uitvalswegen van Delft langs de zuidrand van het centrum. De moeilijkheid van de opdracht zat hem mede in het behoud van de zojuist besproken kraakwoningen. Om toch het stedenbouwkundig gewenste volume te kunnen behalen besloot architect Jemina de Brauwere de ooit gekraakte professorenwoningen te overbouwen (AAArchitecten, 2008). Het gehele complex bestaat uit drie gesloten wanden met daarbinnen een groen hof. De architect vond het belangrijk om een soort poort te creëren met zicht op de binnentuin omdat dit is typerend voor Delft. Door gedeeltelijk over de bestaande professorenwoningen heen te bouwen kon aan de kant van de Sint Sebastiaansbrug een lang wand ontworpen worden. Hierbij is geprobeerd om qua uitstraling aansluiting te zoeken bij de negentiende eeuwse universiteitsgebouwen in de directe omgeving (AAArchitecten, 2008). Voorbeelden hiervan zijn terug te vinden in de hoge verticale ramen, de horizontale lijnen in het metselwerk en de betonnen plinten.

AAArchitecten heeft in Delft bewezen dat er meer mogelijkheden zijn dan het zomaar slopen van karakteristieke woningen waarin al jarenlang met succes ex-krakers wonen en werken. Ondanks

de druk van het bouwvolume dat gerealiseerd moest worden heeft de architect een oplossing gevonden voor alle partijen. Architect De Brauwere heeft verder durven te kijken dan de meest voor de hand liggende oplossing en hiermee een succesvol project neergezet waarmee iedereen tevreden is. Ex-krakers en nieuwe bewoners leven letterlijk boven elkaar terwijl zij allen hun eigen leven kunnen inrichten op hun eigen manier.

Afb. 5.18: overbouw professorwoningen. Bron: AAArchitecten

5.5 Een hernieuwd woonwerkconcept

Dat de kraakbeweging veel voor Amsterdam heeft betekend, is op te maken uit het voorgaande. Verder is het helder geworden hoe de krakers omgingen met hun gebouwen en leefomgeving. Door de grote betrokkenheid bij hun woning en medebewoners gingen de krakers houden van hun kraakpanden en de daarbij behorende manier van leven. Krakers gingen op een unieke wijze om met hun gebouwen en leefruimtes. Een manier van leven die dertig jaar geleden nog vele malen radicaler was dan vandaag de dag. In tijden dat sociale huurders nog geen spijker in de muur mochten timmeren, verbouwden krakers eigenhandig hun gekraakte woningen. Dit deden zij met veel respect voor het bestaande gebouw en het milieu. Krakers waren vol overtuigd van hun visie op de wijze waarop men zou moeten leven en wonen. Een visie die destijds sterk afweek van het denkbeeld van de maatschappij. Krakers waren radicaal en andersdenkend. Hoe opvallend is het dan dat er tegenwoordig interessante woonwerkconcepten zijn ontstaan die geïnspireerd zijn op voormalige gekraakte woonwerkpanden. Mensen die dertig jaar geleden argwanend werden aangekeken op hun levensvisie vormen tegenwoordig de inspiratie van 'moderne' opvattingen over wonen en werken.

Het casco-verhuur-concept was geboren. In de jaren tachtig waren huurders verplicht om veranderingen aan hun woning altijd ongedaan te maken bij verhuizing (Bijddendijk, 2006). Hier was juist sprake van het omgekeerde. De gebruikers mochten binnen doen wat zij wilden, zolang ze hier het casco maar niet mee beschadigden. Tetterode kon als gebouw functioneren juist omdat het in staat was nieuwe functies te kunnen accommoderen. Niet de functie moet de vorm bepalen maar de vorm bepaalt de functie die een gebouw kan krijgen in de tijd. Behoeften veranderen razendsnel en dus moet de vorm niet naar één, maar naar heel veel functies verwijzen (Bijddendijk, 2006).

Hoofdstuk 6. Conclusie

Vandaag de dag is De Pijp een geslaagde mix van culturen en nationaliteiten. De vele kunstenaars en studenten die hun intrede hebben genomen in de eenvoudige arbeidershuizen geven de buurt een bohemien karakter. Van begin af aan heeft De Pijp een zeer gevarieerde bevolking gehad: arbeiders, studenten, brave burgers, nieuwe rijken, kunstenaars en prostituees. Het is niet voor niets dat De Pijp tegenwoordig ook wel het Quartier Latin van Amsterdam wordt genoemd. Hierbij doelde men naar de academische buurt van Parijs, hier werd namelijk vroeger door studenten Latijn gesproken. De bewoners, kleine straatjes en steegjes, kroegjes, restaurantjes en sfeer in De Pijp doet denken aan deze beroemde Parijse studentenwijk.

Fietsen door de lange smalle karakteristieke straten van De Pijp geeft een gevoel van het Amsterdamse leven op straat. Dit beeld had radicaal anders kunnen zijn als de stadsvernieuwing ook in deze wijk rigoureus had doorgezet. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de huidige sfeer in de buurt ook aanwezig was geweest als de bebouwing had bestaan uit gepleisterde gevels gecombineerd met Tresa en De Pijp een wijk was geworden waar alleen werd gewoond zonder ook maar enige voorziening. Het huidige stratenpatroon mag dan niet de ideale afmetingen hebben voor brede doorgaande wegen waar men ook nog eens volop aan kan parkeren, het geeft de buurt wel een zekere mate van intimiteit en betrokkenheid. De lange smalle straten met hoge bouwblokken zijn buiten de Singelgracht een uitzondering geworden na de stadsvernieuwing. De populariteit van De Pijp is toe te schrijven aan de nabije ligging van het centrum en de vele voorzieningen in de wijk. Vele bedrijfjes, winkels en horeca hebben zich de laatste jaren in de wijk gevestigd op de begane grond van de oude panden. De mix van wonen en voorzieningen hebben er voor gezorgd dat De Pijp een levendige wijk is geworden waar mensen graag willen verblijven.

Dat De Pijp een grootschalige kaalslag tijdens de stadsvernieuwing bespaard is gebleven, is niet toe te schrijven aan één bepaalde gebeurtenis. Het zijn verschillende ontwikkelingen in de kleurrijke geschiedenis van De Pijp geweest die de wijk hebben gemaakt hoe deze er vandaag de dag uit ziet. De Pijp verschilt van andere uitbreidingswijken in vele opzichten. De stadsvernieuwing heeft minder drastische gevolgen gehad in De Pijp dan in vergelijkbare buurten. Het stratenpatroon is behouden en er is gekozen voor renovatie in plaats van sloop en nieuwbouw.

Afb. 6.1: Negentiende eeuwse Pijp. Bron: Roeland Koning

De eerste reden waarom grootschalige sloop nooit rigoureus is doorgezet in De Pijp, is het gevolg van een merkwaardig verloop van planning en uitvoering van de stadsvernieuwingsplannen. Voor de Pijp maakte de gemeente Amsterdam als een van de eerste wijken vroeg in de jaren zeventig al plannen voor grootschalige herstructurering. Door deskundigen werden al grote vraagtekens gezet bij de haalbaarheid van de plannen. De plannen werden, bijna vanzelfsprekend, van tafel geveegd door fel protest van buurtbewoners, bouwkundigen en

Amsterdammers die zich inzetten voor behoud van cultureel erfgoed. Het destijds zeer labiele deelraadsbestuur en de gemeente Amsterdam hadden zulke onrealistische en drastische plannen ontworpen dat deze gemakkelijk aan te vechten waren en dat de uitvoering ervan bijna onmogelijk was. In de overige westelijke en oostelijke buurten komen de plannen wat later en beter doordacht van de grond. Men had geleerd van het fiasco van de plannen in De Pijp en maakte van begin af aan veel realistischere plannen die vrijwel ongewijzigd in de praktijk uitgevoerd konden worden.

Een tweede aspect is dat de besluitvorming rond de stadsvernieuwing in Amsterdam traag verliep en erg ondoorzichtig was voor de buitenwereld. Buurtbewoners wisten lange tijd niet waar ze aan toe waren en wat er zou gebeuren met hun buurt. De gemeente Amsterdam wilde haar

binnenstad inrichten voor winkels, kantoren en banken. Eigenaren van onroerend goed zagen grote mogelijkheden voor nieuwe projectontwikkeling. Zij zagen in de toekomst grote winsten in hun onroerend goed waardoor zij het zich konden permitteren om hun panden voor langere tijd leeg te laten staan en de plannen van de gemeente af te wachten. De grondwaarde van de kavels van de oude, vaak in slechte staat verkerende panden, zou explosief stijgen met de ontwikkeling van de stadsvernieuwingsplannen. Leegstand zou hen op den duur dus veel meer geld kunnen opleveren in plaats van de panden te verhuren voor een relatief klein bedrag aan lage inkomens. De speculatie op de vastgoedmarkt veroorzaakte veel leegstand waarbij de verkrotting van veel panden ook nog eens doorzette.

De laatste, en tevens belangrijkste reden voor het behoud van De Pijp was het sterke verzet van de kraakbeweging in samenwerking met de buurtbewoners. In de jaren zestig ontwikkelde de kraakbeweging zich van een normale beweging voor jongerenhuisvesting naar één tegenbeweging voor woningnood. Kraakpanden fungeerde hierbij als belangrijke ruimte waarbinnen geëxperimenteerd kon worden met woon-, werk- en leefvormen. De enorme bloei van de kraakbeweging in de jaren zeventig kon ontstaan door bepaalde aanwezige voorwaarden: grote woningnood, dreigende invoering van de Leegstandswet, de ingestorte huizen- en kantorenmarkt, toenemende werkloosheid en een beginnende omslag in vrijheid van denken binnen de maatschappij. Een niet onbelangrijke voorwaarde bij dit alles was ook nog eens het toenemende maatschappelijke draagvlak voor de kraakacties in verschillende buurten van Amsterdam.

Afb.6.2: Het Krakerslogo. Bron: Eric van Duivenvoorden

De bewoners van De Pijp reageerden furieus op de stadsvernieuwingsplannen van de gemeente in 'hun Pijp'. Zij zagen wel degelijk de waarde in van de oude karakteristieke panden en het daarbij behorende stratenpatroon en wilden niks weten van sloop in hun buurt. Dit was dan ook de aanleiding voor de buurtbewoners om samen met de krakers de handen in een te slaan, om zo gezamenlijk te protesteren tegen de sloopplannen. Van begin af aan heeft Kraakgroep De Pijp een bijzonder diepe verankering in de wijk gehad. De buurtbewoners en krakers werden gebonden door dezelfde beweegredenen en motivatie en stonden op die manier sterk in hun offensief.

De krakers begonnen in hoog tempo honderden distributiewoningen⁴ te kraken in De Pijp. De buurtbewoners konden deze vorm van kraken goed waarderen omdat het stelsel van sociale woningbouw slecht werkte. De buurtbewoners die in eerste instantie niet overtuigd waren van de aanwezigheid van de krakers, kregen toch sympathie voor de kraakbeweging omdat krakers bewezen straten weer leefbaar te kunnen maken door leegstaande panden te bezetten. Daarbij zetten de krakers zich in voor behoud van architectonisch en industrieel erfgoed in de wijk, iets wat altijd moeilijk te verwezenlijken was.

Het grote succes van kraakgroep De Pijp is voor een groot deel toe te schrijven aan de grote groep krakers en een grote voorraad potentieel te kraken panden in de wijk. Als er te weinig kraakbare panden in een buurt aanwezig waren, was er simpelweg te weinig bestaansgrond voor een kraakbeweging geweest. Een kleine kraakbuurt zou het in tijden van crisis sneller moeilijk krijgen dan een grote kraakbuurt. Verwant hieraan is dat een buurt voldoende actieve krakers nodig heeft met goede organisatorische kennis en achtergrond om de kraakbeweging te leiden.

Na het roerige en gewelddadige 1980 werd er een duidelijke tweedeling zichtbaar binnen de kraakbeweging. Door diverse gewelddadige ontruiming en confrontaties met de politie rees de vraag of het kraken nog wel gebruikt werd als reactie op de woningnood. Daarbij kwam de discussie op gang over de mate van geweld dat gebruikt werd. Slechts een deel van de krakers wilden de

⁴ woningen die geen deel uitmaken van de vrije sector en bedoeld zijn voor sociale huisvesting

richting van geweld en confrontatie met de sterke arm opgaan. Zij prezen juist het geweld omdat daar veel aandacht mee getrokken werd waardoor woningnood onder jongeren meer onder de aandacht van de bevolking kwam. Er ontstonden discussies tussen diverse sub-bewegingen over het oorspronkelijke doel van de kraakbeweging. De morele vraag werd gesteld of er nog steeds wel werd gekraakt om de woningnood op te lossen, of dat dit meer gebeurde om simpelweg rumoer te maken. De versplintering binnen de kraakbeweging zorgde uiteindelijk voor steeds minder actieve krakers in Amsterdam.

Door de introductie van de Leegstandwet in 1987 moest er meer balans komen tussen het bestrijden van het kraken aan de ene kant en het aanpakken van leegstaand aan de andere kant. Echter, bij invoering van de wet is er jaren langs niks gedaan aan het aanpakken van de leegstand waardoor er van een balans nooit sprake was. Doordat kraken strafbaar werd, nam het aantal kraakbare panden dramatisch af. Daarnaast had Amsterdam de stadsvernieuwing in veel negentiende eeuwse wijken inmiddels voltooid. Hierdoor konden de nog wel aanwezige krakers steeds moeilijker panden vinden die meer dan een jaar leeg stonden. De weinige panden die wel langer dan een jaar leeg stonden, werden vaak gebruikt voor criminele activiteiten.

De laatste jaren kondigden diverse media telkens het einde van de kraakbeweging aan. Menig ontruiming werd aangeduid als echt het laatste bolwerk van de krakers. Toch herpakten de krakers zich keer op keer en vonden altijd weer een geschikt kraakpand. Helemaal uitsterven zal de kraakbeweging dus niet zo snel, maar het lijkt hoogst onwaarschijnlijk dat de neergaande lijn van de afgelopen jaren nog omgebogen kan worden. Kraken als actievorm blijft bestaan, al zijn de hoogtijdagen al ver voorbij ons.

De grote betrokkenheid van krakers bij hun kraakpanden en hun daarbij behorende leefomgeving is een voorbeeld geweest voor vele nieuwe woonwerkconcepten. Door gebouwen te ontwikkelen waar bewoners zich aan gaan hechten ontstaat een duurzaam gebouw met een grote meerwaarde. Deze duurzaamheid is gekoppeld aan een grote mate van flexibiliteit. Op deze manier kan een gebouw gemakkelijk van functie en gebruiker veranderen zonder dat hiervoor grote ingrepen nodig zijn.

Het Solids-concept, waar Frank Bijdendijk in 2003 mee op de markt kwam, is volledig geïnspireerd op voormalig kraakpand Tetterode. Dit totaal hernieuwde woonconcept is te danken aan de alternatieve woonvorm uit de jaren tachtig van de kraakbeweging. Zij wilden laten zien dat een gebouw een grote meerwaarde kan krijgen als het flexibel gebruikt wordt. Solids staan in de eerste plaats voor vrijheid aan huurders om te kiezen hoe ze willen wonen en werken. Door de grote betrokkenheid van de huurder bij de eigen gehuurde vierkante meters, ontstaat er een hechtere band tussen de persoon en het gebouw. De huurder richt, totaal naar eigen zin, zijn eigen leefomgeving in. Door de flexibiliteit wordt een duurzaamheid gecreëerd die een extra meerwaarde geeft aan het gebouw. Solids kunnen daarom gezien worden als een direct voorbeeld van een verdienste die we vandaag de dag te danken hebben aan de kraakbeweging.

Nawoord

Nu de tijd is gekomen om terug te kijken op het verloop van mijn afstudeertraject, kan ik stellen dat ik tijdens mijn gehele afstudeeronderzoek niet tegen grote tegenslagen of problemen ben aangelopen. Natuurlijk zou je achteraf dingen anders willen doen maar het afstuderen heeft uiteindelijk een mooi resultaat opgeleverd. Mijn afstudeerproject kan gezien worden als een poging om op een andere, verfrissende wijze te kijken naar nieuwe woonwerkconcepten in de bestaande stad. Ik vond het hierbij belangrijk om een zo compleet en integraal mogelijk afstudeerwerk te maken met een persoonlijk tintje. Deze unieke locatie in Amsterdam verdiende dan ook een oplossing met een uniek ontwerp en (hernieuwd) woonwerkconcept. Als ik terug kijk op het afgelopen jaar zie ik dat ook ikzelf een ontwikkeling heb doorgemaakt. Daar waar ik in het begin van het project nog de vrijplaats in De Pijp wilde slopen, is het uiteindelijk de grote inspiratiebron voor zowel het ontwerpproject als de scriptie geweest. Door onbevooroordeeld situaties en mensen te benaderen kon ik tot verrassende resultaten en inzichten komen.

Tijdens mijn afstudeerperiode heb ik van verschillende personen steun, hulp en advies gekregen. Allereerst wil ik graag mijn begeleiders, Gijs, Marieke, Machiel en Marc bedanken voor hun prettige wijze van begeleiden. Vier heel verschillende begeleiders die allen op hun eigen manier mij verder hebben geholpen tijdens dit afstudeerproject. Op de moeizame momenten konden zij mij helpen om nieuwe inzichten te krijgen in de situatie om mee aan het werk te gaan. Daarnaast wil ik de mensen van Ostade233 bedanken voor hun tijd, medewerking en gastvrijheid, alsmede de informatie die ik van hen gekregen heb. Ook wil ik graag mijn vriendin Aafke bedanken voor zowel haar persoonlijke steun als haar tijd en energie in het nakijken van mijn scriptie. Afstuderen doe je immers niet alleen en mijn afstudeerresultaat is dan ook mede te danken aan mijn familie en vrienden. Daarom wil ik tenslotte ook graag mijn ouders bedanken. Zij hebben mij altijd gesteund en het mogelijk gemaakt om te kunnen studeren.

Literatuurlijst

Boeken en Artikelen

- Achterstraat, L. (1977). *De Pijp: verleden, heden, toekomst*. Amsterdam: Wijkcentrum Ceintuur.
- Bakker, N., Noordman, J. & Rietveld- Van Wingerden, M. (2010). *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Bakker, M.M., Oudheusden, J.A. van, Poll, F.M. (1992). *Architectuur en stedenbouw in Amsterdam 1850- 1940*. Zwolle: Waanders.
- Bijddendijk, F. (1997). *Duurzaamheid loont: Hoe sober en doelmatig bouwen de armen arm houdt*. Haarlem: Architect.
- Bijddendijk, Frank (2006). *Met andere ogen*. Amsterdam: Het Oosten Woningcorporatie.
- Breek, P., Graad, F. de (2001). *Laat 1000 vrijplaatsen bloeien. Onderzoek naar culturele vrijplaatsen in Amsterdam*. Amsterdam: De Vrije Ruimte.
- De Kort, R. (2009). *Solids: Accommodatie van vrijheid*. Architectenweb Magazine, 30(?) 46-49.
- De Liagre Böhl, H. (2010). *Amsterdam op de helling: De strijd om stadsvernieuwing*. Amsterdam: Boom.
- Doevendans, K. & Stolzenburg, R. (2000). *Stad en samenleving*. Groningen: Martinus Nijhoff uitgevers.
- Donkers, H. & Van Poppel, S. (2012). *Christiania 2.0: Deense vrijplaats maakt doortstart*. Geografie, februari 2012, 6-10.
- Duivenvoorden, E. (2000). *Een voet tussen de deur: Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Eckhardt, M. (2007). *Kruisbestuiving in broedplaatsen, Final Project faculteit Kunst en Economie*. Utrecht: Hogeschool voor de Kunsten Utrecht.
- Fennis, P. (2000). *De Pijp: 100 jaar verandering in beeld*. Alkmaar: De Milliano.
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative middle class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Giese, H. (2010). *HALLO. Vrijplaatsen gaat door!, scriptie Culturele Maatschappelijke Vorming*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Haan, H. (2002). *Woningbouw WG-terrein Amsterdam*. Het Houtblad, 3(6) 44-49.
- Harvey, D. (1996). *Justice, nature and the geography of difference*. Blackwell, Oxford.
- Heijdra, T. & De Milliano, R. (2002). *De geschiedenis van De Pijp, monument van een Wijk*. Alkmaar: Rene de Milliano.

- Hendriks, E. (2000). *Tegenstrijdigheden van het oproer*. De Volkskrant.
- Hesselink, M. (2006). *Verbonden door verscheidenheid. Alliantievorming in het creatieve landschap van Amsterdam: Westergasterrein, NDSM werf, Zuidelijke IJ oever en Leidseplein*, doctoraalscriptie Kunst- en Cultuurwetenschappen. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Huisman, J. (2000). *Honderd jaar wonen in Nederland: 1900- 2000*. Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Johan. (1992). *Waarom Wij Wel En Zij Niet; Een analyse van crises en suksessen van de Amsterdamse kraakbeweging*. Ravage.
- Jonker, M., Noordegraaf, L., Wagenaar, M. (1984). *Van stadskern tot stadsgewest: stedenbouwkundige geschiedenis van Amsterdam*. Amsterdam: Verloren.
- Lintsen, H. (2005). *Made in Holland*. Zutphen: Walburg Pers.
- Mamadouh, V. (1992). *De stad in eigen hand : provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale beweging*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
- Mattie, E., de Moor, M. (1996). *Beeldkwaliteitsplan de Pijp*. Amsterdam: Bureau Monumentenzorg.
- Mulder, J. (2006). *Een kaketoetoe broedt niet op de Noordpool. Een onderzoek naar culturele broedplaatsen in Rotterdam, Masterthesis Media en Journalistiek*. Rotterdam: Faculteit der Historische Kunstwetenschappen, Erasmus.
- Omgevingsanalyse Oude Pijp, Stadsdeel Oud Zuid (2002). Amsterdam.
- Oskam, A.W. (1983). *De ruimtelijke ordening van Amsterdam*. Amsterdam: dienst ruimtelijke ordening.
- Oud Zuid (2004). *Ontstaan en geschiedenis van de Pijp*. Bulletin De Pijp.
- Oudenampsen, M. (2009). *Een kleine geschiedenis van een Amsterdams Zakendistrict*. Ons Amsterdam.
- Pieterse, J. (2002). Vrijplaats of broedplaats? Over de relatie van subcultuur en Woonwerkpanden in Amsterdam. *Kunstenaarswijzer 35*, voorjaar 2002.
- Rammonet, V. (2009). *De NDSM-broedplaats en de problematische aspecten van het 'broedplaatsbeleid, Bachelorscriptie Algemene Cultuur Wetenschappen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Rapport van de Stedenbouwkundige Studiegroep 'De Pijp'/Technische Hogeschool Delft (1973). Delft.
- Rijpers, Y. & Plaum, S. (2009). *Broedplaats Westerdok: brug tussen oude en nieuwe stad*.
- Roubos, B. (2011). *De Belofte van Tetterode*.
- Sep, P. (1987). *Tetterode complex : van kraakaffaire tot volkshuisvestingsmodel*. Amsterdam: De Balie.

Sitter, W.F. de (datum n.b.) *Buurt, Jeugd en Vrije tijd, Rapport van een onderzoek in de Amsterdamse Pijp, ingesteld door de sociografische werkgemeenschap van de universiteit van Amsterdam*. Amsterdam: Gemeentelijk bureau voor jeugdzorg.

Uitermark, J. (2004a). "The co-optation of squatters in Amsterdam and the emergence of a movement meritocracy: a critical reply to Pruijt." *International Journal of Urban and Regional Research* 28(3): 687-698.

Uitermark, J. (2004b). *De omarming van subversiviteit* verschenen in: *Agora*, vol 20 (2004), nr 3, pp 32-35.

Zaaijer, L. (2011). *Is de tijd rijp voor het Open Bouwen?* ArchiNed. Verkregen op 17 maart 2013 van <http://www.archined.nl/nieuws/2011/juni/is-de-tijd-rijp-voor-het-open-bouwen/> .

Zeeland, M. van (2009). *Going all-city. Graffiti as an ineradicable part of the creative city*. Utrecht: Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, faculteit Kunst & Economie.

Websites

AAArchitecten (2008). *Woningbouw Zuidpoortgebied*. Geraadpleegd op 13 maart 2013, van <http://www.aaarchitecten.nl/nl/website.html>

Bewonersvereniging De Oude Nieuwelaan. (datum n.b.) *De Oude Nieuwelaan: geschiedenis*. Geraadpleegd op 13 maart 2013, van <http://www.nieuwelaan.nl/geschiedenis.php>

Dohmen, A. (2011). *Een jaar kraakverbod: wat heeft het opgeleverd?* Geraadpleegd op 1 maart 2013, van NRC Next: <http://www.nrcnext.nl/blog/2011/10/03/een-jaar-kraakverbod-wat-heeft-het-opgeleverd/>

Draaisma, J. (1992). Geraadpleegd op 6 maart 2013. Uit: <http://archiv.squat.net/nl/generatie/draaisma.htm>

Vrije Ruimte. (datum n.b.). *De stad bloedt leeg*. Geraadpleegd op 6 maart 2013, van http://www.vrijeruimte.nl/main.php?obj_id=276351593